

8

županjski zbornik

u županji 1984.

**županjski
zbornik
8**

u županji **1984.**

ŽUPANJSKI ZBORNIK

REDAKCIJA

Mijo Adlešić, Marko Bačić, Ivan Bačić, Stjepan Kokanović,
Višnja Plemić, Viktor Primorac, Andrija Rosotrunović,
Ilija Vestermajer, Ilija Vidović

ZBORNİK UREDIO

Ilija Vidović

TEHNIČKI UREDNIK

Miroslava Babić

LIKOVNI PRILOZI

Dragutin Mandekić

NASLOVNA STRANA

Ivan Herman, akadem. slikar

IZDAVAČ

Narodno sveučilište Županja

Tiraž: 1.000 komada

Cijena: 300 dinara

TISAK

»Grafosrem« Šid

GRADSKA KNJIŽNICA
ŽUPANJA

Inv. br.: 77 714

Sign.: 77 714

IVAN JELIĆ:

RAZVOJ NARODNE VLASTI TOKOM NOR-a NA ŽUPANJSKOM KOTARU

I

Pokrećući narodnooslobodilački rat u ljeto 1941. godine, Komunistička partija Jugoslavije imala je u vidu ostvarenje dva primarna cilja: 1. osloboditi zemlju od okupatora i kvislinga i 2. revolucijom srušiti kapitalističko i uspostaviti novo, socijalističko društveno-političko uređenje. Prvi cilj se mogao ostvariti samo oružanom borbom a drugi rušenjem starih organa vlasti i stvaranjem novih koji bi osigurali uvjete za izgradnju socijalističkog društva.

Uporedo s razvojem oružane borbe stvaraju se i prvi oblici nove, narodne, vlasti na većim oslobođenim teritorijama. Tako je u Srbiji u razdoblju rujan-studenj 1941. stvorena mreža novih organa vlasti od mjesnih sve do Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Srbije. Prema Ferdi Čulinoviću »prvi mjesni NOO je u Hrvatskoj prema nekim podacima (napose prema političkom referatu na Drugom kongresu Komunističke partije održanom u Zagrebu 1948.) osnovan u Divoselu kod Gospića. Iza njega tokom augusta iste (1941-primjedba I. Jelić) osnovano je više NOO-a na području kotareva Korenica, Donji Lapac, Udbina, zatim u Gorskotom kotaru oko Delnica kao i po Hrvatskom zagorju u kotarevima Zlatar i Klanjec, zatim u mjestima Poznanovac, Bedekovčina Ravnica i dr.«¹ U Slavoniji, međutim, prvi NOO-i se javljaju nešto kasnije, pred kraj 1941, kada su stvorene i prve slobodne teritorije.²

U prvim danima ustanka organi nove vlasti su se različito nazivali: NOO, odbori oslobođenja, odbori narodnooslobodilačke fronte, oslobodilački komiteti itd., ali nakon zasjedanja u Stolicama, 26. IX 1941. i osobito poslije donošenje Fočanskih propisa u veljači 1942. njihov naziv se ustaljuje u narodnooslobodilački odbori.³ Ovaj naziv će zadržati tokom cijelog rata, sve do 1946, kada postaju samo narodni odbori.⁴

Pitanju izgradnje nove vlasti viša rukovodstva NOP-a su od početka ustanka posvećivala veliku pažnju. Već 9. X 1941. Edvard Kardelj je u »Borbi«, u članku »Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti« istakao osnovne značajke NOO-a, naglašavajući da su oni nosioci svih političkih funkcija vlasti osim vojnih i da nisu, niti mogu biti, organi bilo koje par-

¹ Ferdo Čulinović, *Stvaranje nove jugoslavenske države*, Zagreb 1959. str. 121.

² Slavica Erešković, *Razvoj i aktivnost Narodnooslobodilačkih odbora u Slavoniji 1941 i 1942. godine*, Zbornik Histozijskog instituta Slavonije i Baranje, Slav. Brod 1977., br. 14 str. 256.

³ *Lexikon narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941-1945.*, Beograd 1960., str. 699.

⁴ *Isto*, str. 700.

tije. Zadatke NOO-a na području Hrvatske razradio je CK Hrvatske u Okružnici br. 4 od 6. XII 1941. preciznije određujući njihovu funkciju na oslobođenim i neoslobođenim teritorijama.⁵

Slijedeći važan dokument u kojem se detaljnije postavljaju zadaci i kompetencije NOO-a jesu Fočanski propisi izdani u veljači 1942. Njih je izradio Vrhovni štab NOPO i DVJ (Dobrovoljačka vojska Jugoslavije) i smatraju se prvim pokušajem najvišeg rukovodstva NOP-a da se novi organi vlasti, NOO-i, jedinstveno tretiraju u svim krajevima zemlje. U Fočanskim propisima se u 10 točaka govori o ustrojstvu i osnovnim zadacima NOO-a koji, prema ovom dokumentu, vode brigu o snabdijevanju vojske i stanovništva, osiguravaju red, organiziraju rad pozadine, vode poreske i financijske poslove itd. Jednom riječju, NOO-i su obavljali sve funkcije vlasti, osim onih koje su u nadležnosti vojnih vlasti.⁶ U nekim kasnijim dokumentima iz 1942. NOO-i se više ne tretiraju kao privremeni nego kao stalni organi državne vlasti, koji su konačno konstituirani osnivanjem AVNOJ-a (26. XI 1942.), prvim centralnim organom nove vlasti. Nakon II zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu 29. XI 1943. NOO-i su se afirmirali kao jedna od osnovnih tekovina NOB-a.

II

Narodnooslobodilački pokret u bivšem županjskom kotaru počeo je relativno kasno, u proljeće 1943. godine. Uzrok tome treba tražiti u dvije činjenice: 1. Hrvatska seljačka stranka, koja je u županjskom stanovništvu oduvijek imala ogroman utjecaj, od početka rata i uspostavljanja ustaške vlasti u travnju 1941, nametnula je svojim pristašama poznati pasivni stav neopredjeljivanja i iščekivanja razvoja događaja i 2. brodska okružna rukovodstva NOP-a nisu županjskom kotaru posvećivala dovoljno pažnje (županjskom kotaru) kako bi za ideje NOP-a pridobila brojno neopredijeljeno članstvo HSS kao veliki potencijal u vojnom i političkom pogledu. Nedovoljna angažiranost brodskih okružnih rukovodstava na ovom području tim više se osjetila što ovdje, sve do proljeća 1943, nije bilo partijske organizacije koja bi mogla pokrenuti sustavnu aktivnost na liniji NOP-a. Uočavajući ovaj propust, Oblasni komitet KPH za Slavoniju u svojem izvještaju od 22. V 1943. zamjera Okružnom komitetu KPH SlavonSKI Brod »da još uvijek najviše pažnje posvećuje samom kotaru Brod« a u pitanju primanja u Partiju zauzima dosta krut stav postavljajući pred potencijalne kandidate »prevelike uslove«.⁷

Krajem 1942. godine (25-27. XII) na Zvečevu je održano partijsko savjetovanje političkih i vojnih rukovodilaca s područja Slavonije, Moslavine i Kalnika na kojem su svestrano analizirani dotadašnji uspjesi NOP-a i dane smjernice za njegov brži razvoj i proširenje borbe na sve krajeve Slavonije pa tako i u njenom istočnom dijelu. U skladu s ovim zaključcima, OK KPH Slav. Brod početkom 1943. šalje na županjski teren svoja dva člana sa zadatkom da formiraju partijske organizacije i NOO-e. Jedan član OK KPH Brod, formirao je u Bošnjacima prvu partijsku organizaciju na kotaru, dok je Ivan Vukašinić radio na osnivanju prvih NOO-a. O tome Vukašinić u svojim sjećanjima kaže:

»Ja sam dobio zadatak da zajedno s drugovima iz OK KPH Slav. Brod organiziram NOO-e u selima od Svilaja do Županje. S radom smo počeli odmah, prvih dana 1943. U selima sam imao veliki broj poznatih ljudi, pogotovo onim koja su bliže Andrijevcima jer sam u njih zalazio i prije rata. Zbog toga su već prvi pokušaji urodili plodom. Vrlo brzo smo u svim selima našli dosta ljudi koji su pristali da se aktivno uključe u NOP. Sjećam se da sam s drugom Norbertom Veberom-Šabanom, članom OK KPH SlavonSKI Brod, 2. veljače formirao mjesni NOO u Velikoj Kopanici. Slijedeći večeri odveo nas je drug Blaž Vuković u Gundince i tu smo također formirali mjesni NOO. Ne sjećam se točno kojim redom ali smo dalje formirali mjesne NOO-e i u ostalim selima ratnog županjskog kotara.«⁸

⁵ Hrečkovski, n.d., 277.

⁶ Leksikon, 315.

⁷ Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji (dalje: Građa), knj. V, Slav. Brod 1964, 344.

⁸ Milen Žermanović, Županjci u borbi-sjećanja, knjiga III, Županja 1982, 3.

Vukašinovićeve sjećanja djelomično korigiraju povijesni izvori u kojim stoji da je na županjskom području sve do svibnja 1943. postojao samo jedan seoski NOO.⁹ Međutim, u svakom slučaju je dolaskom Vebera na županjski teren, u svibnju ili lipnju 1943., uznapredovala organizacija narodne vlasti što se vidi i iz broja seoskih NOO-a kojih je u srpnju 1943. (u zapadnom dijelu županjskog kotara) bilo četiri.¹⁰

Rad ovih NOO-a odvijao se u granicama mogućnosti koje su postojale na neoslobođenoj teritoriji. Iako smatra da NOO-i »najslabije rade na kotarevima Županja, Vinkovci, Vukovar, Valpovo i Osijek«, Oblasni NOO za Slavoniju uvažava i činjenicu da oni djeluju »ilegalno i pod vrlo teškim uvjetima«.¹¹ Iz tog razloga »njihov rad se svodi na uži krug povjerljivih ljudi« koji rasturaju partizansku štampu, organiziraju akcije prikupljanja hrane, odjeće i obuće za opustošena sela oslobođenih krajeva, obavljaju obavještajnu službu, održavaju veze i slično.

Aktivnost NOO-a, dakle, na neoslobođenom području, a takvo je županjsko bilo tokom cijelog rata osim u kratkom razdoblju 1943. u istočnom dijelu kotara, bila je srazmjerna postojećim mogućnostima. One, doduše, nisu bile velike s obzirom na stalnu prisutnost neprijateljskih jedinica i snažan politički utjecaj HSS koja je svojom propagandom odvrćala stanovništvo od suradnje s NOP-om.

Iako se mreža NOO-a u zapadnom dijelu županjskog kotara do ljeta 1943. postupno širila ipak nisu stvoreni uvjeti za formiranje višeg organa narodne vlasti kotarskog NOO-a, koji bi inicirao i objedinjavao aktivnost mjesnih NOO-a. Ovo naglašavamo zbog toga što se u nekim pisanim materijalima (npr. u materijalu pod naslovom »Razvoj organizacija KPJ i NOP na području bivšeg kotara Županja u periodu 1941-1945. godine« koji je 1957. sačinio Općinski komitet SKH Županja i Općinski odbor SUBNOR-a Županja)¹² navodi da je Kotarski NOO Županja osnovan u ljeto 1943. godine. Međutim, u objavljenim povijesnim izvorima nema potvrde o tome što dokazuje i Izvještaj upravno-administrativnog odjela Okružnog NOO-a Brod od 12. XII 1943. u kojem se konstatira: »Županjski kotar: Kotarski NOO nije do sada još formiran ali ima uslova da osnuje.«¹³ Također i u izvještaju koji je Franjo Lešić poslao 21. XII 1943. Okružnom komitetu Brod između ostalog stoji: »Pored toga u dogovoru s drugom predsjednikom O.N.O.-a Diljskog (to jest, s predsjednikom Okružnog NOO Slav. Brod-primjedba I. J.) odlučili smo da formiramo K.N.O.O.«

Pošto je naveo imena članova biroa budućeg Kotarskog NOO-a (za predsjednika je predviđen Luka Grbić, tajnika Franjo Lešić, blagajnika Dušan Vorkapić i člana Donat Užarević) Lešić dalje kaže: »Za sada nismo održali ni jedan radni sastanak radi toga ja i podnosim ovaj izvještaj. Sastanak smo zakazali za 6.I 44.«¹⁴

Konstatirajuća sjednica, na kojoj je izabran Izvršni odbor Kotarskog NOO Županja, zaista je održana 6. I 1944. godine¹⁵ pa ovaj datum uzimamo za početak njegova djelovanja kao najvišeg rukovodstva narodne vlasti na županjskom području.

Politički radnici su uočili da je narodu potrebno uporno i temeljito objašnjavati ciljeve NOP-a i neke pojmove koji mu nisu bili jasni (komunizam, na primjer) ali da to isto treba činiti i s članovima NOO-a. Primijećeno je da mnogi odbornici, iako pokazuju volju za radom, nisu dovoljno politički osposobljeni pa kotarski NOO Županja konstatira da rad NOO-a ne zadovoljava jer se, uglavnom,

⁹ Građa, V, 346.

¹⁰ Građa, VI, 431.

¹¹ Isto, 452.

¹² Jedan primjerak ovog materijala čuva se u arhivi županjskog muzeja.

¹³ Građa, IX, 308.

¹⁴ Isto, 428.

¹⁵ Muzej u Županji, fotokopija zapisnika sjednice Izvršnog odbora, odbora KNOO Županja od 6. I 1944.

svodi na prikupljanje hrane »dok politički među narodom nisu gotovo ništa radili«. ¹⁶ Da bi se uspješio rad NOO-a, kotarska rukovodstva su tokom siječnja 1944. organizirala u Babinoj Gredi, Maloj Kopanici i Kupini »prilično uspjele sastanke«, na kojima su odbornicima davane konkretne upute za svakodnevni rad na terenu. ¹⁷

U cilju unapređivanja rada NOO-a i manifestiranja snage i sposobnosti nove vlasti, u Kupini je 4. II 1944. održana Kotarska konferencija na kojoj su se prvi puta birali (a ne postavljali, kao do tada) članovi NOO-a. ¹⁸ To je u narodu polučilo značajan politički efekt jer su uvjeravanja partizanskih aktivista u novoj vlasti dobila na taj način i svoju praktičnu potvrdu.

Osim što je odlučila da se pristupi organizacijskom sređivanju općinskih i seoskih NOO-a i odstranjivanja kolebljivih i neaktivnih članova, spomenuta konferencija je inicirala i osnivanje novih NOO-a. U veljači 1944. postojalo je na području županijskog kotara 15 seoskih NOO-a i jedan općinski dok je u svibnju iste godine djelovalo 19 seoskih i jedan općinski (u Velikoj Kopanici) NOO. To, doduše, nije spektakularni napredak ali je značajan ako se imaju u vidu vojno-politički odnosi koji su tada vladali na području neoslobođenog županijskog kotara. U ovih 20 NOO-a radilo je u svibnju 1944. godine 123 odbornika od kojih su po nacionalnosti 117 bili Hrvati, petorica Srbi a po socijalnom položaju preko 95% seljaci. ¹⁹ Ovakva struktura članstva u potpunosti je odgovarala tadašnjoj nacionalno-socijalnoj strukturi stanovništva zapadnog dijela županijskog kotara.

III

U istočnom dijelu županijskog kotara, koji su činila sela današnje županijske općine od Bošnjaka do Strošinaca, prve NOO-e u Drenovcima, Soljanima, Račinovcima, Vrbanji i Đurićima formirao je u srpnju 1943. Toma Granfil, član Kotarskog komiteta KPJ za Šid. Za članove mjesnih NOO-a Granfil je odabirao provjerene osobe, one za koje se znalo da na različite načine djeluju na liniji NOP-a. Prema Miri Jolan-Levinger u Drenovcima su se i prije dolaska Tome Granfila već u proljeće 1943., neki aktivisti nazivali odbornicima. ²⁰ Ovaj detalj ističemo zbog toga što govori da su ovi aktivisti, iako neobuhvaćeni organiziranim djelovanjem viših organa NOP-a, imali već izvjesnu predodžbu o potrebi djelovanja nekog oblika narodne vlasti.

U Gunji je mjesni NOO formiran uz pomoć Martina Volovskog, političkog radnika iz Brčkog, unatoč tome što se selo nalazilo nadomak ovog veoma snažnog neprijateljskog uporišta. K tome, u Gunji, kao i u Rajevom Selu i Posavskim Podgajcima stalno se nalazila njemačko-ustaška posada što je znatno otežavalo rad aktivista narodnooslobodilačkih odbora.

Aktivnost NOO-a u selima istočnog dijela županijskog kotara tokom srpnja i kolovoza 1943. imala je prvenstveno ekonomski karakter: prije svega je raznim sabotажama (skidanjem remenja i demontiranjem glavnih dijelova vršalica, na primjer) trebalo onesposobiti vršalice za potrebe okupatora i ustaša a zatim ih ponovno pripremiti kako bi se brzo obavila vršidba i prikupilo što više žita, osobito viškova koji su se morali predavati vlastima NDH. Osim žita, NOO-i su prikupljali i druge namirnice za potrebe NOP-a, organizirali meljavu, raspodjelu soli dobivene iz oslobođene Kreke, sječu šume za ogrjev, planirali jesenju sjetvu i slično. Mjesni NOO-i su izdavali propusnice i sastavljali mobilne spiskove potencijalnih boraca, a neki od njih su imali i svoj pečat.

¹⁶ Muzej u Županji, fotokopija izvještaja KNOO Županja od 25. I 1944.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Razvoj organizacija KPJ i NOP na području bivšeg kotara Županja u periodu 1941-1945. godine, Muzej u Županji, 17.

¹⁹ Muzej u Županji, fotokopija izvještaja KNOO Županja od 19. V 1944.

²⁰ Mira Jolan-Levinger, Županji u borbi, knjiga II, Županja 1975, 56.

Organizacija narodne vlasti toliko je uznapredovala da je bilo moguće formirati Kotarski NOO Županja (samo za sela njegovog istočnog dijela). To je i učinjeno krajem kolovoza 1943. na inicijativu Okružnog komiteta KPJ za Zapadni Srijem. Članovi ovog KNO bili su predsjednik Luka Vitić iz Drenovaca, tajnik Miško Ožvat iz Soljana, i članovi: Đuka Hartvig iz Drenovaca, Stanko Panjićenin iz Račinovaca, Tunja Arh iz Vrbanje, Andrija Vujković iz Rajeva sela i Stipo Nikolić iz Gunje.²¹

Tokom ljeta, a pogotovo u rujnu i listopadu 1943. godine, NOO-i u istočnom dijelu županjskog kotara NOO-i su funkcionirali organizirano i javno. To potvrđuju i neprijateljski dokumenti iz kojih ćemo citirati samo one djelove koji to nedvosmisleno i najupečatljivije govore.

U izvještaju kotarske oblasti Županja od 15. IX 1943. kotarski predstojnik Mirko Gojsilović obavještava Veliku župu Posavje u Brodu: »Po saznanju u selu Drenovci partizani su izvršili svoju organizaciju, te je navodno Vitić Luka, bivši ustaški tabornik, postavljen za njihovog komesara sa još 23 organiziranih mladića kojima je ime nepoznato i koji su od partizana dobili oružje te da s partizanima čuvaju Drenovce... U selu Soljani partizani drže svoju stalnu kuhinju, te su u istom selu kao i u susjednim selima Račinovci i Đurići uspjeli organizirati veći broj građana u svoje redove.«²²

U drugom izvještaju, od 29. IX 1943. Gojsilović ističe: »Kako je u dosadašnjim izvješćima izvješćeno mjesto Vrbanja, Soljani, Drenovci, Račinovci i Đurići su i danas potpuno s mjesto Gundinci djelomično izvan dohvata naših vlasti... Soljani: Mjesto se još uvijek nalazi u vlasti partizana gdje se oni već smatraju potpunim gospodarima. U mjestu od vremena do vremena drže svoje zborove i igranke. U samom mjestu osnovan je i Narodno oslobodilački odbor koji imađe svoj pečat i vrši dužnosti. Od mješćana pokupili su viškove hrane, a u mjesto novca daju im bonove, koji će po njihovim izjavama biti naplaćeni poslije rata.«²³

Neosporno je, dakle, da je narodna vlast u selima istočnog dijela županjskog kotara u razdoblju ljeto-jesen 1943. djelovala potpuno javno, kao na oslobođenoj teritoriji. Kako je ovdje riječ o stvarno slobodnoj teritoriji, potrebno je o tome nešto više reći. Osobito zbog općenito prisutnog shvaćanja da u istočnoj, ravničarskoj Slavoniji niti u jednom periodu NOB-a nije bilo oslobođenog područja. Smatra se da s obzirom na konfiguraciju terena, dobre cestovno-željezničke prometnice, koje su bile pod kontrolom njemačko-ustaških snaga, političko uvjerenje većine stanovništva, koje je zaista bilo pod snažnim utjecajem HSS, i na kraju na socijalnu strukturu u kojoj je prevladavalo dobro i srednje stojeće seljaštvo, nije bilo uvjeta za stvaranje i postojanje slobodne teritorije. Međutim, unatoč ovim činjenicama slobodno je područje postojalo a u njegovim granicama su se, osim spomenutih sela županjskog kotara, našla još i neka sela tadašnjeg vinkovačkog (Lipovac i Podgrađe) i šidskog (Grk, Jamena i Apševci) kotara. Stvaranje slobodne teritorije bilo je moguće jer su prethodno ispunjeni određeni uvjeti od kojih ćemo ovdje spomenuti najvažnije:

1. Početkom 1942. Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije, zbog lakšeg i organiziranijeg rukovođenja NOP-om, izdao je naredbu o formiranju operativnih zona kao vojno organiziranog teritorija. Štabovi operativnih zona neposredno su rukovođili jedinicama i vojnoteritorijalnim organima na tom području. Na teritoriji Hrvatske su prema spomenutoj naredbi formirane četiri zone, a III je obuhvaćala Slavoniju i Srijem sve do Beograda. Međutim, zbog velike udaljenosti, Štab III operativne zone nikada nije uspio uspostaviti vojno-političko rukovođenje nad cijelom teritorijom zone, već uglavnom do Dilja. Tako su istočna Slavonija, kojoj pripada i županjsko područje, i cijeli Srijem ostali vojno-politički neobuhvaćeni, što se negativno odražavalo na razvoj i intenzitet NOP-a u ovim krajevima.

²¹ Isto, 66.

²² Građa, VII, 366. i 367.

²³ Isto, 497.

Uočavajući ovaj nedostatak, CK KPJ je 3. VII 1943. donio odluku o teritorijalnom razgraničenju između Hrvatske i Vojvodine tako da »zaključno sa linijom Vukovar-Vinkovci-Županja pa sve istočno uključujući i Zemun pripada ne samo kao vojno-operativno područje Glavnog štaba Vojvodine nego i kao područje Pokrajinskog Komiteta Vojvodine, na kome će isti razviti svoju partijsku i političku djelatnost«. ²⁴

Ova odluka CK KPJ bitno je ubrzala razvoj NOP-a u istočnom dijelu županjskog kotara jer su ovamo sada stalno zalazili vojni i politički rukovodioci iz Odreda i Komande mjesta Šid i kotarskih šidskih rukovodstava, izgrađujući i proširujući osnovicu NOP-a. Istočni dio županjskog kotara je od 3. VII 1943. bio politički »pokriven« što se ne može reći za ranije razdoblje kada su uključivanje u NOP vršili pojedinci, komunisti (Mica Šumanovac, Franjo Lešić, Adam Šnajder i drugi), ali bez oslonca na viša rukovodstva kojih tada na kotaru još nije bilo.

2. Jedan od preduvjeta stvaranja slobodne teritorije jeste postojanje većih vojnih jedinica koje su ga u stanju štititi od upada neprijateljskih snaga. Formiranjem vojvodanskih brigada (Prve i Druge u travnju i Treće u srpnju 1943) i stalnim prisustvom većine njihovih jedinica u prostoru između Save i Bosuta u ljeto i jesen 1943. godine, uspostavljena je vojna kontrola čime je omogućeno legalno djelovanje NOO-a. Znajući za prisustvo brojnih partizanskih jedinica, njemačko-ustaške i domobranske snage stacionirane u Vinkovcima, Brčkom i Županji, nisu se usuđivale poduzimati operacije čišćenja nego tek povremene akcije upadajući u pojedina sela, ali se i brzo povlačeći u sigurnija uporišta. Akcije većih razmjera sve do pred kraj listopada 1943. neprijatelj nije mogao poduzimati i zbog toga što su partizanske jedinice, rušenjem pruge Vinkovci-Brčko i drugim akcijama na cestovnim prometnicama, onemogućivale pristup području koje ovdje tretiramo kao oslobođeno.

3. Najvažniji činilac, narod, postupno je, ali u sve većem broju prihvaćao liniju NOP-a, uključujući se u rad njihovih organizacija ili pristupajući partizanskim jedinicama. Ovaj pozitivni proces nije prouzročeni ustaško-njemačkim terorom, kao što je to bilo u početku ustanka u nekim drugim krajevima, nego je posljedica političke djelatnosti KPJ i postupnog shvaćanja pravog karaktera ustaške vlasti. Narod ovog kraja nije neposredno doživio masovan teror, ali je vidio kako se on provodi nad Romima, Židovima i Srbima. Iluzije o nezavisnoj hrvatskoj državi, s ustašama na vlasti, srušile su same ustaše, stvarajući u narodu osjećaj besperspektivnosti NDH i potrebe opredjeljivanja za nešto kvalitetno drugačije.

Međutim, netočna bi bila tvrdnja da je stanovništvo istočnog dijela županjskog kotara listom stalo na stranu NOP-a jer je veliki dio i dalje slijedio politiku čekanja i pasivnog stava koju su usmenom propagandom provodili uglednije mjesne pristalice HSS. Osim toga, u županjskom kotaru je u klasnoj strukturi preovladavalo srednje i dobro stojeće seljaštvo koje se, unatoč neslaganju s postupcima ustaša, teško odlučivao na suradnju s NOP-om jer je to značilo napustiti zemlju, polja i stoku i kakvu-takvu sigurnost zamijeniti neizvjesnošću partizanskog načina života.

S obzirom na imovno stanje i političku opredjeljenost seljačkog stanovništva županjskog kotara još od vremena Stjepana Radića, uvjeti za razvoj NOP-a ovdje su bili mnogo drugačiji nego u drugim krajevima Slavonije, i šire, što se nužno mora imati u vidu prilikom tretiranja ove povijesne problematike.

Kako smo vidjeli, županjska kotarska oblast u periodu ljeto-jesen 1943. godine nije mogla uspostaviti kontrolu u istočnom dijelu kotara, tako da organi ustaške vlasti ovdje nisu politički djelovali. Nalazili su se u ulozi promatrača, pažljivo prikupljajući podatke o suradnicima i aktivistima NOP-a koji su javno djelovali

²⁴ Vojvodina u borbi, Novi Sad 1963., 384. (faksimil dokumenta).

»zanemarijući bilo kakve mjere konspiracije«.²⁵ Takvo ponašanje omogućilo je agentima da prikupe prilično točne podatke o osobama koje su bile uključene u rad mjesnih NOO-a. U izvještaju Velikoj župi Posavje, kotarski predstojnik Gojsilović 8. X 1943. ističe: »prema dosad prikupljenim podacima ustrojili su se 'narodno oslobodilački odbori' u dole navedenim općinama« dajući poimenični spisak članova NOO-a u Soljanima, Vrbanji, Račinovcima, Đurićima i Drenovcima.²⁶ Slobodno djelovanje NOO-a imalo je tako i svoju negativnu stranu koja će osobito doći do izražaja u nastupajućim događajima pred kraj listopada 1943. godine.

Naime, Nijemci su tada, 21. X 1943, poduzeli operaciju poznatu pod imenom »bjelogardijska ofanziva« s ciljem da unište partizane u zapadnom Srijemu i istočnoj Slaoniji. Glavninu neprijateljskih snaga činili su Kozaci (1. kozačka divizija) regrutirani iz njemačkih zarobljeničkih logora dok je komandni kadar bio njemački. S obzirom na brojnost i tehničku opremljenost kozačkih jedinica, štab 16. vojvodanske divizije ocijenio je da se partizanske snage ne mogu uspješno suprotstaviti višestruko jačem naprijatelju te donosi odluku o njihovom povlačenju preko Save u Bosnu. Tako su sela istočnog dijela županijskog kotara ostala nezaštićena i prepuštena svakovrskom nasilju razularenih Kozaka.

Teroru Kozaka osobito su bile izložene kuće za koje su Nijemci sumnjali, ili su za to imali dokaze, da su partizanske. Na njih se stavljao natpis »Partizanski dom«, što je značilo da Kozaci tu mogu pljačkati, batinati, silovati bez bojazni da će biti pozvani na odgovornost od strane njemačkih oficira.

Već u toku napada, iza vojnih jedinica u selo je ulazio odred feldžandarmerije s pripremljenim spiskom osoba koje treba odmah uhapsiti. Na tim spiskovima prvi su se našli članovi mjesnih NOO-a i drugi aktivisti NOP-a, što govori da su njihova imena već ranije bila poznata njemačkoj obavještajnoj službi, još u danima kada su javno i slobodno djelovali. Prema arhivskoj dokumentaciji, u vremenu od 20. X do 25. X 1943. Nijemci su uhapsili u Soljanima 21, Strošincima 32, Račinovcima 29, Đurićima 11, Drenovcima 18, Vrbanji 41 i Podgajcima 19 osoba. Većina uhapšenih je otjerana u sabirni logor u Vinkovce.²⁷

Dopuštajući Kozacima teror bez ograničenja, Nijemci su, tobože, htjeli pokazati narodu što ga čeka ako komunisti dođu na vlast, odnosno ako Rusi dođu, kako je govorila njemačko-ustaška propaganda. Ova providna namjera nije polučila efekt u tom smislu, ali je prouzročila veliki strah u stanovništvu koje se uvjerilo što može očekivati od okupatora ako prihvati suradnju s NOP-om.

S obzirom da je većina članova NOO-a bila uhapšena, likvidirana ili se povukla iz sela u koje su se nakon odlaska Kozaka smjestile jače njemačko-ustaške i domobranske posade, razvoj narodne vlasti u istočnom dijelu županijskog kotara znatno je usporen. Ne samo zbog straha od represivnih mjera i propagande HSS, čije su viđenije pristaše i dalje odbijale suradnju s NOP-om pronalazeći u teroru Kozaka dodatne argumente za svoj stav čekanja, nego i zbog objektivne situacije nastale u 1944. godini.

Naime, početkom ožujka iste godine počela je u području bosutskih šuma ofanziva 13. SS »handžar« divizije koju je, pod komandom njemačkih oficira, činilo oko 20.000 okrutnih legionara. Cilj ofanzive bio je da se Srijem »očisti« od partizana i spriječi prodor jedinica NOVJ u Srbiji. S obzirom na vojnu situaciju na istočnom frontu i njegovim pomicanjem prema granicama Jugoslavije, Nijemci nisu birali sredstva da taj cilj i ostvare naređujući 13. SS diviziji da nemilosrdno obračuna s partizanima i njihovim suradnicima. Za »fesaroše« (vojnici ove divizije bili

²⁵ Josip Binac, Slobodna teritorija u istočnoj Slavoniji 1943. godine, Zbornik 82, Muzeja radničkog i NOP za Slavoniju i Baranju, Slav. Brod, 1982., 46.

²⁶ Građa, VIII, 92.

²⁷ Binac, n.d., 46.

su, uglavnom, muslimani, dobrovoljci, koji su nosili fes), kako ih je narod zvao, glasilo je naređenje, koje su oni i sprovodili, »da sjeverno od Save nema zarobljenika«. ²⁸

Smještanjem jačih snaga i čestim i iznenadnim upadima, neprijatelj je onemogućavao partizanima pristup u sela i istovremeno likvidirao i hapsio suradnike i simpatizere NOP-a. U takvoj situaciji bilo je skoro nemoguće obnoviti rad NOO-a a pogotovo ne u onim razmjerima kao u rujnu i listopadu 1943. godine. »Ipak bilo je i uspjeha. U travnju u Drenovcima formiran je inicijativni mjesni narodnooslobodilački odbor najprije od tri člana, koji je u svibnju proširen na sedam članova. U Račinovcima je bila grupa ljudi spremnih za rad. S Rajevim selom je također pojačana veza. U to vrijeme je čak prikupljeno četriristo hiljada kuna dobrovoljnog priloga za vojsku. Održali smo vezu i sa Soljanima. Odbor od dva člana u travnju proširen je na pet članova u svibnju.« ²⁹

Ranije spominjana odluka CK KPJ od 3. VII 1943. o razgraničenju između Hrvatske i Vojvodine kojom je županijski kotar podijeljen na istočni i zapadni dio ostala je na snazi oko godinu dana. Za to vrijeme NOP u zapadnom dijelu kotara razvijao se pod utjecajem okružnih ustanova okruga Brod a u istočnom kao dio NOP-a zapadnog Srijema. Na traženje Oblasnog NOO-a za Slavoniju i okružnih rukovodstava Brod, došlo je početkom kolovoza 1944. do objedinjavanja i formiranja jedinstvenog vojno-političkog rukovodstva za kotar Županju. ³⁰

IV

Mogućnosti za rad NOO-a na županijskom kotaru od jeseni 1944. postajale su sve manje jer su se neprijateljske trupe iz Srbije i drugih dijelova zemlje pred snagama NOVJ povlačile ka zapadu grupirajući svoje brojne jedinice u istočnoj Slavoniji. Koncentracija neprijateljskih snaga na ovom području »jesenjih dana 1944. dostigla je najveću okupacionu gustinu u toku rata«. ³¹ Do kraja listopada 1944. okupator je na granici Slavonije i Srijema uspio zaustaviti napredovanje jedinica NOVJ pa se tako formirao i za duže vrijeme stabilizirao Srijemski front.

U pozadini ovog fronta, smještene u selima, nalazile su se različite neprijateljske formacije koje su terorom razbijale svaku aktivnost NOP-a. Stalnim patroliranjem terena onemogućen je pristup selima u kojima su protivnici NOP-a, koristeći zastoje na fronti i prisustvo njemačko-kvislinških snaga, širili razne alarmante i dezorijentirajuće vijesti uvjeravajući narod da suradnja s partizanima, koji su, uostalom, razbijeni, ne pruža nikakvu perspektivu. Kotarska politička rukovodstva, KNOO i KPH Županja, angažirala su se u suzbijanju ovakvih glasina odvrćući ljude da se prijavljuju (što su činili pod prijetnjom smrti, likvidacije obitelji i gubitka imovine) u neprijateljske jedinice.

Prisilnom mobiliziranju ljudstva u neprijateljske jedinice trebalo se suprostaviti mobiliziranjem u jedinice NOVJ. Kotarski NOO Županja je u jesen 1944. trebao sačiniti mobilne spiskove I i II poziva ali to mjesni i općinski NOO-i nisu mogli obaviti zbog stalne prisutnosti ustaško-njemačkih i ostalih kvislinških posada stacioniranih u selima. ³² Kotarski NOO traži 28. XI 1944. od viših rukovodstava NOP-a na teren Županje (županijski bataljon je u to vrijeme bio povučen na Dilj) pošalje jaču jedinicu, »bataljon starijih boraca dobro naoružanih (200-300 ljudi)« kako bi se razbila barem manja uporišta i stvorili kakvi-takvi uvjeti za rad NOO-a u pitanju mobilizacije. Istovremeno konstatira: »Rad ovog NOO-a je dosta težak jer se niti veze ne mogu pravilno odvijati a viši forumi traže što bolju organizaciju vlasti koja se pod ovim okolnostima ne može uspostavljati.« ³³

²⁸ Vojvodina u borbi.

²⁹ Levinger, n.d., 100.

³⁰ Isto, 195.

³¹ Domankušić Stjepan, Krajšić Nikola, Pravdić Stevo, Diljski narodnooslobodilački odbor, Beograd 1981, 153.

³² Muzej u Županji, Izvještaj KNOO Županja od 18. XII 1944.

³³ Isto.

³⁴ Muzej u Županji, Izvještaj KNOO Županja od 13. XI 1944.

U takvoj situaciji aktivnost NOO-a je usmjeravana na prikupljanje pomoći i opskrbi porodica naših boraca koje nisu opskrbljene, te u prikupljanju raznih podataka ali to uz velike teškoće »jer se odbori još uvijek ne snalaze kako treba u radu i treba im još mnogo pomoći«. ³⁴

S obzirom na vojnu situaciju i nedovoljnu političku izgrađenost članova NOO-a (mnogima, na primjer, nije bila jasna razlika između narodnooslobodilačkih odbora i narodnooslobodilačke fronte), KNOO je, dakle, organizirao one akcije (ekonomskog, socijalnog i obavještajnog karaktera) koje je u tom trenutku bilo moguće sprovesti.

Pred kraj 1944. postalo je očigledno da se partizani na županijskom području ne mogu održati jer su se nalazili unutar obrambenih linija koje je neprijatelj veoma dobro utvrdio prilikom organiziranja Srijemskog fronta. Štab županijskog bataljona je zato, u dogovoru s kotarskim rukovodstvima NOF-a, odlučio da se borci i suradnici probiju kroz liniju Srijemskog fronta i prebace na oslobođenu teritoriju. Ova smjela i riskantna, ali i promišljena odluka sprovedena je u djelo 31. XII 1944. kada su se borci, suradnici i simpatizeri, bez ijedne žrtve, kroz liniju fronta prebacili na oslobođeno područje kod sela Lipovaca.

Odlaskom Bataljona kontrolu na županijskom kotaru u potpunosti su imale ustaško-njemačke vlasti provodeći teror i mobilizaciju ljudstva u pučko-ustaške pukovnije. Takvo stanje potrajat će sve do oslobođenja. Za čitavo to vrijeme, od odlaska Bataljona s područja županijskog kotara do proboja Srijemskog fronta početkom travnja 1945. godine, politički radnici nisu uspjeli, a što praktički nije bilo ni moguće, uspostaviti vezu sa suradnicima na županijskom terenu. Iz tog razloga u tom periodu nije djelovala ni narodna vlast (s obzirom da članovi rukovodstva KNOO Županja tada nisu »uopće imali veze s narodom našeg kotara, tako da se nije niti politički radilo«). ³⁵

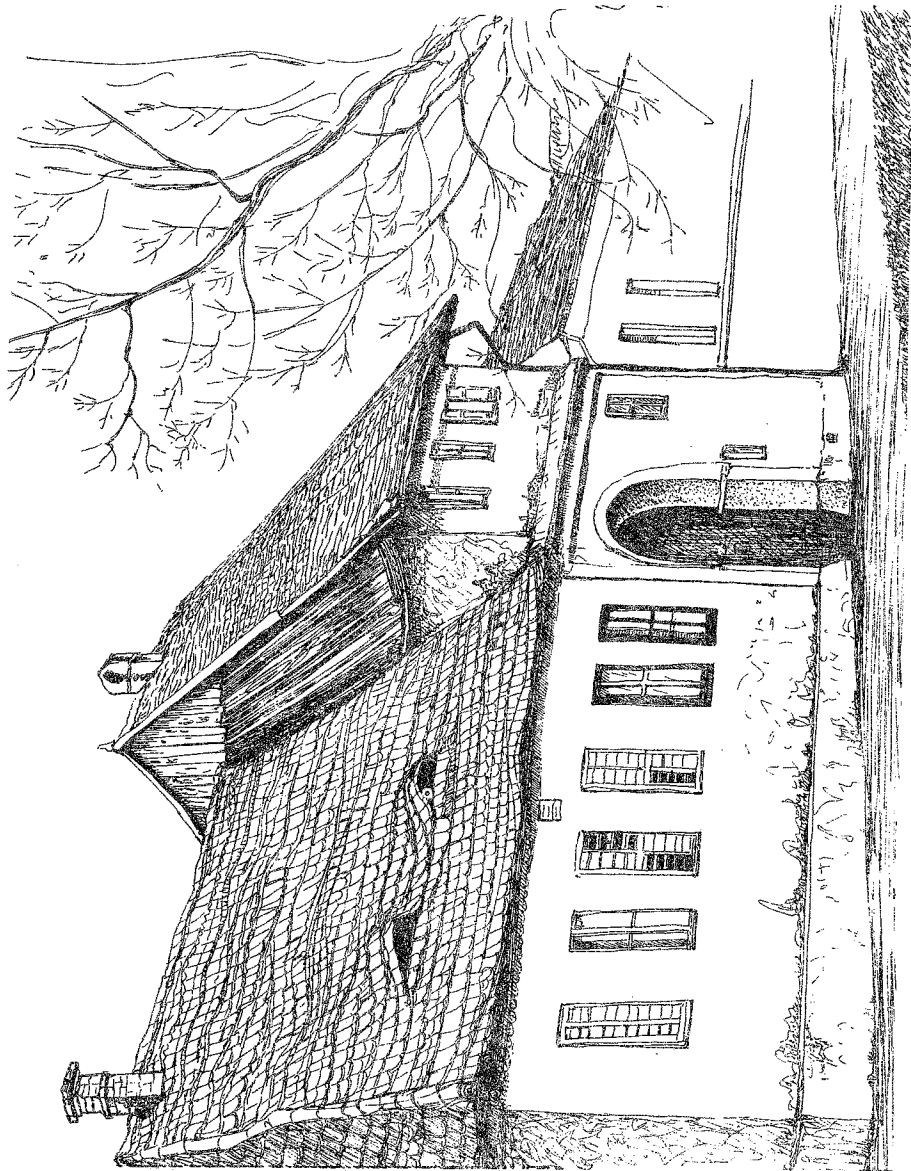
Međutim, odmah nakon oslobođenja županijskog kotara (od 7. do 20. IV 1945), KNOO Županja je svoje aktiviste uputio na teren da pomognu u organizaciji narodne vlasti. O tome u izvještaju Okružnom NOO Brod tajnik županijskog KNOO Ivan Perkušić navodi:

»Članovi Izvršnog odbora ovog NOO-a, od oslobođenja stalno su na terenu i sve direktive usmeno prenašaju na NO-e tako da ih s njima zajednički razrađuju i primjenjuju dajući im punu pomoć u radu a koja je svima NOO-a i potrebna jer su mladi i teško se bez pomoći snalaze, naročito s prvih dana oslobođenja, a sada se već primjećuje središnost pojedinih NOO-a, na pr. Babina Greda, Gunja, Račinovci, Županja, Soljani i Gundinci, a i ostali NOO-i se sada sređuju u radu u čemu im članovi ovog odbora stalno daju svesrdnu pomoć tako da se direktive i potrebe koje se pred NOO-e postavljaju, prilično dobro sprovodaju u djelo i tumače narodu.« Dalje, Perkušić optimistički navodi da članovi NOO-a »pokazuju veliku volju za rad i daljnje razvijanje...tako da mogu biti prava narodna vlast«. ³⁶

U zaključku ovog članka potrebno je istaći: narodna vlast na županijskom kotaru tokom NOR-a nije dosegla stupanj razvoja i širinu kao u nekim drugim krajevima Slavonije, i šire, koji su duži period činili slobodnu teritoriju. Aktivnost NOO-a, kao organa nove vlasti, u županijskom kraju prvenstveno je imala ekonomsko-socijalni i znatno manje politički karakter, koji, s obzirom na stalnu prisutnost ustaško-njemačkih oružanih snaga, nije bilo moguće razviti u većim razmjerima. Narodna vlast na županijskom području je do oslobođenja djelovala u ilegalnim uvjetima, osim u periodu ljeto-jesen 1943. u istočnom dijelu kotara, gdje su NOO-i radili kao i na ostalim oslobođenim teritorijama.

³⁵ Muzej u Županji, Izvještaj KNOO Županja (broj 18/1945).

³⁶ Isto.

Radnički dom u Zupanji (vlastnik Nemeec), 24x21, tuš, 1983.

PAVO Kobaš
MANDA ZELIĆ

100 GODINA BABOGREDSKIH ČITAONICA

Selo spomenik

Babina Greda se spominje prvi put u popisu plemićkih posjeda uz utvrđenje Kostroman 1506. U razdoblju pod Turcima (1536 — 1699) bilo je u selu desetak jakih rodova s 14000 jutara zemlje. Kad je ušla u sastav Vojne krajine i postala sjedište Šeste kompanije Brodske regimente (1750), imala je stotinjak kuća i oko 1500 stanovnika. Za sto godina vojnikanja selo se utrostručilo: 1865. godine ima oko 400 kuća i preko 4000 stanovnika (malo manje nego Vinkovci).¹

Austrija je Vojnu krajinu uredila veoma strogo. U redove su stjerani ne samo svi sposobni vojni obveznici (od 16 — 60 godine) nego i čitave kućne zadruge (s po desetak i više članova), koje su i bile nosilac discipline i odgovornosti, pa i njihove kuće.

Baba Kedini dalji potomci² su morali svoje domove poredati kao vojsku — ušoriti. I svi su poslovi bili propisani: od pohađanja škole (mnogi kućedomaćini strogo su kažnjavani što djeca-pastiri izostaju s nastave), preko obrade polja, gajenja svilene bube, nošenja obavezne opreme, do stražarenja.³

I upravo takvo uređenje sela očuvalo se dobrim dijelom sve do danas, pa je ovog proljeća Babina Greda postala *selo — spomenik* prve kategorije kao izrazito očuvana urbana rustikalna, sredina s karakteristikama krajiškog naselja.⁴

Za ovaj su rad korišteni sačuvani zapisnici Hrvatske čitaonice Cevatovo, kao i ostala dokumentacija. Oni se stoga i ne označavaju posebnim bilješkama. Gdje su izvori drugi, oni su označeni.

¹ Stjepan Pavičić: Razvitak naselja u županijskom području; u »Županijski zbornik II«, str.65-72. također i: Krunoslav Tkalac: Babogredska kompanija.

² Predaju o babi Kedi koja se prva sa sinovima iz barovitih predjela uz Savu preselila na današnju lokaciju sela zabilježio je još Mijat Stojanović u knjizi Slike iz života hrvatskog naroda po Slavoniji i Srijemu — Zagreb 1881 — str.37.

³ Među kapetanima koji su provodili takvu stegu bio je i pisac Antun Matija Relković koji je u Babinoj Gredi službovao oko 20 godina sredinom 18. stoljeća.

⁴ Odluka Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture

Prva čitaonica — »S L O G A« 1883

Babina Greda je rano imala školu i dosta obrazovanih ljudi (učitelja, pravnika, liječnika, oficira), od kojih su neki povremeno djelovali i u svom mjestu. Najznačajniji je među njima svakako Mijat Stojanović (1818 — 1881), učitelj i pučki pisac.

Vjerojatno je stoga da je neki oblik čitaonice u selu nastao najkasnije potkraj Vojne krajine (iza 1873), kad je ojačao novopreporodni pokret (ukidanjem Bachova apsolutizma i vraćanjem ustava i bana-Hrvata 1860. godine). U selu su 1876. bila i dva pretplatnika »Vienca«.⁵

Ipak, prva čitaonica službeno je potvrđena 24.10.1883. odlukom Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu — Odjela za unutarnje poslove br. 40074. U ime čitaonice Pravila je na odobrenje podnio još 3.05.1883. privremeni odbor od 5 članova: Grga Knežević, Jakob Maurin, Andrija Stojanović, Andra Babić, J.Jerković. (vidi fotokopiju).⁶

Od osnivača se kasnije najviše spominju Grga Knežević i Andrija Stojanović, koji je tada bio općinski načelnik, a kasnije je kao umirovljeni općinski bilježnik bio narodni zastupnik i član skupštine srijemske županije u Vukovaru. O ostalim članovima odbora i čitaonice nema podataka. Isto tako nema ni drugih sačuvanih dokumenata o radu ove čitaonice.

U prvim paragrafima Pravila ističe se:

1. Društvu je smjer, pospiešiti udružan život svojih članova.
2. Ovo se postignuti može:
 - a. čitanjem javnih, po oblasti za tisak dozvoljenih časopisa.
 - b. dopuštenim kartanjem i ostalim sličnimi igrani.
 - c. glasbenimi, krasoslovnimi i drugim zabavnimi sastanci (tombolom i posielom) .
3. Društvo se zove »Čitaonica Sloga« i imade svoje sjedište u mjestu Babinoj Gredi. «

U odnosu na slična pravila drugih čitaonica tog doba (npr. Vrbanja) zanimljivo je da se spominju i krasoslovne zabave. Da li su ih zaista i držali, nije nam poznato, ali je i sama namjera već značajna, jer recitiranje predstavlja značajnu kulturnu aktivnost, bilo da su članovi čitaonice i direktno angažirani, ili ga barem prate.

Ime društva je simbolično i simptomatično. Iako su nazivi društava tada i bili anacionalni, eventualno lokalni, ovdje je naziv izražavao sigurno i težnju. Rad čitaonice je naime ubrzo oslabio, pa i prestao djelomično zbog pritisaka Khuenova režima preko činovnika-članova čitaonice, ali i zbog nesloge: »raspuštanje društva tumačilo se kao posljedica postupaka tadašnjeg općinskog bilježnika u Babinoj Gredi Andre Stojanovića ... na štetu društva«.⁷

Nesloga će pratiti i kasnije bahogredske čitaonice.

Hrvatska čitaonica 1903.

Ako je prva čitaonica osnovana u nesretno vrijeme neposredno pred početak Khuenova protunarodnoga režima, što joj je nagovijestilo slab i kratkotrajan rad, onda je i obnova čitaoničkog rada nastupila upravo pola godine nakon pada ovog režima.

Politička i kulturna kretanja u monarhiji, a osobito u Hrvatskoj, bila su tada već znatno povoljnija. Potkraj stoljeća ojačao je i pokret za osnivanje pučkih knjižnica, pa je 1903. Društvo hrvatskih književnika osnovalo Glavnu skupštinu za

⁵ »Vienac« 1876, br.8, str.135

⁶ Arhiv Hrvatske Zagreb.

⁷ Tatjana Radauš: Biblioteke i čitaonička društva na teritoriju Hrvatske od srednjeg vijeka do

osnivanje pučkih knjižnica (pročelnik Đuro Šurmin). Izdalo je i javni poziv i upute, a preporučilo je da se knjižnice, osobito u selima, osnivaju čim se sakupi oko 100 knjiga.⁸

Vjerojatno je ova inicijativa bitno utjecala na obnovu rada, koja je započela tako da se pojavila — vjerojatno nakon dugih usmenih dogovora — »Upisnica članova koji žele osnovati društvenu čitaonicu u Babinojgredi«. U njoj se zanosno ističe da je »predlog za ovu plemenitu stvar u obće a napose za socijalni život mjesta Babinagreda stavio veleučeni g. Dr Đuro Berić a gospoda kojima ovaj arak potpis bude predložen umoljavaju se da se izvole ovoj plemenitoj nakani dobrostivo odazvati kojim će činom koristiti ne samo sebi nego moguće i svojim potomcima«.

Na arak su se potpisali: dr Đuro Berić, Andrija Stojanović, Franjo Gregorović, Jakob Kopic, kr. poštar, Ivan Vrtarić, Martin Kopic, bilježnik J.Božičković, kr. oružnik posteje-vođnik.

Iza toga je izložen poziv na osnivački sastanak zakazan za 15.II.1903. u gostionici Ivana Vrtarića u četiri sata poslije podne. Potpisalo ga je 40 mještana. Za njim je uslijedila nova (tintom pisana) upisnica s 31 potpisom. Uz potpise je dodano na nekoliko mjesta: »za naziv hrvatska« ili »za svaki«. Na potpise se nastavlja zapisnik osnivačkog sastanka koji započinje napomenom: »Prije potpisa ove pristupnice ustanovljeno je većinom glasovah da se zove 'Hrvatska Čitaonica'. Medutim, do te odluke se izgleda teško došlo: »Sastanku je prisustvovao i Andra Stojanović, tada narodni poslanik za taj kraj u Hrvatskom saboru i usprotivio se prijedlogu da se društvo zove Hrvatska čitaonica. Njemu su se pridružili i općinski bilježnik Martin Kopic i nekoliko mjesnih Židova.«⁹

U zapisniku se to nije odrazilo, dapače — Andrija Stojanović sudjeluje svojim prijedlozima — predlaže u privremeni odbor Đuru Berića (za predsjednika), Ivana Blažkovića (tajnika), dok Martin Kopic predlaže Izraela Mahlera, a osim njih jednoglasno se određuje i Andriju Stojanovića. Na upit Stojanovićev gostioničar je izjavio da će sobu za čitaonicu iznajmiti besplatno i čuvati je od ulaska nečlanova. Određuje se i upisnina (2 krune) i članarina — 1 kruna mjesečno.

Privremeni odbor je pripremio pravila (po uzoru na pravila čitaonice u Cerni), te zaključio »da se imade okružnicom pozvati sve upisane članove dne 22.II.t.g. u 3 sata poslije podne u svrhu sporazumka glede promjena istaknutih«.

Nije pronađen zapisnik, ali se iz drugog izvora doznaje: »Na osnivačkoj skupštini, održanoj nešto kasnije, odbor je predložio tekst pravila koja su članovi prihvatili s neznatnim izmjenama i suglasili se s imenom Hrvatska čitaonica. Na slijedećem sastanku, nakon što su ponovo čitana pravila... A. Stojanović je ponovo predložio da se društvo zove narodna čitaonica ili nekako drugačije i pokušao dokazati da je za svoj prijedlog skupio 14 potpisa (u sakupljanju potpisa, kako se kasnije doznalo, sudjelovao je mjesni općinski ured). Prijedlog je bio odbijen, a A. Stojanović, bilježnik M.Kopic i mjesni Židovi istupili iz društva.«¹⁰

Valjda su ove razmirice uzrok što cijeli postupak kreće iz početka: 5.12.1903. saziva se novi sastanak članova »osnivajuće se Hrvatske čitaonice« na kom su »prisutni kao osnivači: 1. Velečasni gospodin Mijo Senc, upravitelj župe, 2. veleučeni gosp. Dr Đuro Berić, opć. liječnik, 3. velečasni gospod. Hrga, kapelan, 4. gospoda August pl. Kovačević, ljekarnik, 5. Pero Golubović, ravnajući učitelj, 6. Janko Blašković, učitelj, 7. Stevo Kutuzović, posjednik, 8. Ivan Vrtarić, posjednik, 9. Josip Šneberger, umirovljeni nadlugar, 10. Stjepan kr. Šarić, trgovac, 11. Šima

1946 — magistrarski rad — Referatni centar sveučilišta — Zagreb 1980. str.33

⁸ Josip Badalić: Javne knjižnice Savske banovine ... Zagreb 1937. str.18-19.

⁹ Rađaš: op.cit. str.33

¹⁰ ibid.

Karavidović, obrtnik, 12. Ivan Kutuzović, obrtnik, 13. Aloiz Huber, trgovac, 14. Edmund Watz, obrtnik, 15. Šima Erdeljac, obrtnik, 16. Mitar Barišić, obrtnik, 17. M. Kutuzović, posjednik.«

Da je ovo novo osnivanje vidi se ne samo po izostanku nekih članova, prijašnjih osnivača, i pristupu novih, nego i po biranju novog privremenog odbora: predsjednik Đuro Berić, potpredsjednik Mijo Senc, tajnik Janko Blažković odbornici Šneberger i M. Kutuzović. Doduše, imena su naknadno dodavana u već ispisani zapisnik. Ponovo se sklapa pogodba s gostioničarom i usvajaju pravila. Na kraju se zaključuje: »Dosljedno gornjem uspjehu proglašuje gosp. predsjednik 'Hrvatsku čitaonicu' u Babinoj gredi konstituiranom sa 16 članova za sada, sa opravdanom nadom i željom, da će se tekom vremena još mnogo naših sugrađana skupiti oko ovog literarnog i zabavnog društva, kojemu je isključiva i jedina istoimena svrha namjenjena. Konačno zahvaljuje svima prisutnima, da su tako pripravno i složno pripomogli k osnutku ove plemenite zamisli...«

Tek na temelju ovog sastanka podnosi dr. Đuro Berić u ime odbora molbu za odobrenje rada čitaonice. Privremenu dozvolu rada kotarska oblast je donijela 19.12.1903. (predstojnik Silhabl) pod brojem 15839, a društvu ju je prosljedila općinska uprava (bilježnik M.Kopić) Babine Grede 24.12.1903.

U molbi se ističe da ova velika općina ima »priličan broj inteligentnih stanovnika« te da selo »ne pruža boljih prilika naprama našoj naobrazbi potrebnih za socijalni život koji je ovde nizom više godina natrag namjesto unapređivan gotovo nazadovao«. Zato se »u pomanjkanju potrebnih društvenih zabava pobudila želja i u nas za osnutak jednoga literarnoga i zabavnoga društva«.

Valja ovdje istaknuti da naglašavanje literarnoga i zabavnoga karaktera čitaoničkog društva sigurno ima veze sa propalim prvim pokušajem njena osnutka, jer pritisak vladi odanih činovnika sigurno nije bio usmjeren samo protiv nacionalnoga imena čitaonice, nego i protiv moguće politizacije tog društva. Takva opasnost je njihovim povlačenjem još veća, zato se od nje osnivači ograđuju.

Uostalom, to je bila uobičajena pojava u Hrvatskoj: »Čitaonice su bile društva s političkom djelatnosti, ali su pred vlastima iskazivale samo kulturno-zabavni rad, politika se morala prešutiti.«¹¹ Konačno, sav je taj kulturni i zabavni život čitaonica i bio okrenut buđenju nacionalne svijesti i prožet političkom borbom domaće građanske klase za osamostaljenje ispod austrougarskog tutorstva.¹²

No, ni ovakvo ograđivanje nije bilo baš velika garancija za brzo postizanje odobrenja rada, što su osnivači i znali.

Vidi se to i iz njihove žalbe («utoka») financijalnom ravnateljstvu u Vukovaru na »platežni nalog« poreznog ureda Vinkovci zbog neprilaganja biljega na molbu za odobrenje rada. Kao razlog oni navode da je »riedak slučaj, da budu pravila sa strane visoke kr. vlade odobrena onakva kako budu podnešena«, ukazuju na sličan primjer bošnjačke čitaonice i drugih, te izražavaju spremnost da pravila biljegu tek kad ona budu odobrena.

U međuvremenu čitaonica razvija dinamičan život. Već 9.1.1904. odbor zaključuje jednoglasno »da se ima zabava dati sa plesom 20. siječnja t.g. i šaljiva tombola za vrijeme odmora i to bez ulaznina«, a na nju »da se imaju pozvati članovi svi, a nečlanovi svi ugledniji građani izuzam onih, koji su očito radili proti osnutku čitaonice«. O toj se zabavi iz štampe zna da joj je prisustvovalo 120 osoba iz sela i okolice.¹³ Ujedno primaju i nove članove, pa i vanjske (iz Gundinaca), pripremaju majalis za obitelji članova, licitiraju pročitane novine itd.

¹¹ Srna Vuković-Motl: Narodne knjižnice u Hrvatskoj u 19. stoljeću, magistarski rad, Zagreb-Referalni centar Sveučilišta-1981. str.12.

¹² ibid. str.36

¹³ Radauš, op.cit.str.34

Kao što su se i nadali, stižu im pravila na ispravak, oni 30.04. 1904. podnose novu molbu, pa naknadno šalju i kopiju osnivačkog zapisnika (original se kod vlasti zagubio). A onda 24. 08. stižu i druga pravila nazad i traži se da se sastave nova prema propisanom formularu Odjela za unutarne poslove. Dr Berić je uporan, pribavlja formular, sastavlja pravila, dostavlja novu molbu 20.10.1904. Odobrenje je ipak izdato tek 11.06.1905.

Čitaonica u međuvremenu održava 22.12. redovnu glavnu skupštinu, kojoj kao izaslanik kotarske vlasti prisustvuje Martin Kopic, upravitelj općine Babina Greda. Na skupštini se razmatra i usvaja izvještaj i račun za 1904 te proračun za 1905. Bira se i novi odbor: Mijo Senc, predsjednik (na prijedlog Berića), Berić, Šneberger, Watz, Miško Kutuzović, Šima Erdeljac i Ivan Blažković. Predlaže se i održavanje »kućne zabavice« za članove na Silvestrovo, nabava knjige zapisnika i spomenice i stavljanje natpisa o zabrani ulaza nečlanovima u sobu čitaonice. Zapisnik je potpisalo 17 članova. Sutradan je već i odborska sjednica na kojoj se otkazuje pretplata na »Pester Journal« i »Osvit«, a obnavlja na ostale listove i »Hrvatstvo«.

U 1905. čestita čitaonica biskupu Štrosmajeru devedeseti rođendan.¹⁴

U knjizi želja se već pojavljuju prijave i zahtjevi da se zabrani ulazak A. Stojanoviću u čitaonicu (potpisuju M. Kutuzović, Z. Vuković, kapelan Hrga, Mato Stojanović). Stižu i nove prijave za članstvo iz mjesta, ali i iz okolice (Gundinci, Otok), te od činovnika na privremenim zadacima ili prolaznih gostiju.

Za poklade 1905. godine (15.02) priređuje se zabava sa tombolom (zašto se mora dobiti odobrenje Kr. lutrijskog ravnateljstva u Budimpešti), plesom i glazbom u gostionici udovice Katice Vrtarić, i to od 7 naveče do 2 ujutro. Na tu zabavu plaćen je i porez. Na zabavi je pjevalo i sviralo društvo »Tomislav« iz Županje.

U 1906. godini prelazi čitaonica u gostionicu Vjekoslava Hubera, svoga člana. Kupuje i tambure za svoje tamburaško društvo koje vidno napreduje. Svoje pohvale o čitaonici izrazili su i gosti činovnici financijalnih i županijskih vlasti.

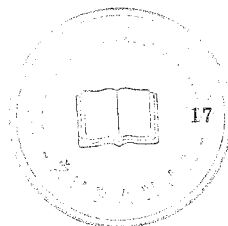
Zalaganjem i darovima predsjednika Đure Berića uređena je društvena knjižnica s 50 knjiga. Broj članova je povećan na 45 (od čega sedam vanjskih i potpomažućih), a pristupio je i bilježnik Martin Kopic, koji je i prije neučlanjen zalazio u čitaonicu, što su članovi prigovarali (kapelan Hrga, učitelj Ivancić, tajnik i dr.). U toj godini je otkazan »Obzor«, i to po zahtjevu župnika Mije Senca, zato što je objavio napise kojima vrijeđa vjeru. Doduše, otkazivanju se protivio potpredsjednik Miško Kutuzović, posjednik.

U 1907. za predsjednika je izabran Mijo Senc, za tajnika kapelan Mirko Kutuzović, koji će na tim funkcijama ostati nekoliko godina (prvi do 1912, drugi do 1910 — do premještaja). Prigodom obljetnice tragičnog pogubljenja plemića Petra Zrinskog i Krste Frankopana priređena je bogata zabava. Na njoj su gospođe Berić i Šarić izvele »živu sliku«, tamburaši svirali, zbor pjevao, držan je i govor, na kraju je bio i ples za vrijeme kog je izvršen i izbor 'prve krasotice'. Predsjednik Senc je to škroto obilježio: »za poznija vremena nek se zna da je krasoticom odabrana gospođa pl. Jose Filipović iz Šamca«.

Odlučeno je da mladići tamburaši budu besplatno članovi čitaonice, kao nagrada za njihovo revno sviranje na svim čitaoničkim zabavama.

Iste godine nastupaju sporovi zbog seljaka. Većina članova čitaonice i gostioničar su protiv njihova uvođenja u čitaonicu i kao gostiju, a kamoli primanja

¹⁴ ibid.

77 714

u članstvo. Ipak, tajnik Mirko Kutuzović predlaže da se seljaci prime za članove jer »svrha čitaonice jest ne samo da njeni članovi što jeftinije do svih novina dođu, nego i buđenje hrvatske svijesti«.

Prijedlogu se većina usprotivila, a dr Berić je kao razlog naveo da bi morali primiti prevelik broj. Naime, ne bi mogli jedne primiti a druge odbiti. Kako je on već među seljacima osnovao sokolsko društvo, predložio je da čitaonica za njih pretplati »Hrvatski branik«, što bi oni mogli lakše pratiti nego teže političke listove i dnevnike.

U knjigu želja upisao je tajnik 8.04.1907. »Popis čitaoničkih knjiga izvolite si pogledati na zadnjim stranicama ove knjige želja. Društveni članovi mogu knjige za čitanje dobiti od tajnika svaki dan, ali pri uporabi imaju na knjige osobito paziti, da ih ne oštete.«

U popisu se te godine nalazi oko 60 knjiga (kasnije su dopisivane i nove), među kojima 36 beletrističkih, 11 znanstvenih (pčelarstvo, gospodarstvo, zdravstvo, astronomija, meteorologija), desetak povijesnih i 3-4 političke knjige.

U 1908. godini intenzivira se rad tamburaškog društva, novi zborovođa je Matija Bačić, student prava. Kako još dolazi do sporova između tamburaša i ostalih članova, oni se postepeno udaljavaju, priređuju nekoliko zabava da bi sakupili novaca za osnivanje društva, i u toku 1909. su osnovali društvo »Zvonimir« (9.05. 1905. prema sjećanju Đure Kopačića iz 1967).

1909. čitaonica prelazi kod Kuhnera, a za zabave već traži ciganske sviračke grupe. Zato čitaonica pokušava osnovati novi tamburaški zbor.

Skupština je krajem 1909. godine odlučila »nakon duljeg debatiranja« da se i seljaci primaju za članove »samo da upravni odbor dobro pazi koga će primiti«. Već su se bili prijavili Šima Gregorović i Josip Lešić. Upravni odbor je odbio »jer se primjetilo da se puno članova protivi tome«, dapače odlučuju među svim članovima skupljati potpise protiv primanja seljaka.

Inače se tokom čitave godine vode sporovi — najprije između Matije Bačića i Pave Stojšića (kolar), a zatim između novog učitelja Mate Hahn-Lombarović i upravnog odbora, najviše tajnika Mirka Kutuzovića. Na kraju je učitelj isključen.

1910. uvodi se posebna funkcija knjižničara, vrši je Ivan Vić (primljen početkom 1909.), knjige izdaje nedjeljom i blagdanom od 2 — 5 sati. Krajem godine već je oko 100 knjiga.

Inače 1910. se Miško Kutuzović zalaže, a nailazi i na podršku, da se otkáže dnevnik »Hrvatstvo« koji »piše gadno u protunarodnom pravcu i samo u korist i obranu frankovluka«, a koji članovi čak ne razvežu, te da se pretplati (ponovo) »Obzor« (Miško je i inače bio samostalni demokrata).

Kad je odbor pretplatio socijaldemokratsko glasilo — »Slobodna riječ«, protestiraju trojica zanatlija i Matija Bačić, tvrde da je to radnički list, da je okrenut protiv vjere i obrtnika.

15.10.1910. primljene su i prve ženske za članove čitaonice: učiteljica Terezija Vranić i Melanija Živić.

Iste su godine prodali tambure »Zvonimiru« i preselili kod Šarića.

Ne zna se na koje od gore spomenutih odluka se odnosi nagli istup 12 članova (uglavnom obrtnika), ali je vjerojatno da je to primanje seljaka za članove, jer tome su se dugo odupirali upravo obrtnici članovi.

Dok je u 1911. vladalo mrtvilo radom čitaonice, u 1912. se daju zabave — jedna namijenjena Crvenom križu — kupuje se ormar za knjige, odobrava se posuđivanje

knjiga i nečlanovima, a nabavića se i karta Balkana. Obnavlja se i suradnja sa »Zvonimirom«, koja se nastavlja i iduće godine.

U 1913. povećan je broj knjiga na 235, ali se broj članova smanjio na samo 33. I te se godine ponavlja protest: primljeno je 3 seljaka, istupilo je 6 zanatlija u znak protesta. Te godine odlazi višegodišnji predsjednik čitaonice Mijo Senc. Kako je i dr Berić već prije (1909) otišao, to je čitaonica ostala bez svojih najagilnijih osnivača i inicijatora kulturnog rada.

Od 1914. do 1916. nema sjednica »jer je veći broj članova na ratištu«. I u 1917. i 1918. održani su samo radi reda sastanci, da bi se očuvao kontinuitet i izabrao odbor. 1916. je prvi put za predsjednika izabran posjednik Miško Kutuzović, 1917. Josip Šimunović (župnik), a 1918. dr Velimir Marković.

Zadnjih godina, pred prvi svjetski rat, djeluju uz ovu čitaonicu i druga kulturna društva u Babinoj Gredi: Tamburaško i pjevačko društvo »Zvonimir« (koje se i odvojilo od Hrvatske čitaonice u 1909. godini), Hrvatsko katoličko prosvjetno društvo »Stojanović« osnovano 1911. i Hrvatska seljačka čitaonica u ulici Jelas.

U »Stojanoviću« se okupljala obrtnička i trgovačka omladina. Inicijatori su bili mjesni župnik Mijat Senc te studenti Šima Stojanović (medicinar) i Dimitrije Vac. Pri osnivanju »u privremeni odbor izabrani su: vođa — kolarski pomoćnik Mato Vac, podvođa — kovački pomoćnik Stjepan Verić, tajnik — trgovac Stjepan Komora, bragajnik — bravar Pavo Stojšić i knjižničar — pekarski pomoćnik Gustav Sander. U društvu je osnovana knjižnica, a studenti D. Vac i S. Stojanović održali su članovima deset poučnih predavanja. U rujnu iste godine društvo je primalo razne časopise i novine, a u knjižnici je bilo 150 knjiga.«¹⁵

Ovo je društvo imalo tamburašku, pjevačku i diletantsku sekciju, te sekciju za širenje dobrog tiska i upis članova u Društvo sv. Jeronima koju je vodila Katica Kutuzović.

Društvu su pravila odobrena 23.3.1912.

I Hrvatska seljačka čitaonica u Jelasu inicirana je još u periodu netrpeljivosti Hrvatske čitaonice prema seljacima, dakle do 1912, u 1913. je započela proceduru za odobravanje rada, a službenu potvrdu pravila dobila je 26.3.1914, dakle pred sam početak prvog svjetskog rata.¹⁶

Početak prvog svjetskog rata donio je i zabranu javnog djelovanja bilo kakvih društava (kulturnih, političkih i sl.). Tako se završavao prvi period rada čitaonica — austrougarski. Kako je počimao veoma složenom procedurom odobravanja, uz prethodne brojne provjere i administrativne zavrzlake, te se nastavljao promjenljivim intenzitetom ovisno o političkim prilikama u carevini i strogosti režima, tako se i završavao opet potpunom zabranom. No, babogredske su čitaonice ipak nastavile rad. Hrvatska je čitaonica održala povremenim sjednicama kontinuitet rada, a slično i ostala društva.

Čitaonica »Sloga« je od svog nastanka pod kraj perioda Vojne krajine kroz dvadesetak godina živjela pod veoma nepovoljnim političkim prilikama Khuenova režima, nije uspjela razviti neku naročitu kulturnu, a pogotovu političku aktivnost, ali je svojim postojanjem utrla put kasnijem razvoju čitaoničkog rada. Vjerojatno je krajem stoljeća i formalno prestala. Inicijativa za obnovu čitaoničkog rada i osnivanje Hrvatske čitaonice kao nasljednika one prve, došla je opet u značajnoj godini pada Khuenova režima i jačanja nacionalne svijesti kako u političkom, tako i u kulturnom i zabavnom životu. Tomu je i čitaonica poslužila. Mlada građanska

¹⁵ ibid.

¹⁶ Prema izvještaju Đure Kopača (HC Cevatovo 1967) osnovana je 1912. godine u kući Pave Oreškovića — opančara.

klasa, sastavljena od činovnika i obrtnika, uz nacionalne izrazito je ispoljavala i svoje klasne interese. Osobito je dugo ispoljavala neku vrstu zaziranja i ograđivanja od seljačkog elementa, mada je u čitaoničkim redovima bilo po jedno dva izrazito bogata seljaka — posjednika (kulaka). Ipak, potkraj ovog perioda je nacionalni interes nadvladao klasnu ekskluzivnost.

Međuratni period

Hrvatska je čitaonica već 12.1.1919. održala redovitu glavnu skupštinu svih članova. Njen tadašnji predsjednik dr Velimir Marković sa zanosom je naglasio kako čitaonica nakon četiri godine nenormalnih vremena ponovo stječe pravo javnosti i to u slobodnoj nacionalnoj državi — Kraljevini SHS. Nije sigurno ni naslućivao karakter novoga režima, a pogotovo periode diktature ili stranačkih trzavica.

Čitaonica dobiva i novog predsjednika — posjednika Miška Kutuzovića, koji će je predvoditi petnaestak godina. Djelomično je tim izborom okarakteriziran i njen budući rad, koji je daleko više bio okrenut zabavnom nego li kulturnom i političkom životu i angažiranju čitaonice, iako je njen predsjednik kroz cijelo to vrijeme i narodni zastupnik ovog kraja.

Već prve godine ugovaraju s gostioničarom Petrišićem posebnu sobu za čitaonicu, koja će se zagrijavati srijedom i petkom. Doduše, češće nije ni potrebno, jer je pretplaćeno malo novina, a društvenost se ispoljava kroz zabave. Uveden je i novi oblik okupljanja — riblja večera. Ipak, broj članova ubrzano raste, u 1921. već 63, a u 1923. čak 83. Ovo se može protumačiti otvaranjem čitaonice prema seljacima kojima je ovo bio veliki mamac, barem prvih godina, a ujedno i iluzija da postaju jednako važni kao i obrtnici i činovnici — jednom riječju »gospoda«. I članarina je rasla: od 20 kruna u 1919. na 30 u 1921, vjerojatno i zbog promjene gostioničara (M.Friedl).

I knjižnica se stalno povećava, pa je u 1925. godini već imala 330 knjiga. Spominju se i darovane knjige ljekarnika Mirta (16 knjiga). Ipak se knjižničar Marijan Verić žali na jednoj skupštini da se knjige premalo čitaju, a pogotovo posuđuju kući.

Događalo se tih godina čak da se sjednice ne mogu održati zbog nedostatka kvoruma. Za razdoblje od polovice 1930. pa do početka 1931. sjednica uopće nema.

Pokušaj administrativnog ujedinjavanja čitaonica

Ministarstvo prosvjete Kraljevine Jugoslavije propisalo je još 1920 pravila i uvjete za osnivanje narodnih knjižnica i čitaonica. Kako je bilo očito da ih se mnoga društva ne pridržavaju, naređeno je svim sreskim načelstvima da za 1930. godinu prikupie detaljne izvještaje o radu čitaonica i knjižnica. Njime je trebalo obuhvatiti broj ukupnih i novonabavljenih knjiga i časopisa i novina, broj članova ukupno i broj onih koji su čitali knjige i časopise, te broj posuđivanih knjiga i časopisa, broj sati rada knjižnice i čitaonice, broj i vrstu priredbi i predavanja koja su u čitaonici održana, te njihov sadržaj, itd. Izgleda da ni tada nije dobiven zadovoljavajući broj odgovora, da su i pristigli odgovori bili nepotpuni, a i poražavajući.

Slijedeće godine (1932.) slijede novi proglasi o organiziranju i radu narodnih knjižnica i čitaonica u kojima se traži da čitaonice vrše više kulturno-prosvjetnu funkciju, da tome odgovara i njihov smještaj i struktura i ponašanje članova. Osobito podsjećaju da po Zakonu o narodnim školama učitelji moraju biti angažirani u radu tih narodnih knjižnica i čitaonica na općem planu, a posebno kao knjižničari. A gdje nema knjižnica, moraju se truditi da ih što prije osnuju. Od sreskih načelnika se traži da o osnivačima novih knjižnica i čitaonica dostave

mišljenje u pogledu nacionalne ispravnosti i garancije za uspješan rad. Školskim nadzornicima se stavlja u dužnost da izvještavaju da li su učitelji dovoljno aktivni u radu čitaonica. Posebna je klauzula kojom se daje odobrenje za osnivanje da se navedu prostorije u kojima će čitaonica i knjižnica djelovati. Kasnije stiže tumačenje da to ne bi smjele biti gostionice. Ujedno se podsjeća da ne treba osnivati nove čitaonice gdje već ima osnovanih takvih društava.¹⁷

Tako je Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije preko ministarstva Savske banovine naložilo da se vrate izvještaji triju babogredskih čitaonica, jer se iz njih ne vidi kada i koja upravna oblast im je potvrdila pravila i odobrila rad, a ministarstvo ih nema u svojoj evidenciji. Ujedno traži da im se naredi da se sve tri ujedine »u jednu narodnu knjižnicu i čitaonicu«, da bi se time spriječio »štetan paralelizam delovanja« i »da se uklone sukobi gdje postoje, i da se ujedine ustanove sa istim zadacima gde god je to potrebno i od koristi«. Nalog za ujedinjenje stigao je preko sreskog načelstva i općinske uprave svim čitaonicama u Babinoj Gredi. Osobito se podsjeća da Poljodjelska čitaonica treba izvijestiti kad su joj potvrđena pravila.¹⁸

Predstavnici svih triju čitaonica, odnosno članovi njihovih upravnih odbora, sastali su se u prostorijama Hrvatske čitaonice 25.9.1932. na zajednički sastanak povodom ovih naloga. Razmotrili su ih i odbili. Ustvari, predstavnici Hrvatske čitaonice su izrazili spremnost za »fuzioniranje«, ali pod uvjetom da se to izvrši tako da se koriste njihove prostorije kao zajedničke jer su one u središtu sela. Predstavnici ostale dvije čitaonice su takvo rješenje odbili s obrazloženjem da bi njihovim članovima bilo daleko pohađati središnje prostorije, jer nekima je daleko i do četiri kilometra, pa bi time opalo njihovo sudjelovanje u radu takve knjižnice i čitaonice. Ipak, da ne bi svu odgovornost pred vlastima preuzeli na sebe ovi predstavnici, odlučeno je da svaka čitaonica sazove vanrednu skupštinu i u prisustvu svih članova razmotri ovaj nalog i zauzme svoj stav prema njemu. Tek iza toga bi trebalo sazvati novi zajednički sastanak. Vjerojatno nije ispunjen ni onaj prvi uvjet, pa nije ni došlo do novog zajedničkog sastanka.

Hrvatska čitaonica je održala redovnu godišnju skupštinu tek 31.12.1932. Podnesen je izvještaj tajnika, i to prema onom obrascu koji je tražilo ministarstvo. Izvještaj je u mnogim tako predviđenim stavkama nepovoljan, a osobito po broju posuđivanih knjiga, te održanih predavanja. Pitanje ujedinjenja se ne pominje.

Sresko načelstvo u Zupanji, provodeći naloge viših vlasti, traži početkom 1933. detaljniji financijski izvještaj, kao i izjašnjenje o akciji ujedinjavanja. Hrvatska čitaonica drži po nalogu općinske uprave izvanrednu skupštinu 30. 7. 1933. da bi razmotrila pitanje ujedinjenja. Odgovor upravi općine je da je ujedinjenje nemoguće zbog velike duljine sela, a slažu se sa ujedinjenjem u prostorijama u centru sela.

Kad nije uspjela ova inicijativa i zahtjev za ujedinjenje, vlasti pribjegavaju drugim formalnim zahtjevima. Ministarstvo opet dopisom od 14.9.1933. zahtijeva da Hrvatska čitaonica napusti odmah prostorije u gostionici i iznajmi neku drugu privatnu prostoriju. Upravni odbor čitaonice je razmotrio taj nalog i kako nije mogao naći privatnu prostoriju koja bi odgovarala i potrebama čitaonice i njenim mogućnostima plaćanja zakupa, sazvao je opet izvanrednu skupštinu za 26.11.1933., koja je isti takav odgovor uputila i vlastima.

U odgovoru se ističe kako čitaonica ima odvojenu sobu od gostionice, pa i odvojen ulaz tako da članovi ne moraju ni prolaziti kroz gostionicu pri dolasku u čitaoničku sobu.

¹⁷ Arhiv Hrvatske Zagreb

¹⁸ Prema pomenutom zapisu Đure Kopicća Poljodjelska čitaonica je osnovana 13.1.1920. sa sjedištem kod Huber Lojze. Prema arhivskim izvorima predložila je pravila na odobravanje 20.6.1920. a odobrenje dobila od Pokrajinske uprave u Zagrebu 14.8.1920.

Iznosi se i pomalo pretenciozan historijat čitaonice: »Hrvatska čitaonica sa narodnom knjižnicom postoji u istom od godine 1873. te je kao prva organizacija iza razvojačenja krajine uz školu i crkvu pronela luč narodnog prosvjećivanja a da nije nikada postojanjem prekidala, tek što je godine 1904. obnovila pravila.«

Ovime se završava poslovno dopisivanje o pokušaju ujedinjenja.

Ipak je ovaj administrativni zahvat imao određenih utjecaja na rad čitaonica, osobito Hrvatske čitaonice. Slijedećih godina je broj članova toliko opao (na 32 člana) da se od članarine nisu mogle pretplaćivati ni novine, a kamoli kupovati nove knjige. Krajem 1934. dolazi do odluke da se i formalno briše 54 člana koja već dvije godine nisu uplatili članarinu.

U 1935. dolazi do novog osipanja i sukoba u čitaonici. U njima je važan faktor i dugogodišnji predsjednik Mišo Kutuzović, koji tada i napušta čitaonicu.

Uzrok osipanju je svakako i politička diferencijacija u selu vezana uz izbore. U Hrvatskoj su čitaonici bili izmiješani svi staleži, a broj seljaka je već nadmašivao i obrtnike i činovnike. Dok su činovnici bili pristalice provladine Radikalne stranke, obrtnici i posjednici su bili samostalni demokrati, seljaci su bili oduševljeni Hrvatskom seljačkom strankom, koja je na općinskim izborima dobila ogromnu većinu, unatoč raznovrsnom arsenalu pritisa koji je provodila vlada preko općinske uprave.¹⁹

U tim sukobima se odvojio dio seljaka koji su i teritorijalno pripadali ovoj čitaonici (dio Čevatova i bliža okolica) i priključio se novonastajućoj (četvrtioj) čitaonici pod imenom »Čitaoničko društvo Seljačka sloga« sa sjedištem u Beravi, u kući Pave Vuković Kuzmanićeva.²⁰

Inicijator i najagilniji među osnivačima ove čitaonice je Franjo Delić, više-godišnji aktivni član Hrvatske čitaonice, napredni seljak koji je kasnije igrao značajnu ulogu ne samo u kulturnom nego i u ekonomskom životu sela (npr. u Mljekarskoj zadruzi), a i u političkom (načelnik Općinske uprave 1938-1941). On je inicirao i gradnju prvog čitaoničkog doma u Babinoj Gredi, kao i nabavku radio aparata (tokom 1936. i 1937. godine).

Tako je umjesto ujedinjenja, došlo do otvaranja još jedne čitaonice.

Izgradnja čitaoničkih domova

Djelomično naredbe ministarstva, djelomično uzor novootvorene čitaonice »Seljačke sloge«, potakle su izgradnju čitaoničkih domova u sve tri već postojeće babogredske čitaonice.

Hrvatska je čitaonica živnula u 1936. godini. Očito su razrijašeni neki sukobi, pa se već 2.1.1936. prima 66 novih članova. Čitaonica se 13.1. iste godine preseljava u privatnu kuću Bartola Babića u Čevatovu na k.br. 176, stvara se i nova i poduzetnija društvena uprava pod predsjednikom Ilijom Kneževićem. I pomalo raste raspoloženje za gradnju čitaoničkog doma.

Odmah početkom 1937. počinje sakupljanje doprinosa članova i drugih mještana za izgradnju doma, te se ubrzo kupuje cigla i drugi materijal (17.3.1938). Velik je odaziv i u radnim doprinosima — zabilježeno je 155 važnijih stavki, tako da su pojedini članovi i po nekoliko put sudjelovali u radu na bilo koji način. Već 24.4.1938. bilo je svečano podizanje krova na čitaoničku zgradu — sviračima koji su pri tom svirali plaćeno je 20 dinara. Svečana posveta doma obavljena je

¹⁹ Franjo Delić: Historijski podaci o Babinoj Gredi (rukopis)

²⁰ isto, a također i usmeni razgovor sa Franjom Delić.

19.12.1938. Iduće se godine nastavlja uređenje, a Kraljevska banska uprava iz Zagreba dotira ovu izgradnju sa 500 dinara. Tim su sredstvima »Čevatovci« ogradili dvorište oko zgrade te sagradili šupu za usprem ogreva i zahod.

I novi predsjednik Ivan Babić se aktivno zalaže oko uređenja doma: kupuje se namještaj, kopa se bunar, zasađuju voćke, a priređuje se i nekoliko uspješnih zabava u domu.

1940. se podiže »bunar na točak«, planira se proširenje doma, podnose nova pravila na odobrenje. Predsjednik je Mato Babić. 1941. se vrši rasprodaja manje čitanih knjiga i uvezanih časopisa. Kako nije uspio zahtjev da čitaonica dobije radio-aparat oduzet od Žideva Špicera, to se 1942. doprinosom kupuje »philips« sa 6 cijevi za 7000 kuna. Slušanje radija naplaćuje se 3 kune mjesečno.

Nesnalazjenje u novoj ulozi

Iako nedostaju zapisnički podaci o radu Hrvatske čitaonice za period 1942-1952., ipak se o kontinuiranom radu može saznati iz blagajničkih izvještaja, uplata članarine i izdataka.

Nastankom nove socijalističke narodne države i čitaonice su dobile važnu ulogu: postale su središta socijalističke obnove i izgradnje zemlje. U njima su se održavali svi dogovori i akcijama izgradnje nove svijesti, novih odnosa i novih sredstava za njihovo podržavanje. Držana su i predavanja o socijalističkom pogledu na svijet i preobražaju društva te o zdravstvenoj zaštiti, o unapređenju gospodarstva itd.

Kako je Zakon o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima (iz 1945. te dopunjeni iz 1946.) tražio da sva društva koja su postojala otprije podnesu molbe za ponovno odobravanje rada najkasnije do prosinca 1946., to je i Hrvatska čitaonica Čevatovo pokrenula postupak. Blagajna bilježi izdatak za papir i prepisivanje pravila, te za biljegovanje molbe za odobrenje rada. Kotarski odjel za unutrašnje poslove zatražio je 27.5.1946. dopunu molbe prema važećem zakonu o udruženjima, osobito popis članova upravnog odbora te podatke o ponašanju članova čitaonice prema narodnoslobodilačkoj borbi i narodnoj vlasti i njihovom biračkom pravu. Molba je dopunjena 30.9.1946. Zabilježena je i pretplata na »Borbu«, »Glas Slavonije«, »Ilustrirani vjesnik«, »Gospodarski list« i »Kerempuh«.

U 1947. se već navode troškovi i prihodi održavanja zabave (sviračima plaćeno 3600 din), te biljegovanje izvještaja godišnje skupštine — što potvrđuje da je čitaonica već dobila i službeno odobrenje za redovan rad društva.

16.1.1948. članovi društva doprinosima kupuju radio i akumulator, te veći broj baterija (60). Za plaćanje poreza na njega prihode stječu i naplatom ulaska na nedjeljno kolo.

Tek 1952 (28.12.) održava se »glavna skupština reorganizacije Hrvatske čitaonice Čevatovo« i od nje dalje se čuvaju i zapisnici. Izabran je novi upravni odbor, odlučeno je da se sakupe i popišu sačuvane knjige, određuje se upisnina (20 din) i članarina (100 din), te ulaznina za kolo (5 din za članove, a 10 za ostale) koje se u domu priređuje nedjeljom i praznikom i može trajati najdulje do ponoći. Novi predsjednik je Jakob Verić, a tajnik i knjižničar Mato Verić.

U 1953. se raspravlja o popravcima ograde, krećenju čitaonice i popravcima i održavanju radio-aparata. Slijedećih se godina spominju slični problemi, a održavaju se i zabave, osobito za poklade, čajanke i riblje večere. Spominje se da prostorije čitaonice koristi i omladinska organizacija za svoje sastanke. 1957. godine se prodaje radio i vrše pripreme za elektrifikaciju čitaonice, popravljivanje čitaonice i uređenje okoliša.

Zapisnici postaju dalje sve oskudniji i rjeđi te nikako ne mogu biti vjeran odraz čitaoničkih akcija. Tek 1963. se vodi nova kampanja popravka doma, pa se navode i radne obaveze svih članova. Ujedno se određuje odbor koji će obići kuće i popisati sve članove i podsjetiti ih na uplatu članarine. Dobiva se i dotacija za popravak doma — 20.000 din. od mjesnog odbora.

Najznačajniji događaj je svakako kupovanje televizora, koji je postavljen u čitaonicu 15.1.1964. Zapisničar oduševljeno ističe da je posjeta bila tolika da je čitaonica posve ispunjena. Kasnije se to proslavlja velikom čajankom koju je pripremalo čak šest žena. S televizorom dolaze i problemi održavanja reda u prostorijama, pa se uvodi i naplata ulaznine (djeca 20, a odrasli 30 din.). Za radio se konstatira da je »nerentabilan« i prodaje se.

Tih se godina podnose posebni izvještaji kao prilog zapisnicima, ali nisu sačuvani. 1967. je predsjednik Đuro Kopic podnio i poseban pregled historijata Hrvatske čitaonice.

Nužno jedinstveno djelovanje

U 1969. godini vidni su naponi da se reaktivira čitaonička knjižnica i članovi potaknu na čitanje, ali bez trajnijeg uspjeha, inače tih godina čitaonica ima oko 40 članova.

Sačuvani zapisnici završavaju se 1971. godinom. Otada je poznat novi napor da se u Babinoj Gredi ujedine knjižni fondovi svih čitaonica (1977. ih je već 6 računajući novoosnovanu čitaonicu »Bratstvo i jedinstvo« i knjižnicu SSRN pri mjesnom uredu) u jednoj centralnoj posudbenoj knjižnici. No do danas se nije ostvarila simbolika prve čitaonice i njezina naziva, pa tako fondovi ostaju razjedinjeni jer se ni sada ne može postići dogovor oko korištenja jedne čitaoničke prostorije za knjižnicu, a ne uspijeva se ni pronaći neki novi prostor. Nadat se je da će u skoroj budućnosti ovo veliko selo bogate kulturne -a posebno bibliotekarske tradicije- dobiti i svoju jedinstvenu i bogatu knjižnicu i tako na dostojan način nastaviti tradiciju dugu više od sto godina.

Prilozi

1903 — 1918

Bačić Mato	č 5
Baierlein Stefan	o 12
Barišić Mitar	o 5
Berić dr Đuro	č 6
Bijelić dr Samojoško	č 7
Braun Ivan	o 10
Čivić Katica	č 6
Dahn Ivo	o 5
Erdeljac Šima	o 7
Flaubach Josip	- 6
Friedel Mijo	- 6
Gregorović Franjo	č 7
" Šima	č 7
Katušić Lovro	- 6
Kopić Martin	č 12
Kutuzović Franjo	č 10
" Mirko	č 7
" Miško	p 12
" Željko	č 7
Metež Paul	p 12
Senc Mijat	č 10
Stojanović Andr.	p 6
" Mato	p 12
Stojšić Pavo	o 5
Šadek Andrija	- 6
Sarić Stjepan	t 12
Šimunović Josip	č 5
Šneberger Josip	č 7
Vac Eduard	o 7
Veinberger Josip	t 8
Verić Mato	o 7
Vranić Terezija	č 3
Živić Melanija	č 3

1919 — 1945

Babić Adam	r 15
" Mato	r 20
Bauerlein Jakob	o 15
Čivić Katica	č 20
" Matilda	č 15
Delić Franjo	r 20
Friedl Mijo	p 15
Gregorović Franjo	č 15
Katušić Lovro	r 10
Knežević Mijo	r 20
" Andrija	r 20
" Antun	r 20
" Ivan	r 20
Kopić Martin	č 10
" Fabijan	p 15
Kutuzović Mišo	p 15
" Željko	č 20

Leninger Josip	o 20
Mirt Rudolf	č 20
Mesing Dragan	č 15
Plaff Đuro	č 15
Stojanović Mato	r 15
Sarić Stjepan	t 10
Šimunović Josip	č 15
Vac Dimitrije	č 15
Verić Adam	r 20
" Antun	r 20
" Mato	r 20
" Mijo	r 20
" Marijan	r 20
Haraminčić dr L.	č 15
Jagorina Florijan	15
Štivić Antun	p 15

1945 — 1970

Adamek Karlo
Arpad Stjepan
Babić Andrija
" Ivan
" Lovro
" Manda
" Marijan
" Mato
" Franjo
Bojanić Đuro
Čivić Katica
" Franjo
Garić Marko
Grgić Ilija
Haraminčić L.
Herceg Antun
Jurkić Blaž
Katušić Đuro
Knežević Antun
" Đuro
" Franjo
" Ilija
" Ivan
" Josip
" Luka
" Mato
" Mijo
" Petar
" Šimo
Kopić Andrija
" Đuro
Mirt Rudolf
Mirt Rudolf
Verić (12 osoba)

(za novije vrijeme nema podataka)

Pregled članova Hrvatske štitnice Čevatovo po periodima

Legenda: broj znači godine članstva (od 1919 približno) slovo označava zanimanje: č-činovnik, o-obrtnik, p-posjednik, r-ratar.

Od 1919 upisani su samo oni koji su bili članovi 1925, 1930 i 1935 pa i 1929, od ostalih oni koji su iz ranijeg perioda.

Za treći period uzeti su članovi iz 1945. i 1948.

Pretpłata novina i časopisa Hrvatske žitaonice Čevatove

Narodne novine	Zagreb	1905—1918
Narodna obrana	Zagreb	1905—1917
Prosvjeta	Zagreb	1905—1910
Obzor (povremeno)	Zagreb	1905 i 1936
Novi list	Rijeka	1905—1909
Hrvatstvo (povremeno)	Zagreb	1906—1910
Hrv.branik	—	1906—1909
Hrvatska	—	1907—1910
Prijatelj naroda	—	1908—1910
Dom	Zagreb	1909—1910
Hrv.Leyd	Zagreb	1910—1918
Koprive	—	1916—1930
Nar.politika (povr.)	—	1919—1926
Jugosl.Leyd	—	1919—1922
Jug	—	1919—1926
Glas slobode	—	1921—1922
Narod	Beograd	1921—1922
Riječ	Zagreb	1921—1930
Naša zemlja	—	1922—1925
Jugosl.njiva	—	1924—1926
Keč	Beograd	1925—1927
Novi čovjek	Sarajevo	1925—1930
Nar.kolo	Zagreb	1926—1940
Politika	Beograd	1927—1939
Gospodarske novine	Zagreb	1927—1933
Svijet-ilustr.tjed	Zagreb	1928—1934
Hrv.list	Osijek	1932—1936
Ošišani jež	—	1936—1939
Hrv.dnevnik	Zagreb	1936—1941
Seljački dom	Zagreb	1937—1941
Seljačko kolo	—	1937—1939
Borba	Zagreb	1945—
Glas Slavonije	Osijek	1945—
Ilustrirani vjesnik	Zagreb	1946—
Gospodarski list	Zagreb	1946—
Kerempuh	Zagreb	1946—

Članstvo Hrvatske žitaonice Čevatove

Godine 1903	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Članova	25	32	38	36	44	44	46	43	38	33	40	30	22	20	40
Godine 1919	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Članova	30	60	63	80	85	92	102	104	96	98	103	101	94	88	85
Godine 1935	1936	1937	1938	1939	1940	1945	1946	1947	1948						
Članova	34	97	105	120	106	108	53	30	77	47					

Zanimanje činovnik obrtnik posjednik ratar

	broj članova			
1907	15	26	3	
1926	14	40	4	46
1932	30	20	12	36

Pravila

Čitaonice „Sloga“ u Dubrovcima

§. 1.
Navedeni su svrha, posljedica udruženja i svrha čitaonice.

§. 2.
Ono se postignuti može:
a. časopisom javnim, po izboru najboljih domaćih i stranih.
b. dopunjenim knjižnicom i ostalom literaturom, časopisima.
c. glazbenim, krasnorječnim i drugom literaturom, sastanici i koncertima i pozivima.

Pravila se zove „Čitaonica Sloga“ i imeni svojih članova u mjestu Dubrovcima.

Članovi ovoga društva su:

u četvrtovoj blagajni predstavlja četvorina pripadati udružuju se članovi mjestu Dubrovcima.

u Dubrovcima d. 8. svibnja 1883.

Čitavomenu odbor.

Jugo V. Ruzić i Josip V. Kaurić

Članovi su: Stjepanović

Stjepanović i Andrija Rabić

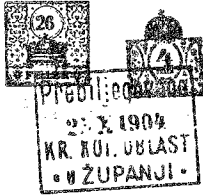
№ 40074

Prodati je za prvaka čitaonice društva „Sloga“ u Dubrovcima, svima poznatiji je...
u č. bro. 1883. godine, prema članku, odjel, su, u istom mjestu, poslova.
u. Dubrovcima d. 24. listopada 1883.
Kraljeva ulica, posljednja kuća

Stjepanović

Pravila čitaonice „SLOGA“ iz 1883. godine

1318
Pravila
Društva

1

čitaoničkog društva u Batinjgroti

§ 1.

Ime i sjedište društva

Društvo je imena, Hrvatska čitaonica, a sjedište mu je u Batinjgroti.

§ 2.

Swrha društva

Swrha je društva: stvoriti obrazovanosti među svojim članovima podučavanjem, naučnim knjižarnosti i njegovanju duhovnosti.

Sadržajati će za čitanje političke, bibliografske i stručne časopise i knjige; primivati će govinu predavanja i zabave.

U Batinjgroti 16. listopada 1904.

Jugoslavac Berić
predsjednik
Jož Šteberger
odbornik.

Jovan Blaićević
tajnik
M. J. J.
podpredsjednik

Antun Kinturavčić
odbornik

Drog 3/1906.

On se preselio, odobravaju.

Dr. h. c. r. Slav. Selim. zemaljski odred, odjel za upućenije poslove

U Zagrebu 11. lipnja 1905.

La hena:

Imenovanje

Potvrđena pravila Hrvatske čitaonice (11.6.1904.) (početak prve i završni dio zadnje strane)

Upisnica!

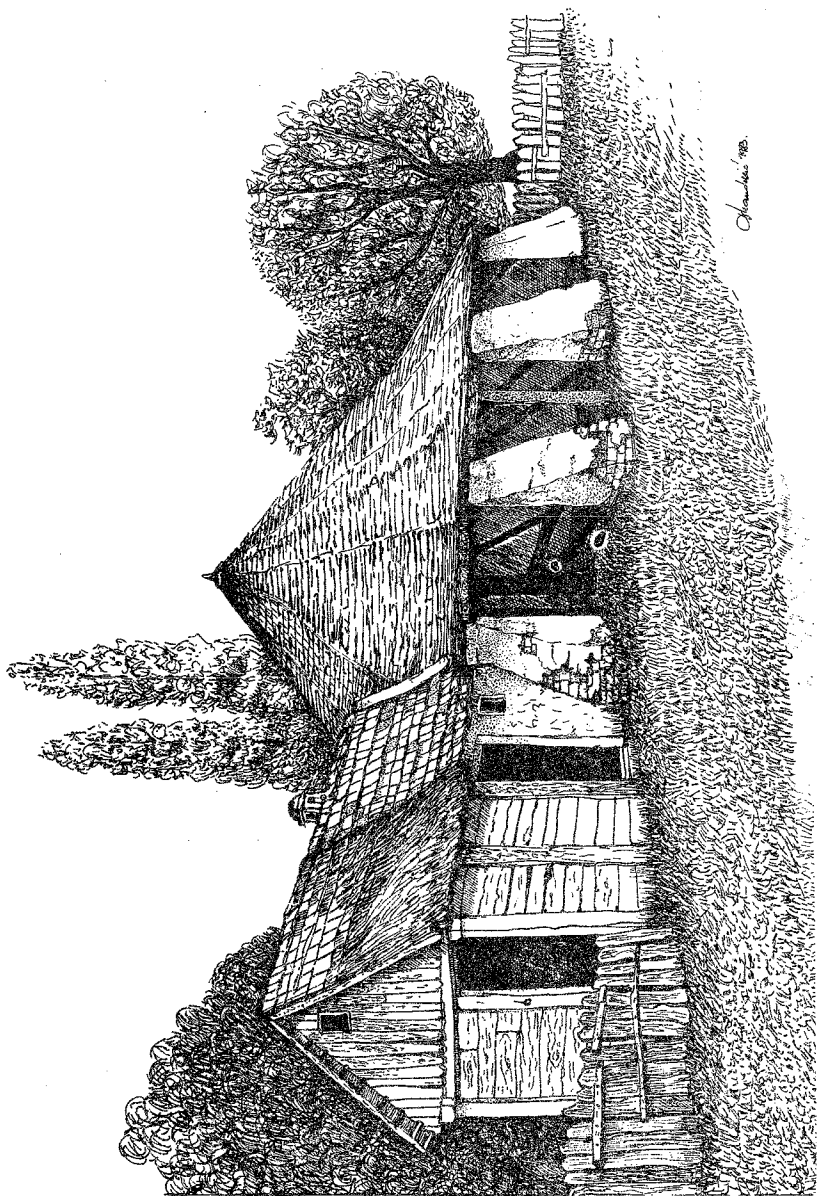
Plemena koja će obnoviti društvenu
čitaonicu u Pabinojgredi sa sjedištem u gostionici
g. Ivana Vrtarica.

Gospoda koja će stupiti u isto društvo neka
se izvole miđe dole ubijediti da se bude mogao
ureći sastanak u parisku odgovora na istom pri-
remenoj odbrani i na sastavke društveni pra-
vilak.

Predlog na ovu plemenitu stvar u obli a ma,
pose na socijalni život najstari Pabinojgreda
stavio je veličini g. Dr. Juro Perić a go-
dostojima ovaj znak na potpis bude po-
čaću umoljivajući se da se izvole ovaj plemen-
itaj nakloni dobrostivo odpraviti kojim se
činom koristiti ne samo sebi nego moćić i
svojim potomcima.

Društvo u Pabinojgredi na dan 10. Martina
1903. godine.

Josip Melarich	Dr. Juro Perić
Jan Zabarani	g. J. Vrtarica
Milada Popović	g. J. Vrtarica
g. J. Vrtarica	g. J. Vrtarica
g. J. Vrtarica	g. J. Vrtarica
Milica Kuzmanović	g. J. Vrtarica
g. J. Vrtarica	g. J. Vrtarica
g. J. Vrtarica	g. J. Vrtarica
g. J. Vrtarica	g. J. Vrtarica

Suvara, 34x22, tuš, 1983.

MARTIN GRGUROVAC SIMIN

ŽIVOT I DJELO JOSIPA LOVRETIĆA (PRILOG ZA MONOGRAFSKU STUDIJU)

*Slavonija treba da se ponosi što je rodila
čovjeka takvog formata, takve energije i
poštenja, ne samo ljudskog nego i naučnog.*

V. Radauš

Osebniji lik Josipa Lovrećića, slavonskog i hrvatskog etnografa i folkloriste, pjesnika i pripovjedača, dugogodišnja je nepoznanica svih mu biografa i istraživača. I danas, osamdesetak godina nakon njegova *zlatnog spisateljsko-istraživačkog perioda* i trideset i pet godina nakon smrti u seocu Čardak u Bosni, o njemu se pričaju maštovite priče u vinkovačkim i županjskim selima. A nekada, davno, u zoru, uoči svadbenog veselja snaše bi znale zapjevati:

*Da je meni haljina na roze,
ko mantija Lovrećića Joze!*

Ipak, iz godine u godinu, Lovrećićevo ime prekriva sve neprozirniji veo zaborava, iako se etnolozi, kada je riječ o narodnoj kulturi istočne Slavonije, neprekidno služe njegovom monografijom »Otok«. Njegovo životno djelo daleko je obimnije i poznato je široj javnosti.

Lovrećić je prvenstveno folklorista-etnograf. Tek iza ovih odrednica on je pjesnik i pripovjedač, iako je, najviše upravo pjesme i pripovijetke objavljivao u raznim zabavnim, poluknjiževnim i književnim časopisima. Kada bi se sabralo sve ono što mu je pero napisalo, bila bi to obimna sabrana djela (što bi u svakom slučaju bilo hvale vrijedno učiniti). Isto tako, kada bi postojala vaga za mjerenje njegova golemog učinka u očuvanju slavonskog kulturnog i folklornog blaga u vrijeme njegova izumiranja, tek tada bi se uvjerali u svu grandioznost takova rada. Stoga je prijeko potrebna obimna studija o njegovu cjelokupnom radu. Etnolozi bi trebalo vrednovati i sistematizirati svu dokumentarnu građu o narodnom životu i običajima koja se nalazi u svim njegovim literarnim ostvarenjima, a ne samo u »Otoku«. Povjesničari književnosti bi morali označiti njegovo mjesto u našoj književnosti.

Ljudi kao Lovrećić rađaju se jednom u stotinu godina.

Zalosno je što je bilo potrebno približno toliko da mu odamo dužno, iako skromno priznanje. Naše namjere nisu da proučavanjem valoriziramo njegovu, u ovom momentu nesagledivu, k tome, i neprocjenjenu znanstvenu i književnu prisutnost u kulturi hrvatskog naroda jer će to, nadamo se, ako već do sada nije, uskoro ipak učiniti Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti iz Zagreba; već su nam nas-

tojanja i želje usmjerene da se kroz njegova vlastita autobiografska kazivanja, upoznamo i zbližimo. Jedna od osebnosti tih biografskih zapisa su i mnogobrojne pojedinosti u odnosu na kraj, ljude i osobe s kojima je proživio svoj životni vijek.

Našem pokušaju iznošenja Lovretićevih biografskih podataka, prethodio je još jedan sličan slavonskog književnika Ive Balentovića, čiji »Zatočenik iz Čardaka«, na žalost, nije još uvijek objelodanjen, kao što je to on učinio prije, u manjem obimu, u svojoj knjižici »U sjeni zaborava«. Možemo pretpostaviti da su i još poneki poput Balentovića, htjeli podsjetiti javnost na zaboravljenog Lovretića (koji poslije umirovljenja 1920. napušta župu Gradište i odlazi u dobrovoljno »zatočeništvo« u samostan »Dolorosa« u seocu Čardak kraj Gradačca), ali u tome ne uspijevaju, jednim dijelom i zbog Lovretićeve izoliranosti i nepristupačnosti. Govorilo se o navodnoj osebnosti nedruštvenoj Lovretićevoj naravi, u čemu je i dobar dio istine, nemajući u vidu činjenicu da je do takvog unutarnjeg stanja velikog etnografa upravo dovela njegova razočaranost u ljude i donekle narušeno mu zdravstveno stanje. Posjete nije primao, rijetko je kome pisao. Jedino društvo mu čine majka Đena, koja je živjela do 1931. godine, a poslije ostaje sam (osim u rijetkim trenucima) očekujući smrtni usud.

Osnova cijelog Lovretićeva života nalazi se upravo u pismima privlačkom učitelju Martinu Budišiću (1898-1965) tijekom jednomjesečne korespondencije 1940. godine. Te iste godine Lovretić je započeo korespondirati i s đakovačkim biskupom Bajerlajnom, kojemu će uz prekide (pisma iz 1940, 1945, 1946, 1948) poslati i svoju autobiografiju. Nepoznata su nam pisma Mici Gabaut iz Đakova, ali mala je mogućnost da i ona imaju autobiografskih podataka. Isto tako, mala je mogućnost da je Lovretić korespondirao s još nekim osobama i slao im dijelove ili cijelu autobiografiju, tim više jer on u pismima Budišiću nekoliko puta napominje da životopis prepiše i pošalje ga *Akademiji koja će ga kad-tad štampati*. Spletom raznih okolnosti (drugi svjetski rat) pisma su ostala izvan domašaja Jugoslavenske akademije. Nakon svršetka rata velika Budišićeva društvena aktivnost nije mu dopuštala slobodnoga vremena da ostvari Lovretićevu želju. Do tih pisama nenadano dolazi Slavko Janković (1897-1971), poznati muzikolog i autor poznatih »Sokačkih pismica«, lutajući i bilježeći napjeve cijelom Slavonijom. Poslije njegove smrti, ostavštinu je otkupio vinkovački SIZ kulture, a u njoj se nalaze i Lovretićeva pisma upućena Martinu Budišiću. Korespondencija sadrži ukupno 244 stranice Lovretićeva rukopisa u 12 pisama.

Dok se prelistavaju uočava se veoma lijep i čitljiv Lovretićev rukopis. Svaka njegova radnja, pjesma ili pripovijest pisana je *iz prve na čisto*. Križanja su rijetka, praktično ih nema, a rukopis je ujednačen. Za primjer nam može poslužiti rukopis pripovijetke »Dvije jetrve«, koji ima 107 strana, a nema niti jedne rukopisne greške. Pored ove odlike, Lovretić je imao upravo fenomenalno pamćenje. U trenutku kada su ga izigrali Klotilda Kučerina i Nikola Tordinac, objavivši kao svoje njegove pjesmice, on ih prestaje dalje bilježiti, učeći ih napamet i češće obnavljajući. Tako je Lovretić u jednom trenutku upamtio preko 10.000 stihova što predstavlja, s obzirom na njegove godine, zaista rijetko pamćenje.

Lovretićevo pamćenje seže do ranog djetinjstva koje provodi u Privlaci. Još kao maleno, ali vrlo bistro dijete, on pokazuje zanimanje za sve narodno iako mu je otac učitelj a majka seljanka, domaćica, ali doduše, bez obaveze da radi u polju. Lovretić u svojoj biografiji rado ističe ove podatke. Stanuju u školskoj zgradi, tako da se sav društveni život odvija oko *gospodina učitelja*, a time i malog Josipa. K njima dolaze seljanke, odbornici, cijelo selo. U takvim prilikama razgovori su Lovretiću prva saznanja o životu u zadrugama, o mobama, o narodnom odijelu. Kasnije, kad je započela njegova spisateljska i pripovjedačka aktivnost, on je u nju unosio svoja privlačna saznanja iz djetinjstva, a poznavanje narodnog života slavonskog sela bilo je odlučujućim faktorom za prihvaćanja pisanja za Akademijin »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, u kojemu je objavljeno životno djelo — monografija »Otok«, prva monografija o životu sela sigurno i jedno od najboljih.

Njegov prvi članak »Narodna nošnja u Privlaci i Otoku kraj Vinkovaca« objavio je zagrebački »Vijenac« 1886. godine. To je ohrabrilo mladog Lovretića i on je ubuduće često prisutan u raznim časopisima. U to vrijeme (krajem prošlog i početkom ovog stoljeća) u modi je sabiranje narodnih poskočica (danas znanog *bečarca*) pjevanih u kolu. Godine 1896. u Đakovačkoj biskupskoj tiskari ugledao je svjetlo dana jedan od kurioziteta jugoslavenskog izdavaštva: »Pjesmice za igre u kolu« u samo 50 (!?) primjeraka s oko 7.000 Lovretićevih stihova. Tu nevjerojatno malu nakladu autor je razdijelio prijateljima i štovaocima ali i — neprijateljima. Već tada, a danas pogotovo, ta knjiga je bibliografska rijetkost. Vjeruje se da ih je danas uščuvanih samo nekoliko primjeraka. Sadržajno, zbirka sadrži podosta slobodnoljubavnih stihova što je za Lovretića bilo riskantno, s obzirom na profesiju svećenika. U predgovoru ovoj zbirci Lovretić kaže:

»Nisam nikada štampao svoje pismice, nu ove godine u 6. broju »Prosvjete« napisao M. Lovrin članak »Djevojke i djevovanje po narodnim pjesmama«, pa mjesto narodnih uzeo moje stihove. Kazuju mi da je te pjesme prepisao od mog znanca, komu sam ih posudio da čita... Do sada sam napisao preko sedam hiljada takih pismica i razdielio ih u dijelove po tisuću, a ovaj prvi dio, što mi je još iz dječakog doba, davao sam mojim znancima da čitaju. Tako se domogao tih pjesmica i taj pisac »Prosvjete«... Ne mogu dopustiti da se moje pjesme štampaju kao narodne, stoga ih za vremena izdajem. Neću ih prodavati, nego ih razasiljam u nekoliko primjeraka, da mi se ne bi poslije smrti prigovorilo, da su pjesme tuđe. Podvoji li tko sada o tome, pripravan sam da se opravdam.«

Za Lovretića se tada već znalo.

Na molbu Akademije, a uz odobrenje biskupa Štrosmajera, Lovretić prihvaća da surađuje u novopokrenutom »Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena«. Za samo godinu dana a uz zdušnu suradnju majke Đene, Pavla Subašića i Marice Brnatović iz Otoka (naknadno je bio pozvan i Bartol Jurić (1860-1912) kao koautor, da napiše neka zagubljena poglavlja), Lovretić stvara monografiju »Otok« — monografski abecedarij života, rada i običaja u selu Otoku i njegovoj okolici koncem devetnaestog stoljeća. »Otok« je objavljen, Lovretić kaže razbijen, u četiri sveska »Zbornika«: drugom (1897), trećem (1898), četvrtom (1899) i sedmom (1902). Naknadno je ovoj cjelini pridodano »Bilje« u XXII svesku »Zbornika«, čime je »Otok«, donekle kompletiran, jer Jurić objavljuje i »Razgovore« koji gravitiraju »Otoku«. Unutar II sveska »Zbornika«, nalazi se i jedina pored one u Hrvatskom braniku, do sada publicirana fotografija Lovretića u muževnoj dobi.

Radnja »Otok« nosi ime po Lovretićevom rodnom mjestu ali ona obuhvaća u znatnijem omjeru, i sela Privlaku i Komletince, dok o svim vinkovačkim te nekim županjskim i vukovarskim selima ima također dosta podataka, osobito u pogledu vrsta narodnih nošnji muškaraca i žena koje se tada nose. »Otok« obiluje mnoštvom upravo dragocjenih podataka iz pravnog, društveno-političkog i folklornog života. U uvodu Lovretić kaže:

»Otok je selo u okolici vinkovačkoj u Slavoniji. U tom sam selu se ja rodio, otrnjen sam u Komletincima, rodnom mjestu svoje majke, pučku školu sam svršio u Privlaci, selu između Otoka i Vinkovaca, a kad su mi roditelji opet preselili u Otok, već sam ja učio škole na gimnaziji u Vinkovcima. U ta četiri mista: Otoku, Komletincima, Privlaci i Vinkovcima, Hrvati seljaci odivaju se skoro sasvim jednako. Tako sam ja bio uvijek med istim svitom, pa upozno život i običaje skroz na skroz.«

Odmah se primjećuje upotreba pučkog a ne književnog jezika, što daje ovom djelu posebnu vrijednost za koju se može reći da potječe iz Lovretićeva privlačkog perioda življenja. To privlačko narječje koristio je vrlo obilno. Pojava »Otoka« bila je podstrek i drugim Akademijim sabiračima narodnog blaga i etnografima. Rekosmo da je Bartol Jurić nadopisao neka poglavlja za Otok, a kasnije se nije slagao s jezikom kojim je djelo pisano, pa odmah nakon izdavanja »Otoka« šalje Akademiji »Ispravke građe o Otoku J. Lovretića«, što će učiniti i sam Lovretić,

jer se privlačko narjeđe izmiješalo s otočkim u onim dijelovima radnje u kojima su suradnici bili majka Đena, Subašić i Brnatović, koji su pisali na *otočki način*. »Otok« je ubrzo razgrabljen, a nesuglasice su ostale. Posebno između Lovretića i urednika »Zbornika« Ante Radića, koji u istom svesku objavljuje i svoju »Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«, a cjelinu »Otoka« raskomada u nastavke. Lovretić je kasnije nekoliko puta izrazio mišljenje da je »Osnova« rađena na osnovu njegovu »Otoka«.

Nakon »Otoka« Lovretić se afirmirao kao izvrstan poznavalac narodnog života. I umjesto da nastavi započetu suradnju s Akademijom, on joj, zbog urednika Radića, okreće leđa.

Novi period, koji slijedi u njegovoj spisateljskoj karijeri, u znaku je pripovijetki, crtica, pjesama i novela. U tom *zlatnom periodu* objavio je preko 60 pripovijetki, crtica i novela, dok je objavljenim pjesmama teško utvrditi broj. Za njega se otimaju urednici listova i časopisa. Suraduje s »Prosvjetom«, »Vijencem«, »Hrvatskim branikom«, »Domaćim ognjištem«, »Narodnom obranom«, raznim kalendarama »Hrvatskim listom« i drugima. Shema za uspjeh je pronađena i on je koristi — dok ide. Svoju veliku ljubav, narodne običaje i pjesmu ubacuje u svaku pripovijetku ili folklornu raspravu. Koristeći se živim ljudima iz djetinjstva, njihovim sudbinama iz života, on u opise ovih radnji ubacuje po jedan običaj ili folklorni ugođaj. Tako se lakše čita, a svi su zadovoljni: i on, i urednici i čitaoci.

Lovretić ne ulazi *dublje* u život naroda i u socijalne probleme sela. On je vedar i nasmiješen. Očima folkloriste opisuje život. Zbog tih odluka više je folklorist nego književnik. Sve što radi radi s ciljem spašavanja narodnog blaga, koje uveliko počima nestajati. Njegovo je geslo: *Sve što je u narodu, iz naroda je. Sve se smije pobilježiti i ostaviti narodu na spomen*. Takvo je gradivo za Lovretića neiscrпно. On slobodno piše sve što zna. A zna mnogo. Pamteći tuđe razgovore, seoske sudbine, rađanja, ženidbe, vjenčanja, ljubavne zgode, smrti, običaje i drugo; on raspolaže neprocjenjivom građom. Sam kaže: »... jer ko bi se obazreo za seljakov kozuh, lulu ili torbu, a ja sam o tome pjevao pjesme.« Za Lovretića je svaki ljudski život nenapisana priča, nenapisan roman.

Došavši za župnika u Gradište, gasne mu publicistički rad, ali oživljava promicanje kulture odijevanja među narodom. Odmah po dolasku, 1902. propisuje način i vrste odijevanja za sve župljane. Bez narodnog odijela pristup je u crkvu zabranjen. I ovdje kao i u Đakovu, dok je služio oko biskupa a i radeći u biskupovoj tiskari, uveliko promiče i oživljuje narodno rukotvorstvo s folklornim motivima. Djevojkama i ženama pribavlja sheme za tkanje te zlato za vez, uz vrlo dobru animaciju majke Đene.

Po svršetku I svjetskog rata i napada bivših vojnika tzv. *zelenog kadra*, među kojima prepoznaje i neke svoje župljane Lovretić je odlučio otići. To je prijelomno u životu Josipa Lovretića. Uskoro, po umirovljenju 1920., napušta Gradište i odlazi zajedno s majkom u »Doloros« gdje je, nakon 28 godina, umro, napušten i sam.¹

Tim činom obilježavanja njegova posljednjeg počivališta, učinjeno je ono što je trebao učiniti netko drugi. Moramo priznati da je sakupljača narodnog blaga, tj. etnografa početkom ovog stoljeća bilo više ali takvih kao Lovretić bio je

¹ Odavno zaboravljen i prežaljen, posljednje mu počivalište dugo godina ostaje zaraslo u korov. Tek 1953. Društvo prijatelja muzeja u Županji, među kojima su Stjepan Gruber i Ivo Balentović, podiže mu kamen-ploču sa slijedećim natpisom:

Ovdje počiva svećenik
JOSIP LOVRETIĆ,
hrvatski književnik i etnolog
1865-1948.

samo jedan. Iz tih razloga, očekivalo se da Akademija prije svih to učini. Odnoseći se s poštovanjem prema djelu Josipa Lovrečića, značajni hrvatski skulptor Vanja Radauš, i sam Slavonac i zaljubljenik u svoj zavičaj, odužio se izradom njegova poprsja, čije su biste postavljene u Otoku (31. rujna 1967. godine) i Gradištu (30. lipnja 1973.). Također njemu u spomen i otočko kulturno-umjetničko društvo se prozvalo njegovim imenom i dobar niz godina uspješno kao takvo djelovalo. I etnolozi koji se bave narodnim životom u Slavoniji, uvijek se obraćaju Lovrečiću i citiraju ga kao pouzdan izvor. U okviru Hrvatskog etnološkog društva, o Lovrečićevu životu i radu referirala je 1966. godine prof. Zdenka Lehner, a 1982. godine prof. Mandica Svirac.

I ovaj pokušaj prikaza Lovrečićeva života i rada neka bude skromni prilog oživljavanju i osvjetljavanju njegova rada i boljem upoznavanju njegove ličnosti.

1. VLASTITO OPISIVANJE ŽIVOTA I RADA JOSIPA LOVREČIĆA

(izvodi iz korespondencije)

*Sve što je u narodu, iz naroda je,
Smije se pobilježiti i ostaviti narodu na spomen.*

J. Lovrečić

Samujući u »Dolorosi«, Lovrečić je čitajući redovno novine, pročitao i obavijest o premeštenju učitelja Martina Budišića u njegovo rodno mjesto Privlaku. Kako godinama nije o Martinu ništa čuo, a već se duže vrijeme želio s njime upoznati, jer ga vežu uspomene na djetinjstvo i zadrugu Budišić, Lovrečiću je ova obavijest bila prilika za ostvarenje davnije želje. Odgovor Budišića na njegovo prvo pismo od 21. IX 1940. bio je znak za iznimno uspješnu korespondenciju, u kojoj je dao svoju najopširniju autobiografiju nazvanu »Vlastito opisivanje života i rada Josipa Lovrečića kao folkloriste«. Taj životopis Lovrečić je razdijelio na tri veće cjeline dodavši i četvrtu manjevažnu cjelinu: prvi dio od rane mladosti 1865. do prvog pokušaja književnog rada, drugi dio od 1882. do svršetka stoljeća, i treći dio od 1902. do, kako sam kaže, »božje volje«. Životopis je pisan na stotinjak stranica čistopisa i sadrži mnogo do sada nepoznatih detalja vezanih za Lovrečićev život. Vrijednost mu je tim veća što se sjeća i lica s kojima provodi svoj život, kao i nekih pojava i događaja. U Lovrečićevo pamćenje, a time i u vjerodostojnost iznesenih podataka, ne treba sumnjati. Rekosmo da je bio u stanju upamtiti 10.000 (pa čak i 14.000) stihova. On se sjeća mnogih datuma rođenja i smrti i onih ljudi s kojima je rijetko dolazio u susret. I sami smo neke od podataka provjeravali, uvjerivši se u njihovu vjerodostojnost.

Citirajući više poglavlja iz njegove autobiografije, koristit ćemo se u pravilu korespondentskim kazateljima iz Budišićeve ostavštine. U suprotnom, bit će naznačen izvor.

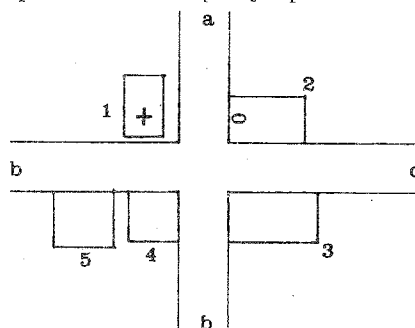
DJETINJSTVO U PRIVLACI

Rođen sam 1865. 30. 6. u Otoku kod Vinkovaca u staroj prizemnoj školi, koja je na uglu od Popova kraja i sokaka Vrdova prema Komletincima. Sedmo sam dijete svojih roditelja. Tata mi je već bio dvanest godina učitelj, ali nije pohađao

preparandiju, pa se je na to istom sada odlučio i otišao je u Petrinju pod jesen godine 1866. Mama je preselila sa mnom i sa mojim bratom u Komletince k svojim roditeljima.«

U pismu od 11. veljače 1935. Balentoviću, Lovretić šalje i skicu centra Otoka, označivši u kojoj se kući rodio.

»Evo Vam narisano« — piše mu on — »ovdje sam rođen u Otoku. Broj 1. je crkva, broj 5. nova škola, broj 4. nekadašnji općinski kvartir a poslije općinski ured, broj 3. je seoska gostionica, broj 2. stara škola u kojoj sam se rodio. Mjesto označeno križićem je mjesto gdje me je majka rodila. A=sokak Vrđovo prema Komletincima, B=sokak Venecija prema Privlaku, C=Popov kraj, gdje je parokija a D=sokak Vitkovi prema kolodvoru. Dakle, kad sam ležao u postelji kao novorođenče, glavom sam bio prema Popovom kraju, a duljinom tijela prema crkvi.«

U nastavku biografije Martinu Budišiću Lovretić piše:

»Moj je tata svršio preparandiju godine 1868, a dobrotom generala Jovanovića dobije 1869. godine u Uskrsu namještenje u Privlaku. O Spasovu preseli mama s nama, muškom djetom, k njemu... Kada smo doselili, zatekne ona dvije žene, udovice koje su joj pomogle istovarljati stvari i unašati u stan. To su bile Budišića žene Kata i Tereza... Zapitaše je drugi-treći dan Budišića žene: — Gospojo! Imate li u ovo rano proljeće dosta brašna? Možda nemate ni masti ni omršaja? Recite nama. Mama se je nasmiješila i slegnula ramenima. Nu, žene je osokoliše: — Nemojte Vi pred nama ništa tajiti. Nećemo mi iz kuće krasti, pa Vama donášati. To će sve Vama naši ljudi donijeti kad mi njima reknemo...«

Ne samo Budišići, i drugi su Privlačani nosili poklone Lovretićevima. Nitko ih iz Privlake nije pohodio a da im ne bi donio bilo što. S jeseni su dobivali toliko grožđa da su vino pravili, a o kolinju svinja, i mesa, i kobasica. Lovretić se tako sjeća i svog prvog zalagaja u Budišića kući:

»Onda se je postilo petkom i subotom. Uz druga variva, kuhale su žene prostim danom grah, a priređivale ga naravno tj. samo su svarile ili skuhale, a onda posolile i još prokuhale. Što bi ostalo graha od subote, to se je ispeklo u nedjelju u jutro... Pri tom doručku čuo sam za riječ koju sam odmah zapamtio. Kad sam te 1869. godine kao djeteta od 4 godine bio na uranak kod Budišića kuće, posadiše me žene između sebe uz malu sinjicu (stol). Tereza prihvati moj tanjirić i reče: Ded, Jozo, da ti ukladem...«

U takvim, i sličnim prilikama, kasnije, Lovretić je pamtio osebnosti domaćeg govora koje je zatim unosio u svoj »Otok«. Tom je prilikom, čitajući rukopis njegove radnje, dr Radić pronašao blizu 2.000 riječi koje Vuk Stefanović Karadžić nema u svom rječniku (Lovretićeva izjava).

»Mene tata nije upisao u školu pod jesen. Bilo mi je istom četiri godine a bratu šest, ali ja sam uvijek bio u školi, jer mi je knjiga bila mila... Jednom mama sjedi i veze na derdetu. Ja sjedim na kraju klupčice i čitam naglas. Mama sluša i radi. Kad je čula da je bez pogreške izgovaram cijela štiva, pogleda k meni i vidi da je to štivo preda mnom u knjizi otvoreno. Ona okrene nekoliko listova i reče: 'Ded, ovo. 'A ja čitam kao i ono prvo... Kad je bilo veliko blato, mnogi bi đaci ponijeli štogod za užinu i ostajali bi u školi preko podne. Za njihova prosta odmora slušao sam njihove proste razgovore više vrsti. Najmanji su razgovarali o igračkama, a najstariji o poljskim poslovima, o konjima i volovima a i o pustolovinama svojih starijih drugova. Onda su pet godišta učenika i učenica bili u jed-

noj sobi, starije djevojčice spominjale su one... koje se udaju, spominjale su i ručne poslove... Tako sam ja bio uvijek kod kuće, a slušajući razgovore ove djece, saznavao sam kako je u selu... Dosta su mi pomogli i razgovori koje su žene vodile kad su dolazile k mami i gledale njezine poslove. Onda se govorilo o svemu i svačemu iz naroda. A ja sam slušao i pamtio. Kada su to pripovijedale u domu mojih roditelja, opazila je moja mama da su mi taki razgovori mili, još ako su u stihovima. Tako sam se počeo približavati dosjetkama i stihovima... Koliko sam se sjedeći uz knjigu u sobi naslušao korisnih razgovora. Govorilo se ponajviše o ženskim poslovima, ali i o životu žena u velikoj kući, o pravdi i nepravdi... Onako majušan uvjerio sam se da čovjek može u najsitnije sitnice upoznati i selo i običaje, a da nikada nikamo iz kuće ne izlazi. Ti razgovori naroda o svemu narodnom, bili su moja knjiga o narodu...»

Mladi Lovretić sve gleda i sve pamti. Uskoro se počeo zanimati i za narodno rukovorstvo u kojemu mu je majka veliki majstor. Na upit Kate Budišić, kako su obučene privlačke žene na nedjeljnoj misi, Đena je odgovorila: »Obučene ste kao da idete u polje na posao. Kata se začudi: — Zar naša Privlaka? Prvo selo u okolišu?« Od tada je Lovretićeva majka postala prva vezilja u selu, kojoj su žene dolazile učiti vezanja zlatom, koje se tada nabavljalo u Beču od Ludviga Kottala. Za jedan lot zlata plaćalo se 3 forinte i to je običavalo biti dostatno da se naveze jedna marama.

Tadašnje selo nalazi se u vremenu ekonomskog preobražaja; osobito jača pojava stranog kapitala i velika industrijska proizvodnja odijela. Nova moda ulazi u prostrana seoska dvorišta u obliku industrijskog odijela. Žena je bila oduvijek ta koja prihvaća ili odbija neku modu. Ta *gizda na selu* dobila je veliki broj pobornika. Jedan od onih koji se protiv nje zdušno borio bio je i Josip Lovretić. On upravo tuguje gledajući kako izumire narodno blago.

Godine 1873. Lovretić je prebolio kozjače, od kojih je u Privlaci umrlo blizu 70 osoba samo za dva mjeseca. Od tada je njegovo zdravlje promjenljivo.

U SPOMEN M. A. RELKOVIĆU

Godine 1874., pod jesen, pođem u Vinkovce u četvrti razred osnovne škole. O praznicima 1875. vratim se na 6 nedjelja u Privlaku, nu, ni ne sluteći da ću sada biti tuđinac u Privlaci. Svršetkom praznika 1875. odem u školu u Zagreb, a tri mjeseca iza toga preseliše moji roditelji u Otok. Bilo mi je onda 10 godina... Dok sam bio u Zagrebu, bio sam tuđ Slavoniji. Samnom je bio i moj saučenik Ferdo Radanović, za kojeg sam kasnije čuo da je bio profesor u Osijeku. Taj si je Slavoniju predstavljao kao neku obećanu zemlju i često je u školi k meni pristupljivao da govori o Slavoniji. Ja se Ferdino ime za spomen uvrstio u svoju »Seosku pripovijest«, štampanu 1891. u Đakovu. U Zagrebu sam stanovao u plemičkom konviktu, gdje nisam o Slavoniji smio progovoriti. Možda mi je baš upravo zato Privlaka ostala u uspomeni. Došavši kući, bio sam za ruglo što govorim kajkavski. Moji me roditelji premjestiše u Vinkovce, da učim drugi razred.

1879. u prvi četvrtak školske godine u rujnu išao sam na trg u Vinkovce. Na uglu Ženske škole viknu me pokojni Ferdo Juzbašić (sahranjen u Županji 1905. kao kotarski predstojnik). On je bio u trećem razredu, ja u petom. Uđem u stan i zateknem pokojnog Purića osmoškolca. Uza njih je novi grobljanski križ sa imenom Matije Antuna Relkovića i veliki svježiji vijenac. Tko je taj križ nabavio, ne znam ni danas. Podosmo na groblje, mala povelka, nas tri buduća književnika. Ja sam nosio vijenac, Ferda križ, a Purić (rekao bih) neke spise. Na grobu Relkovića, gdje već nije bilo ni križa, zateknemo čovjeka koji je otkopavao zemlju gdje će se križ usaditi. Tu je Purić govorio zanosno kao pred velikim mnoštvom, a slušali smo ga samo mi trojica. Križ je usađen i mi odosmo. Do godine, tj. 1881. u ljetu postavljen je spomenik, koji je i sada na grobu, a kumovala je županjka gđa Eva Benaković, poštarica (buduća punica Ferdina). Pošta u vlastitoj kući bila je odma

ukraj crkve. Čija je to sada kuća ne znam. Tako Vam je » — piše on Ivi Balentoviću 10. 8. 1934. — « da znate tko je u tišini uveličao Reikovića, tj. Purić Joso. Reikovića je spominjao u »Hrvatskom listu« preklane g. Vladimir Kovačić. On je unuk moga druga Pere Marinkovog (lugara) iz Otoka. Nu, ja se s njim ne poznajem. Za križ i vijenac Reikovića brinula se je uz Purića Ljubica Malović ravnajuća učiteljica.

ZANESENOST NARODNOM KULTUROM

Vinkovci su mi bili poznati, jer sam ja prije dvije godine došao u Vinkovce da učim 4 razred osnovne škole. Onda sam već opazio da su seljaci u Vinkovcima srodni Privlačanima, pa sam se među vinkovačkim seljacima osjećao kao kod kuće. Razgovor, običaj, odijelo, bilo je kao u Privlaci. Sad, kad sam se opet vratio u Slavoniju, nastavljam svoja razmišljanja o narodu. U tome su mi pomogli đaci iz obližnjih sela. Sve su to bili seljački sinovi, pa su voljeli govoriti svaki o svom selu kao i običajima u svojim selima. Najrađe sam slušao kad se sastanu Privlačani, Otočani i Komljetinčani. Oni su bili srodni, jedni su druge poznavali...«

Kao učenik u drugom razredu, Lovretić je stanovao u stanu doktora Kučere, koji kasnije umre kao župnik u Nijemcima. S njim, zajedno dvije je godine stanovao i Privlačanin Bartol Jurić. Tada još nisu ni slutili da će ih povezati rad na »Otoku«.

Time završava prvi dio Lovretićeva životopisa.

Nastavak slijedi u pismu Martinu Budišiću od 6. X 1940. U uvodniku, prije nastavka autobiografije, Lovretić navodi da će možda u slučaju zdravlja napisati i četvrti dio svojih uspomena. Ako ga napiše, ističe Lovretić, ostavit će ga samostanskom strojaru, danas pokojnom Tomi Matoševiću i njegovoj sestri Vikici, učiteljici u Gradačcu, inače porijeklom iz Slavonske Požege. Lovretić odmah dalje navodi da svoj životopis posvećuje Budišiću. On kaže: »Za Tebe je pisan i Tebi je posvećen«, a zatim nadodaje da Budišić obavijesti Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu da ima njegovu biografiju. Ako bi ona bila zainteresirana, umoljava on Budišića, da ju prepíše i pošalje im »a izvornik čuvaj u svojoj biblioteci.« U slijedećim pismima on je Budišiću posvetio i jedno kolo nazvavši ga »Budišića kolo«.

Drugi dio Vlastitog opisivanja života i rada Josipa Lovretića kao folkloriste, ograničen je na vremenski period od 21. IX 1882. do 20. 10. 1902.

»Prošlo je sedam godina, da nisam bio u Privlaci u Budišića kući. Stupio sam u osamnaestu godinu života, a svršio sam sedmi razred gimnazije. Moj me tata pozove da na Matijevo, privlački god; idemo u Privlaku Budišićima... Iza ručka i zabave iza ručka, prošetali smo selom, a iza večere otišli smo u gostionu da vidimo kolo. Dođe i Evica Matić. Mene nije ni pogledala, a znao sam da me pozna i ona i sve njene vršnjakinje.«

Evicu Matić Lovretić je upoznao kao trogodišnju djevojčicu onoga dana kada su doselili u Privlaku. Nju je opisao kao glavnu osobu u crtici »Kratko radovanje«. Oko 1910. ona umire udana u Jurića kuću. Od obitelji Matić, svojih prvih kornšija u Privlaci, Lovretić je opisao i Martinku Seku Matić — udanu Grigić, u »Dvije jetrve.«

»Zasvira gajdaš, zaori pjesma u kolu. Nisam ni znao da se tako može pjevati: Snaše pjevaju svoje, djevojke svoje, momci za se, a neobuzdani oženjeni opet sebi... To su se natpjevali u kolu, ne dajući da ga tko nadjača. Uskoro opazim da je Evica nišan tih pjesama. Pjevaju joj ljudi, pa momci, pjevaju snaše i djevojke, ali ona i Kaja Filićeva odgovaraju svima. Moj tata stoji kao izvan sebe i motri svoju negda malu učenicu, sada kao stasitu ljepotu, koja je kolo nadjačala, pa odgovara: kao da sipa iz rukava. Za odmora koji je u takvim prigodama vrlo kratak, pristupa píše k meni mladi ljudi, moji saučenic, sad već oženjeni. Javlja mi se misleći,

da sam jih pozaborijavio. Pristupiše i djevojke, pa Evica, Kaja Filić i Eva Šajnova, sestra Martina Budišića Matije (rodjek M. Budišića, kojem Lovretić piše, op. MGS). Tu priliku ja upotrijebim i zapitam Evicu: 'Molim Vas, recite mi, kako ste se tako izvještili da možete u kožu svakom na svaku riječ odgovoriti?' Ona mi odvratila: 'Ja i druga spavamo redom jedna kod druge, pa prije počinka spominjemo pjesme, koje poznamo, pa se uvijek dogovorimo, što bi se na koju moglo odgovoriti. Kad dođemo u kožu, onda smo sigurne.' Kada mi je to Evica rekla, mnogo me je poučila. Kad znam za svaku pjesmicu odgovor, ja ću prema onoj osobi kojoj odgovaram, koju riječ promijeniti, da bude odgovor prikladniji. Tako podučem, otišao sam s tatom u Budišića kuću na konak... Godine 1882. stupio sam u osmi razred gimnazije. O Pokladama te godine razrednik Stjepan Senc počeo nam je govoriti o ljepoti narodnih pjesama, a Matice Hrvatska iz Zagreba ponukavala je mlade ljude da sabiru to narodno blago...»

Početkom devetnaestog stoljeća osjeća se sve veće usmjeravanje interesa domaće inteligencije na bogati sadržaj života i kulturu seoskog stanovništva. Svenu tome pokušava se dati i znanstvena osnova. Od Maksimilijana Vrhovca, koji je 1812. uputio poziv svećenicima da zapisuju sve folklorne sadržaje, preko Uputnice za sakupljanje folklorne baštine i etnografske građe Ljudevita Gaja, i prvog pokušaja organizirane mreže suradnika popisivača i sakupljača te građe sa Stankom Vranom na čelu, do pojave Matice Hirske 1839, odnosno Matice Hrvatske 1874. godine, prošlo je punih pedeset godina. Tako animirana seoska inteligencija, odnosno bistriji pojedinci sa sela, pod utjecajem Hirske pokreta, prikupljaju raznovrsnu građu (pretežno običaje i pripovijetke) i dostavljaju ih Matici. S potporom J. J. Strossmajera, u Zagrebu se, nakon petogodišnjih traženja, osniva 1868. godine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, koja postaje center iz kojeg se planski organizirao rad na polju etnologije 1888. godine kada i Odbor u sastavu F. Rački, M. Valjevac, N. Nodilo, T. Smičiklas i T. Maretić inicira, pored etnografskih istraživanja, i zapisivanja folklorne građe i znanstveni rad. Nakon pokretanja »Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena« 1896, Matice je predala sve to sakupljeno rukopisno blago Akademiji. I sam Lovretić potiče pored majke i većinu otačkih djevojaka koje su mu kasnije rodovito dostavljale sakupljene pjesmice, tako da je uskoro imao zbirku od 600 napjeva. Kasnije ih je pisao i smišljao sam.

»Dne 26. 8. 1882. dopuste mi roditelji, da se javim u Đakovo u Sjemenište... Vozili smo se kolima u Đakovo o Moholju da stupim u Sjemenište. Kiša nas je pratila cijelim putovanjem. Mama me je pratila i neprestano smo govorili o narodnim pjesmama... U Đakovu odsjedismo kod Marije Bačić u sokaku za stolnom crkvom prema groblju. Tu mama čuje, da su roditelji mladog književnika Nikole Tordinca odmah u susjedstvu preko puta Mariji u trećoj kući, pa kako je ona još djevojkom bila poznata s Nikolinim ocem Ivšom, koji je negda dolazio u Komletince svome ujaku, pohodi mama njegovu roditelje. Ujutro kad sam se već obukao kao klerik, doprati Tordinac moju mamu k meni. Onda mi reče da je šuc od mame da sam sabirao stine pjesmaice za kožu. Zamoli me, da jih uručim njemu, jer se i on tim bavi. Ja obećam da ću jih za njega prepisati. Onda se je s tim bavila već i učiteljica Elotilda Kučerina, koja se je javila na prolazu kroz Mihanovec mojoj mami i meni. Tordinac je već od prije bio poznat s njome, a sad ga odrađe za kapelana u Ivan-kovo... Ja pošaljeh pjesmice Tordincu u Ivankovo... a Tordinac je moje pjesme poslao Dru Kraussu, Antropološkom društvu u Beč pod svojim imenom... Pjesmice su bile ni za što, ali u onom mnoštvu u koju, ne opazi se jako, kad se zapjeva pjesmica, koja je imalo slabija. Tordinac je primio od mene te pjesmice i bio je zadovoljan. Na Blagovijest 1884. potrese se zemlja, a nas bogoslove puste na dva mjeseca na dopust dok se sjemeništa zgrade ne popravi. Tordinac mi piše u Otok, da mu pošaljeh prigodnih pjesama svatovskih i žetelačkih... Ja sam mu napisao a i sakupio sam vrlo mnogo pjesmica. Kako sam brzo sabirao, mnogi su me nekoliko godina iza toga spominjali, da sam hodao selom noseći sa sobom papira na kome sam bilježio narodne pjesme. Nije tako... od rane mladosti ja sam pamtio, pa mi nije trebalo da bilježim. Kada sam došao u Đakovo pod jesen 1884, Tordinac je već bio u Rimu. Biskup ga je poslao na nauke. Ja prepisam sve što imam i pišem

Klotildi Kučerinoj u Mikanovce, kako bih to otpremio Tordincu. Ona odgovori, nek pošaljem njoj, pa će ona uz svoje poslati i moje 'Matici Hrvatskoj'. Ja to i učinim. U to je netko iz Vinkovaca, koji je znao kako poznajem narod, pisao za mene 'Matici': Ja dobijem list od Ivana Kostrenčića, tajnika Matice Hrvatske, gdje me moli, da pošaljem zbirku 'Matici'. Ja mu odgovorim da sam sve dao Klotildi, ali da ću drage volje prepisati i poslati i njemu... To isto javim Klotildi, a ona se jako uznemirila jer je sve to poslala 'Matici' pod svojim imenom, kao da je ona sama skupila. Tako je isto i Tordinac slao moje zbirke Kraussu pod svojim imenom, a on opet nije spominjao ni Tordinca ni mene već je to nazvao svojom zbirkom. Mnogi su me znanci žalili, što sam tako prošao sa Tordincem i Klotildom, ni ja kako u svakom zlu nađem i dobra, opazio sam, da je to meni vrlo koristilo. Ja sam sve te pjesme tri, puta prepisivao. Kako tako šta brzo pamtim, naučio sam to sve napamet. Odlučio sam da se tim bavim i dalje, a da svaku sitnicu naučim napamet, da je u glavi veća zbirka. Odlučio sam, da poput Evice slažem pjesmu s pjesmom — ne na papiru, već u mislima, da vidim što se pjeva i što se odgovara... Tim sam stekao mnogo. Ja sam jezik prilično i do sada poznavao, ali sada mi je uvijek bio roj riječi i izraza u glavi, da nikada nisam ni u čemu tražio potrebitu riječ... Pero je bilo presporo da bilježi misli: zato sam naučio brzo pisati. Pisao sam i hodajući... Nikada nisam ništa križao, što napišem... da poslije prepisujem, jer sam siguran bio u narječje u kome pišem... Narječje mi je bilo kao u Privlaku, a pri tome sam ostao evo do svoje visoke starosti... U to mi se opet dogodi nešto neugodno, što mi je pomoglo, da sam se usavršio u narodnom stihu, sroku i pjesmama. Kadgod bi mi mama poslala pjesama, uvijek bi napisala: ovu znađe Tordinac. Jednom mi pošalje neku pjesmu, a odma mi se pričini da nije narodna. Ja sam baš svršio kup pjesama da pošaljem 'Matici', a u to dobijem da prepisem i nju. List pošaljem preporučeno na poštu i počnem za odmor čitati Branka Radičevića pjesme. Odma prva pjesma bila je ta koju sam prije po sata poslao 'Matici'. Brže pošaljem slugu na poštu, da mi vrati rukopis, nu pošta je već bila zatvorena. Prošlo je 6 sati na večer. U onome stidu, što sam poslao Brankovu pjesmu mjesto narodne, napišem ja drugu njoj sličnu i pošaljem 'Matici', a slažem da sam jučer poslao Brankovu mjesto narodne. Poslije sam to 'Matici' priznao. Evo te dvije pjesme:

Djevojka na studencu

Brankova

*Kad sam sinoć ovdje bila,
I vodice zahitila
Dođe momče crna oka,
Na konjiću laka skoka
Pozdravit me zborit pode:
Daj mi, sele, malo vode,
Njeg've oči žarke strele
Prodoše mi grudi bele
Krčag digoh, ruka drhtnu,
Ruka drhtnu, krčag dole,
Ode na dve, na tri pole.
Još od njega leže crepi,
Al' da gdje je onaj lepi?
Ajde Bog da, opet došo,
Ma i ovaj drugi prošo!*

Moja

*Kad sam sinoć ovdje bila,
I vodice zagrabila
Ide momče baš preda me,
Kako stade, zapitu me:
Bil' mi, mala, vode dala?
Kako ne bih, drage volje!
Deder samo brzo dole.
A on skoči, pa za oči,
Zagrli me, poljubi me
A kako se ja prepala,
Ode koršev na tri tala.
Sad ja imam koršev novi!
Al' da gdje je momak oni?
Bar da dođe, da smo skupa
Da i novi koršev slupa!*

Od toga časa mogao sam svaku gospodsku pjesmu pretvoriti u narodnu. Mogao sam u stihovima govoriti, a pogotovo izmišljati sitne narodne pjesmice za kolo. A kako su otmjeni stihovi Dra Franje Markovića, opazio sam da su to obični, lagani, naši slavonski deseterci sa nenaglašenim slovom na početku stiha...

KNJIŽEVNI I ETNOGRAFSKI RAD

U sjemeništu sam prijateljvao sa Vincetićem, godinu dana starijim od mene. Njemu sam pripovijedao udaju Feme Budišić i Đule Jurića. On mi reče, neka to napišem kao pripovijest i pošaljem u »Vijenac«. Nu, ja se to nisam usudio.

Ali, uskoro umjesto priče o udajama Feme i Đule, zagrebački mu je »Vijenac« objavio u prvom broju za godište 1886, zapis »Narodna nošnja u Privlaci i Otoku pokraj Vinkovaca.« Urednik V. Klaić, i sam Slavonac, iz Gardina, time je indirektno utjecao na početak Lovretićeve pripovjedačkog i istraživačkog rada. Lovretić o svom prvijencu kaže:

»Osokolim se, da dođem kod svjetlopisaca slikati dvije djevojke, pa da jih uz mali opis odijela pošaljem »Vienca«. Slikao sam o prazniku otočanku Evu Živinu — Kovačević i Maricu Matić, koja je bila privedena u Harkovu kuću u Otok a rođena je u Privlaci. Umrila je oko 1937. kao supruga dra Faje Šumanovca u Vinkovcima... Pod jesen 1885. odem u Đakovo u treći tečaj bogoslovijske. Pred Advent pošaljem sliku odijela otočkog i privlačkog »Vienca«. Napisao sam opis kako sam znao, a profesor Klaić bio je urednik »Vienca«... svidio mu se taj opis i o Božiću ga naprijed razaslaše kao prvi broj »Vienca« a obično su slike, a pogotovo opisi metali se gdje u prikrajak lista. Ja sam poboljšvao a rektor Sjemeništa Dr Stevo Babić rekne mi: Vodište ga kući da ne umre u Sjemeništu. Odem ja odma u Nove godine, a došavši kući, smislih, da spasim prigodne pjesme koje su dospjele Tordineu i Klotildi i odlučim da pošaljem u »Vienac« pjesme svatovske, ali da se lakše čitaju umetnem i neke osobe u taj kup pjesmica i sastavim prvu skroz narodnoopisnu crticu (folklorisku): »Na Antunovo«. Kako vidite, ja nikako nisam želio biti ni pripovijedač ni crtičar, ni novelista, ni romanopisac, već sam samo želio, da spasim blago iz naroda, koje bi se inače zaboravilo, a jer se onda za te opise nije marilo, morao sam to uvrstiti u kakvu priču...«

Iako mu je puna glava fabula i likova za stijedeće pripovijesti (već je smislio da slijedeća bude »Marica«), on i dalje neumorno skuplja i pamti pjesmice stvarajući svoju internu *znanu biblioteku*. Poznat je slučaj iz Retkovaca 1886. godine, gdje se Lovretić zatekao na mladomisničkoj svečanosti svećenika Ambrinca. Iza ručka u dvorištu mladomisnika sakupio se razni svijet: Ambrinčeva rodbina, prijatelji, susjedi i kolege iz Sjemeništa. Započe kolo, a retkovački momci odmah odlučije napasti popove stihovima. Vidjevši da će se izroditi i svađa, Lovretić uđe u kolo. Na svaki atak-stih mladića odgovarao je protustihom. Takvo natpjevanje uskoro je privuklo cijelo selo. Tom prilikom Lovretić je do tri sata ujutro odgovarao pjesmicom na pjesmicu. Bio je to dvoboj u stihovima u kojem je Lovretić sam nadjačao retkovačke obijesne mladiće. Kasnije je sam u jednom od pisama rekao da je tada znao blizu 14.000 stihova napamet, što je sigurno za mnoge nevjerovatan podatak u kojeg ipak ne treba sumnjati. Od tada se njegovo ime *uvuklo* u županjska i vinkovačka sela, a zгода s retkovačkim natpjevanjem često je prepričavana. O njemu su pjevane pjesme:

1. *Da je meni haljina na roze,
Ko mantija Lovretića Jozel!*
2. *Lovretiću blago vama
sretna vam je mama,
nema kola ni divana
bez vaših pjesama!*
3. *Gajdaš svira kolo igra
u njem pjesma zvuči.
Bog poživi Lovretića
koj nas pjevat uči.*

4. *Al su lijepe pjesme vaše
Lovretiću dragi,
Kad jih cure zapjevaju
svatko ti se slađi!*

»Dne 17. 7. 1887. došao sam u Otok«, nastavlja Lovretić svoj životopis, »kao svršeni bogoslov. Odmah sam poslao svoju pripovijest »Marica« koja je štampana u osam brojeva »Vienca«. Na Matijevo zareden sam za dekana, a dne 17. 11. 1887. odem za kapelana u Županju«. »Marica« je jedna od najdužih Lovretićevih pripovijesti, u kojoj on pokušava istrgnuti od zaborava narodne običaje »Krstari« i »Kraljice«. Navodeći podatak da je »Marica« štampana u osam brojeva »Vienca«, on po prvi put griješi. Riječ je o petnaest nastavaka tokom 1887. godine, od 38. broja do broja 52 s prekidima.

Došavši u Županju često koristi slobodno vrijeme za poslijepodnevne šetnje. Omiljeno mjesto za šetnju su mu obale Save, koje u njemu bude pjesnički impuls romantika.

*Oj Županjo, oj selo jedino,
Sve j' u tebi i tiho i fino.
Tvoja Sava mene začarava,
Ljepota me tvoja zavorava.
U tebi ću mladovanje slaviti,
Svoje stare jade zaboraviti,*

ili

*Vodo Savo i ti nebo plavo,
Vama rekoh, što nitko ne znade,
Kog mi srce u volji imade.*

Iako se mladom Lovretiću činio duži boravak u Županji, on je u njoj prebivao samo kratko vrijeme, do 7. ožujka 1888, kada ju napušta da bi bio na kratko premješten u Sremsku Mitrovicu. Iz Županje je ponio, po vlastitom sudu, lijepe uspomene, ali sve to *bježe kratko*. Započeta prijateljstva s Đuricom Horvatovićem, ocem gđe Katarine Hepbourn i posebno s obitelji Nemet, o kojoj je u samostanu napisao blizu 170 strana rukopisa s posvetom, i još nekim drugima, dugo je godina održavao. U Sremskoj Mitrovici ostaje do 1. kolovoza iste godine, a tada slijedi novo premještenje u Vrpolje.

»O Uskrsu 1889. godine, napisao sam svoju najmiliju crticu »Dvije jetrve«, gdje sam opisao po istini samo uz promjenu prezimena, udaje Ferne i Marice Budišić pa i Dale Jurić.«

Rukopis Lovretićeve najmilije pripovijetke, štampane u pet nastavaka »Vienca« (br. 27-32), pronađen je u proljeće 1983. godine u kućnoj biblioteci Marte Antolović u Privilaci. Rukopis ima 107 strana (svaka druga je prazna radi eventualnih naknadnih izmjena i intervencija) a ukoričen je u knjigu formata 21 x 33 cm. Unutar njega autor ovih zapisa pronašao je ubačenu poruku Lovretića, na posebnom arku papira, u kojoj on upozorava Gradištanku Janju Ivkinu Babić (šumaricu) da pripovijest pošalje na čitanje svojoj rodbini u Privilaci. Umetak je datiran 19. 7. 1921. godine. Na zadnjoj stranici rukopisa ispisana su imena osoba koje su ga čitale: a) Marta Dretvić, J(V)ojnikuša, 30. 7. 1921, b) Eva Stojanović, rođena Mandić, 18. 11. 1921, c) Martin Kovačević, Gradište 324, 10. 12. 1921, d) Janja Kovačević i Anka Kadić-Jelić, bivša počimaljka. Ovdje je u potpunosti potvrđena činjenica da Lovretić u pisanju piše na čisto, bez križanja i mrlja.

Lovretić se u mislima često vraća upravo na narodno odijevanje. On već tada zna koje je odijelo za koju priliku: koje je prisvećano, koje svećano, koje pokajno, koje za iskajavanje.

»1890. 25. 5. dođem u Đakovo za ravnatelja biskupske tiskare... Ipak, nisam prvih pet godina u Đakovu ljenčario glede naroda. Pomagao sam župniku Vellingeru u Vrpolju, kada on ne bi imao kapelana i proučavao narod. Moji nekadašnji đaci bili su sada momci i djevojke. Vidao bi ih često... Jednom sam bio u Vrpolju 1893. i vidio narod, a u utorak iza toga pridružim se klericima, kad su išli po podne šetati prema Piškorevcima. Vraćajući se prema Đakovu, vidim, da prema meni idu od Đakova tri djevojke Vrpoljke. Sve tri su u vezenkama plavom prednjicom. Opasale su crne zapregove, oko vrata i na glavi su jim crne marame. Kad su nam se približile, da se skobimo, još u razmaku od 10 koraka doviknem jim: 'A tko je bolestan?' Ona iz sredine odgovori: 'Mama se razboljila...' Frogovorismo nekoliko riječi i rastasmo se. Kraj mene je bio Marijan Galović, koji je sada 1940. dekan u Bošnjacima. On je rodom iz Županje, seljački sin. On me upita: 'Kako ste vi znali da je netko bolestan?' 'Poznao sam po odijelu.' 'A zar ima odijelo i za bolovanje?' 'Nema. Ali sam ja vidio prekjučer te djevojke u svećanim košuljama i u velikoj svili. Da je tko umro bile bi one danas u bijelim krpama i suknenim pregačama a ne u polupokajnom odijelu, koje se nosi kad već žalost prestaje ili kad se bojite da će uskoro nastati žalosni dani...' Eto koliko sam još onda poznao narodno odijevanje."

Kao i jezik i ruktvorine.

»Ja sam godine 1891, 4. 10. zamolio biskupa, da ne moram dolaziti radi večere, pa ne znam jesu li me ona gospoda — misli na ljude iz Akademije — pri večeri spominjala, samo sam se začudio, mislim 1895. kad je pri stolu spomenuo neki gospodin iz Zagreba: 'Ne znam, Freuzvišeni, kako ćemo mi još pisati poslije pedeset godina?' Biskup reče: 'Lijepo! Ako budemo pisali kao onaj mladi svećenik ondje!' i pokaže rukom na mene. A ja sam se iznenadio jer sam mislio da me Štrosmajer ni ne pozna. A može biti da je na biskupa djelovao i ukras mojih soba, ruktvorine moje mame i seljačkih žena, jer se je to onda mnogo spominjalo, dapače je sam biskup sa svojom rodbinom, generalom Andrevskim i obitelji, došao da vidi moje sobe, a poznato je da Štrosmajer nije nikada nikoga pohodio..."

A baš to neobično poznavanje odijevanja i ruktvorina, upozirilo je Akademiju i ona mu se obraća za suradnju za novopokrenuti »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena.«

NESPORAZUMI S AKADEMIJOM

»Gospoda od Akademije su pohađala biskupa, redovito bar jedamput preko godine. Smičiklas je dolazio i češće... 1896. dođoše tako s početka godine biskupu u pohode Smičiklas, Vrbanić, Brestijenski, dr Franjo Marković i slikar Mašić... Ponudiše mi da radim, a ja odmah prihvatim, jer je meni bilo isto govoriti o narodu ili pisati... Kad sam jim rekao koliko mogu napisati, obećali su mi da će se knjiga posebno štampati, i da u njoj neće biti nikakvih drugih priloga, do li što ja sam pošaljem. Pred Cepelićem pročitao sam Smičiklasu list moje mame, gdje mi je nešto pisala o narodu; list je bio veličine pol arka, presavijen po polovici na četvrtinu. Na te četiri male stranice napisala je mama list sa 153 glagolja. Smičiklas je to nazvao Hrvatskim Tacitom i jako me je molio, da to oštampa kao uzor hrvatskog jezika, no ni mama ni ja nismo dopustili. Te godine 1896. napišem ja veći dio svoga rukopisa za »Zbornik i pošaljem Akademiji da se štampa godine 1897. Nu, sad je vrlo pogriješila Akademija. 1897. preuzme dr Antun Radić uređivanje toga »Zbornika« i odluči napisati »Osnovu za sabiranje građe«. Je li se u tome pomogao mojim rukopisom, ne znam, samo je on umetnulo svoju »Osnovu« u moju knjigu, a jer je bila knjiga prevelika izvadio je iz moga rukopisa dva dijela i štampao jih 1898. i 1899. u 3 i 4. svesku »Zbornika«. Tako je moja radnja okrnjena. Kad je Smičiklas opet došao u Đakovo požalim se pred njim za to i nisam se usudio dati dalje rukopise Akademiji. Nu glavno je bilo zašto sam požalio, to što je dr Radić baratajući neoprezno mojim rukopisom, jedan dio rukopisa izgubio. On mi je pisao da će mi Akademija platiti odštetu za taj rukopis, nu ja sam tvr-

dio, da nema novca, kojim se može književniku nadoknaditi izgubljeni rukopis. To je osobito kod mene, koji ne prepisujem rukopisa, već odmah u čisto pišem i tako šaljem u štampu... Tako sam se ja odgodio za neko vrijeme, da ne dajem Akademiji rukopisa o narodu... Tako je to ostalo pet godina a onda se Akademija razide s Radićem, a Smičiklas dođe 1901. u Đakovo i zamolime, kako je on visoko cijenio moju mamu, da bar opišem njezine rukotvorine u mojim sobama. Ja sam mu udovoljio. Ljekarnik Medić u Đakovu slikao je moje sobe... a ja sam to popratio kratkim opisom i to je izašlo u 7. svesku »Zbornika«.

Godine 1902. cijenjeći Lovretićev rad biskup Strossmayer ga predlaže za člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti no Lovretić je odbio tu veliku počast slijedećim riječima:

»Meni je veće odlikovanje, da me jedan Strossmayer predložio za člana Akademije, nego da me je Akademija bez njegova posredovanja svojim članom imenovala.«

Lovretić se u jednom od pisama potužio Balentoviću da ga Radić nije volio jer je svećenik. Žalio je, kaže Lovretić, što umjesto svećenika nije to napisao seljak ili učitelj. Zbog toga više nije pisao a »mogao sam« — kaže — »napisati onakvih 20 knjiga.« U kasnijim pismima Budišiću, on otvoreno sumnja da se Radić poslužio njegovim »Otokom« prilikom sastavljanja svoje »Osnove« koja je trebala postati praktični uputnik novim Akademijnim sabiračima širom Hrvatske. Do metode pisanja Lovretić je došao sam jer je »Otok« napisan punih 6 mjeseci prije no što je Radić dobio u zadatak od Akademije da napiše »Osnovu« za terenski zapisivački rad.

Dobro je što Lovretić širi istinu da je »Otok« napisan prije Radićeve »Osnove« i Radić to potvrđuje u istom »Zborniku« (Sv. II, JAZUJ1897. str. 512) kod uredničkih napomena: »Građa nije bila napisana po »Osnovi« (koje još nije bilo) već je poslije ovako poredana i popunjena.«

Izgubivši Lovretića kao budućeg suradnika koji je odbio i da nadopíše onaj dio rukopisa koje je Radić zagubio, Radić se obratio Bartolu Juriću, komletinačkom učitelju, inače Privlačaninu. Pristavši da zagubljena poglavlja nadopíše, Jurić time postaje koautor monografije »Otok«, zbog čega je inače sentimentalni i osjetljivi Lovretić zamjerio Juriću što se takva posla prihvatio. Između njega i Jurića od tada je trajala dugogodišnja netrpeljivost, iako su do pojave »Otoka« bili dobri (školski) prijatelji i znanci. Kasnije su obojica dostavili Akademiji svoje »Ispravke građe o Otoku«, jer se unutar djela često miješao privlački govor s otočkim. Krivica za to pripada i Lovretiću, koji prilikom prikupljanja one građe koju su mu dostavljali Otočani Pavo Subašić, Marica Brnatović, majka Đena i drugi suradnici, nije u dovoljnoj mjeri adaptirao tekst na privlačko narječje kojim je on pisao.

Nakon pojave vrlo vrijednih »Pozlatinskih vezova u mojim sobama« s 14 slika, u 7. svesku »Zbornika« Lovretić je ponudio novom Zbornikovom uredniku dr-u Boraniću nove dijelove »Otoka«, ali odgovor nije dobio i tako se zauvijek rastao od Akademije. U uvodu teksta o pozlatinskim vezovima Lovretić kaže:

»Mi koji smo bliže Vinkovcima, zovemo pozlatinski onaj vez, koji pruža žice (već kako treba) ili uzduž ili preko osnove, razmiče svaki zabodak samo za jednu žicu desno ili lijevo, a opkiti tkanje gotovo jednako s prave i opake strane. Obično se kaže u našem okolišu onomu, koji lijepo radi, da radi kao da pozlaćuje, a pozlatinski je vez spram drugih vezova doista kao pozlata«...

Napustivši Akademiju, Lovretić se u potpunosti okreće svojim pripovijetkama od kojih su mnoge nastale u suradnji s majkom. Između mnoštva, posebno privlačkih likova, koje u svojim pripovijetkama i crticama spominje, posebno se ističu Fema (rođ. 1858), s opisom njene udaje iz 1873. godine, zatim Martinka Seka Matić, Đula Jurić i Marica Budišić u »Dvije jetrve«, Evica Matić u crtici »Kratko radovanje«, Kata Budišić u »Listu djeteljine«, Eva Budišić (rođenja Cvrković iz Otoka) i Marko Budišić u crtici »Obramenica«. Vidimo da se Lovretić pretežno koristio likovima od kojih oni iz zadruge Budišić dominiraju, ali i pored njih u mnogim drugim pripovijetkama susrećemo i likove iz drugih sela: Otočane, Komletinčane i Županjce.

1. *Nigdi raja nad Popova kraja
U njem vrata Grgičeva Kata,
U njem brava Šokčevića Mara,
Stručak cvijeta Kovačića Beta,*

*Otočanke svilu nose,
U široko pletu kose,
Idu oko straže,
Pa švalere traže.*

*Otočanke bile bule,
Komletinke lipe cure
Novoselke gromoderke,
Djeletovke, prpavice.*

*Nigdi sela nad Otočkom nema,
Nigdi bula nad Otočki cura,
Ni junaka otočkih momaka.*

*Struk bršljana Šokčevića Ana,
Šaran-prelja Brnatova Eva,
Komad beza, Šokčevića Reza,
Lipog oka Kovačića Polka.*

*Otočanka seka svaka,
Po sokaku bosa skalija,
Bila kiša ili ne
Uvik skute potpregne.*

*Nigdi raja nad Popova kraja,
U njemu su sve lipe divojke,
Sve su tanke kao varošanke,
Svoje kose po gospodski nose.*

*Nigdi sela nad Otoka nema,
Nigdi bula nad Otočki cura
Ni junaka, otočki momaka. (iz naroda)*

2. *Otočani, ne bojte se glada,
Dok vam je u Ripači žaba. (šaljiva)*

(Iz »Zbornika za narodni život i običaje«,
knjiga VIII/1902. str. 94.)

Osim nekih izuzetaka, o svojim pripovjedačkim »avanturama« Lovretić će reći da nemaju veliku književnu vrijednost pa ih ni ne smatra književnim radom. »One su pisane samo zato da pokažem, da nisam puki sabirač običaja, već da jih znam kakvi su u životu. Pisao sam jih zato da se lakše čita ono što je u »Zborniku« suhoparno. Npr. u »Materinoj oporuci« spominjem sve stvari koje kao svoj posebni posjed mogu imati oženjeni parovi u kućaru i na tavancu nad kućarom. Što sam sve pisao, pobilježeno je osim nekih narodnih sitnica u knjizi »Glasovitih Hrvata« pod mojim imenom. U crticama su većinom moje vlastite poskočice, ali jih narod pjeva kao svoje. Jedino mi je spomenuti crticu »SEOSKI ČOBAN« u »Hrvatskom braniku« 1897. To je pisano onda, kada su u Bošnjacima poubijani izbornici. Kad je crtica izišla, čitao ju je vinkovački kapelan, sada župnik u Privlaci vlač. Pavić na trgu vinkovačkom mojim seljacima koji su bili pušteni iz zatvora.«

Ovim napomenama završava njegov drugi dio biografskih kazivanja. U pismu od 10. 10. iste godine Budišić je dobio i treći dio koji sadržava opise Lovretićeva župnikovanja u Gradištu. Za ovaj treći dio Lovretić kaže da je nezanimljiv »jer se ne dotiče ni knjige ni javna života«.

BORAVAK U GRADIŠTU

»Svršetkom 1902... doselio sam se u Gradište, a moji su me župljani nemilo dočekali, jer je pokojni Marko Blažević, po školama mlađi godinu dana od mene, rođen u Gradištu a službujući u zagrebačkoj nadbiskupiji, zamolio Strosmajera da ga primi u biskupiju nadajući se da će tako postati župnik u Gradištu, gdje mu je otac bio načelnik. Biskup ga odbije a ja dođem stranac među tuđe. Moram pak reći da mi je milije da su me odma bez razloga zamrzili, nego da smo se poslije budi za što skosili i zamrzili. Ovako je omraza bila bez razloga. Svoj narodoopisni posao počimam u Gradištu tim, što sam odma obnovio već skoro posve odnemareno narodno odijevanje«.

Odmah po dolasku uvodi nova crkvena prava i dužnosti. Posebno se to odnosi na postepeno ukidanje polugrađanskog odijela koje se pomodno uvuklo u narod, na taj način što ga župljani ne smiju dalje kupovati i obnavljati. On propisuje i dane, crkvene praznike i druge svečanosti u kojima se mora nositi narodno odijelo.

»...tkogod pohodi župnika bilo službeno, bilo radi prijateljskog sastanka, mora doći u narodnom odijelu«. Ili: »Osim mladenke svi ostali svati u crkvu mogu ući samo ako su u narodnom odijelu«; ili: »...koji donose novorođenče na krštenje, moraju biti narodno obučeni«. Osim ovih, Lovretić je naredbom precizirao nošenje vrste ruha u odgovarajućoj prilici, a posebno koju vrst će tom prilikom nositi djevojke a koju žene. U takvoj *politici narodnog odijevanja*, Lovretić je imao velikih otpora ali nije popuštao. Osjećajući sve veći otpor, jednom se prilikom potužio ženi koja je pomagala njegovoj majci u kućanskim poslovima: »-Gospoja, ja naređujem djevojkama, da nose narodno. Pa što to vrijedi? Pet redova u crkvi će se djevojačkih bijeliti, a po crkvi će klečati žene kao da su čavke popadale? Ona odmahne rukom podrugljivo i veli: 'Ne pazite Vi na žene. Cure drže modu. Kad žene vide kako se cure odijevaju, i one će tako za njima.' Tako je i bilo. Poslije sam svakoj snaši dao zlata, da si naveze zavoj jer su se Gradištanke vrlo malo zavijale u zlato, a iza toga sam sve do rata svakoj mladenki koja bi došla na uvid, dao zlataru, pa je tako odma imala jedan zavoj od svekrvina a drugi od mojega zlata. Kako su se snaše volile zavijati u šamije iz dućana, crne s crvenim grančicama (to nisu kao one privlačke turske šamije), dao sam nekima zlata da navezu zlata grančice po tim šamijama i bilo je vrlo lijepo. A bilo je i jeftino. Marama je stajala 1 krunu a zlato koje se vrlo jeftino dobavljalo 25 nov. pa cijeli zlatni zavoj 75 nov. jer ja sam nastojao da snizim troškove, a uzvisim ljepotu odijevanja, da bude sve jeftino i ukusno.«

Zapostavivši svoj književni i istraživački rad, osim dvije crtice u »Narodnoj obrani« do 1903. godine, tek će se iza 1910. vratiti prijašnjem poslu, ali sada u formi pjesme. Do tada je potpuno okrenut crkvenom i duhovnom životu. U najboljim je muževnim godinama.

»Učio sam narod kršćanski nauk, da su cijeli katekizam i Bibliju znali svi odgovarat u jedan glas na moja pitanja Pjesama su znali preko 200 melodija«, (Iz pisma Balentoviću). Za svoje pjevanje kaže:

»Ja nisam pjevač. Od malena do 18 godine imao sam glas i ugodne boje i nedostižne visine, a kada sam 1883. stupio u Sjemenište, nisam više mogao pjevati. To je trajalo do 1902. Bilo je tako da sam 18 godina mogao pjevati a 18 nisam. Kada sam došao u Gradište povratilo mi se grlo, premda ni traga nije bilo onom zvonu glasa. Opazio sam samo, da u Gradištu pjevaju djevojke visinom moga glasa, a što mi se najviše sviđalo i što je jedinstveno u Slavoniji, ni žene ni djevojke ne prate u pjevanju, već svi pjevaju prvi glas.«

I u svećeničko odijelo Lovretić unosi folklorne primjese, a oko 60 oltarnika ukrašuje svilom i zlatom. Da ne bi opterećivao vezilje u Gradištu, našao je vezilju Katu Domaćinović iz Bošnjaka, kojoj poštom šalje svilu, a ona njemu poštom vraća gotove vezove za otnarke.

Istovremeno, poslije afere sa »zelenim kadrom« poslije I svjetskog rata, on ponovno književno stvara. Prve mu pjesme objavljuje »Jeka od Osijeka« 1918. godine. U vinkovačkom Građskom muzeju (etnološki odjel) nalaze se pisma koja je Lovretić pisao Rudolfu Franji Magjeru (20 pisama od 1914-1918) i »Klubu hrvatskih književnika i umjetnika« u Osijeku (2 pisma) s ukupno 60 stranica njegovog rukopisa. Sadržaj pisama, osim zadnja dva-tri, nije nam od posebne vrijednosti, jer sadržavaju Lovretićeve upute a kasnije i primjedbe na Magjerovo uvrštavanje i objavljivanje njegovih pjesama, te nam samo ponekad daju i danas moguće izvore gdje da se traže pjesme iz ostavštine, koja, vidjet ćemo kasnije, i nije toliko obimna. Neka od pisama sadržavaju i određeni broj narodnih i crkvenih pjesama za koje Lovretić stajno ističe da nisu vrijedne i da bez njegova odobrenja nemogu se objavljivati. Tih njegovih uputa, očito se Magjer nije pridržavao, što dovodi do nesuglasica i Lovretićevih čestih zamjerki. Posebno se to ističe u onim pismima kada on izričito zabranjuje Magjeru da objavljuje njegove biografske podatke i fotografiju. U pismu od 31. 1. 1918. Lovretić prijeti:

»Moju sliku ne štampaj, moga životopisa ne meći, mojih radnja ne ocjenjuj, jer će nas to za uvijek rastaviti. Moj vijek nije dug. To možeš činiti i poslije moje smrti... Ja imam razloga zašto se ne pojavljujem u javnosti, a to tebi ne moram očitovati. Budeš li ti ma jedan redak protiv moje volje iz mojih radnja odštampao, ja ću posve hladnokrvno rukopise zapaliti. To bi bila Tvoja usluga hrvatskoj knjigi. A malo što to nisam prekjueš učinio, a posve je razložno bojati se, da to ne učinim tokom slijedećega mjeseca. Nemoj da Ti tome budeš uzrok«.

Vjerojatno je da Magjer nije poslušao ni ovaj put Lovretića jer on mu u pismu od 14. 2. 1918. piše:

»Ja imam još 33 crtice, koje bi mi bilo žao uništiti, ali su u njima većim dijelom ove pjesmice, koje si mi povratio, morati ću to učiniti.«

Lovretić je tako i postupio. U pismu od 15. 2. 1918. piše:

»Sinoć sam do malih sati pregledavao crtice, da se odlučim, koje bi se imale uništiti... Evo rezultata: U 33 crtice su pjesme (kao i u drugim) umetnute... Te pjesme ću ti poslati, a crtice sam zapalio. Ne žali za njima. Ne želim ni ja. Tebi veliko hvala, da si nehotice prouzročio, da to učinim. Zapalio sam i sve književne listove. Ostavio sam samo odreske nekih listova Dra Ante Radića, kad je uređivao Zbornik... Ti dakle možeš štampati samo pjesme koje ja prepisujem i šaljem. Druge nemoj: da ne moram i druge crtice uništiti... Zato odlučuj po svojoj volji. Meni neće biti teško uništiti ni ovaj ostatak svojih proizvoda jer sam već davno želio da se ne zna za mene u javnosti. Dakle, radi samo po svojoj volji, a ne obaziri se na me. Samo gleda pjesama budi obazriv prema meni i ne štampaj ni jedne, doli one koje ja odobrim«.

Od 1920. godine osječki Hrvatski list često objavljuje Lovretićeve pjesme, pripovijetke te folklorne radnje.

»God. 1920. Popratović me molio da smije štampati moje već štampane crtice i nove pjesmice. Dopustio sam, ali čim su četiri oštampane u »Hrvatskom listu«, otkazali su mi, jer sigurno pretplatnicima nisu bile po volji. Onda su štampane i dvije nove: »Obramenica« i »Bakina priča«, a poslije su mi vratili priču »Nagla tečevina, gotov rasutak«. Tako nisam dalje ni pisao. Godine 1930. napisao sam »Zašto propada narodno odijelo i kako ga nestaje«. »Hrvatski list« je štampao u 12 brojeva poglavlja o drvenim radnjama, o kožnoj odjeći i obući, pa o vunennoj opravi. Kad je došlo do platna, do košulja i narodnog odijela, odustali su i otpisali mi da je radnja preduga. Recili su je, a meni je nisu vratili. Nedavno sam poslao g. Gašiću tih 12 brojeva, još mi nije javio da li je primio. Po tome vidite da nije čudno što sam sve svoje radove uništio«. (Iz pisma Balentoviću).

Po dolasku u Gradište, 1902., Lovretić je priznao da su ga mještani bezrazložno zamrzili. On to pripominje i u jednom od narednih pisama: »Župljani su me zamrzili, ali su mi i oni i crkvenjaci pustili slobodne ruke«. Krajem svog boravka u tom selu mještani su promijenili taj odnos. Od nekadašnje mržnje i nesnošljivi-

vosti, Lovrećića se počelo sve više uvažavati i njim se diviti. Razloga je bilo sijaset: crkva je postala jedna od najuzornijih, a isto tako i zborno pjevanje i dobro ustaljena i obnovljena narodna rukotvornost i narodno odijelo. Sve je to iziskivalo velike napore Lovrećića kojega polako, ali sigurno ruši i sve lošije zdravstveno stanje.

»Smalaksao sam kad je došao prevrat. Mene su prevrtnici sudili i novac oteli. Odlučio sam onako slab da se uklonim«, nastavlja Lovrećić svoj životopis Ivi Balentoviću opisom sukoba sa »zelenim kadrom« 1918. godine, kada je doživio i najveće ljudsko razočarenje.

»Kod prevrata su mi poručili u utorak 29. 10. 1918. da će k meni doći u četvrtak navečer. Ja sam popalio uspomene, nisam htio pobjeći, jer je mama bila nemoćna... U večer dođu pred parokiju, valjda njih oko 300, ne znam sigurno koliko. Vikali su i lupali da otvorim... 'Vi ste braćo došli da me ubijete. Pa recite što ćete time hasniti? Mene za pet minuta nema, a vi trebate popa i sutra. Trebate tko će vas krstiti, ispovijedati, vjenčavati i sahranjivati. Mislite da li će vam biskup dati drugog svećenika ako mene ubijete? I mislite da li će se naći svećenik koji će htjeti prekoračiti ovaj prag, gdje je palo moje mrtvo tijelo.'

Otkupivši se prvo s 3.600, a kasnije s još 150 kruna, Lovrećić je donio odluku: otići! Prepoznavši među prevratnicima i nekolicinu svojih župljana, takva odluka mu se činila i jedino mogućom. Uskoro, 1920. godine, zauvijek je napustio Gradište.

»ZATOČENISTVO« U ČARDAKU

»O Petrovu 1920. dobijem mirovinu i 16. 12. 1920. odselim s majkom u samostan »Dolorosa« u Čardak kod Gradačca. To sam učinio zato, jer mi je mama, već slabo vidjela, a ja bolešljiv, pa sam se bojao ako umrem, a ona ostane slijepa iza mene, tko će je uzeti za ruku. Moj daljnji život jest moja žrtva moje ljubavi za majku. Kad su me sestre primile u samostan, ja jim iz zahvalnosti poklonim sve što sam imao«, a odnio je raznih stvari u 23 ormara, »i 100.000 kruna. Sve svoje pokućstvo, posuđe, srebrninu i ostalo. Sestre su me primile da jim služim za stan i hranu, a umjesto plaće koju su davale podšasnicima, uzdržavat će moju majku.«

S dolaskom u Čardak započinje nenapisani četvrti dio Lovrećićevih sjećanja i njegovo dobrovoljno zatočeništvo i usamljenost. U pismima Martinu Budišiću nema odviše detalja vezanih za samostanski život, pa će se koristiti korespondencijom Ive Balentovića, s nizom zanimljivih pojedinosti o poznatom etnografu. Treba reći da je u pismu od 13. 10. 1940. Budišiću poslao i IV dio životopisa, ali kao prilog dosadašnjim i, umjesto biografskih podataka, sadržajno je poslano 40 pjesama (etnografskih) od preko 2.000 pjesama koje je uništio. Ako analiziramo njegove pjesme, iako su priproste i jednostavne, one imaju svoju vrijednost. Dokumentarnost Lovrećićeva pjesničkog iskaza nadjačava sve druge neknjiževne kvalitete, što im daje posebnu čar i ljepotu.

Prvih dana provedenih u samostanu Lovrećić je pod dojmom gradištanskih događaja. Razočaran je u sve što ga okružuje. On traži mir, pazeći brižno na zdravlje svoje majke. Odbija druge kontakte osim samostanskih, a sa časnim sestrama sve češće dolazi do nesuglasica. Od 1923. dobrovoljno je uskraćen za večeru.

»1925. dodje k meni u sobu kuharica da joj dadem rakije za neke kolače i spominje da se sestre jako čude, da moja mama, pod stare dane još jede mesa. Poslije dva dana i opet mi to reče. A ja odem u kuhinju i reknem, ako je to teško, nek joj dokinu meso za ručak. Tako je ona živjela još četiri godine. 1931. čujem da je netko iz sela rekao sestrama da ja od svog doručka dajem u selo. Nisam se mogao opravdati drukčije, nego im reknem, nek mi dokinu i doručak tj. kavu i mljeko.«

Od godine 1932. sestre su mu dokinule za ručak meso i pečeno tijesto. A samo za crkvene praznike i slične prilike jelovnik mu je slijedeći: kisela čorba, dva jaja na umak, varivo (grah, kupus, krompir i sl.), rezanci s malo sira. To mu je i jedini obrok preko dana i on se često žalio na takvu odluku sestara. Kako mu majka umire 1931. godine, u njemu sve češće previru misli u kojima je osnovni moto smrt. Ona ga je od tada pa do smrti proganjala iz dana u dan. Ratujući s tim neizlječivim kompleksom smrti, Lovretić sve svoje lične preokupacije prenosi u korespondenciji s rijetkim prijateljima. U skoro svim pismima: Budišiću, Balentoviću, Filipovićevoj, biskupu Bajerlajnu, Gaboutovoj, Nemetovoj, prisutne su ove njegove *smrtinovrebajuće opsesije*.²

Pokušaji seljaka-župljana iz Gradišta da ga posjete prvih godina po dolasku u »Dolorosu«, ostali su bezuspješni. Jedine kontakte tih godina Lovretić ostvaruje s časnim sestrama, kanonikom Nedićem koji povremeno dolazi u tadašnji nadbiskupijski posjed »Filomenu« pored »Dolorose« kao i rekosmo s Perićem i Paradžikom. Uskoro se osjećao toliko osamljenim, da je prvom odškrinuo vrata samostana I. Balentoviću. Rezultat toga je njegov prvi od nekolicine članaka, u seriji o zaboravljenom Lovretiću, nazvan putopisno »Kroz šiblje i blato do samostana Dolorosa«, koji izlazi 20. rujna 1936. u »Jutarnjem listu«. Balentović pri dolasku u Čardak očekuje Lovretića nedruštvena i nepristupačna. On zna da Lovretić još od 1900. ne slavi ni imendana ni rođendana, te da cijelog života izbjegava izložbe, putovanja, kupke, predstave i koncerte. Ali, začudo, susreće jednog drugog Lovretića, prijaznog i veselog, istina ostarjelog i pogrbljenog s jakim borama na licu. Tada je Lovretiću 70 godina života. Soba u kojoj živi je skromno namještena, s hrpama knjiga i časopisa. Od nepristupačnog, Lovretić je tako pod stare dane postao pristupačniji, vedriji, često se i erotski šali. No, bolest mu ipak sve više oduzima pokretnost:

»Oslanjam se na dva štapa... uranim, a oko 7 sati već sam nemoćan. Onda odležavam do podne, a često i po podne. Kad ugrabim malo vedrine onda napišem neki redak. To je ukratko o mome bolovanju, jer ja o tome nerado govorim, a pogotovo pišem. Zgrozili bi se, da čujete i više. Poteško mi je pisati, jer su mi oči dosta osjetljive. Još ne upotrebljujem očale, ali više pišem na pamet. Ne izgovarajte mi se ako mi se predugo ne javite. Nisam ja prijatelj dopisivanja... Ne javljajte mi se o Božiću, Novoj godini, Josipovu ni o Uskrsu. Ni ja se Vama neću javljati čestitkama. U takvim sam odnosima živio i sa svojim roditeljima« (iz ličnog pisma Budišiću).²

Frvobitni nesporazumi sa sestrama su izgladeni.

»Susreću me što je moguće bolje. Ne prođe nedjelja dana da me ne zamole da jedem kao i drugi, nu ja neću jer ne plaćam. Inače sam ja sretan, presretan. Vi me ne razumijete, pa me ni ne shvaćate«, (Iz pisma Balentoviću).

I tako pred svoju smrt, Lovretić je po vlastitim riječima zadovoljan životom! Ili je to možda njegovo namjerno prikirivanje istine? Nije li time poželio ono što nije imao u osamljenom i tišinom okovanom samostanu: smirene staračke dane.

Nije li time svim prijateljima i znancima dao do znanja da ne želi tuđeg sažaljenja iz pisama i prenešenih poruka? Nije li htio, za vremena, svima njima ostati u dobroj uspomeni? Tko bi znao što se sve motalo po glavi ostarjelog Lovretića? Tko bi znao zašto se zadnjih osam godina nije nikome javljao, niti koga primao?

² Balentoviću piše 13. svibnja 1934:

»Meni nisu odbrojani dani, već i sati, pa Vam uz najbolju volju ne mogu poslužiti kako bi želje li«.

Budišiću piše u više navrata, a 26. 10. 1940:

»Život mi je pri kraju, otok se približava k srcu, pa moram da ostavim opisivanje, da lakše snosim bolovanje... Tako dragi moj, meni ne preostaje drugo već se pripravljati za put na drugi svijet«.

Međutim, od Balentovićevih pisama dijelilo ga je punih četrnaest, a od Budišićevih punih osam godina.

Rat je plamtio, a svud unaokolo nicali su novi grobovi. Tih pet godina za Lovre-
tića su dugih pet godina tame, a njemu treba svjetla i topline. Pjesnik se spremao
za *dugi put u vječnost*. I uskoro, 1948. u devetom desetljeću svog života, na dan
27. listopada, u pola jedanaest, susreo se s dugo očekivanom smrću, bez ikoga
svoga da mu sklopi oči. Tako je prestalo kucati srce koje je cijelog života ljubilo
slavonsko selo i seljaka.

Tko zna, možda se očekujući smrt i osjetivši joj blizinu, toga dana sjetio i svo-
je karakteristične pjesmice, po mišljenju nekih — posljednje:

*Pjesmice moja, dalek ti put!
Pjevao sam te toliko put,
Još dok sam bio poletan mlad,
Kadgod mi dušu obuzme jad!*

*... al opet mila pjesmice znač,
volio bih te bacit u kraj.
Da mi ne smetaš u miru mom
ja znam svrhu životu svom.
I cilja svoga daleki vrh,
Godina svojih golemi srh.*

II. O RUKOPISNOJ OSTAVŠTINI JOSIPA LOVRETIĆA

Najvrijedniji dio rukopisne ostavštine Josipa Lovrećića, nalazi se u privatnom
vlasništvu, a onaj drugi, istovremeno manji, dio sačuvan je prvenstveno u Akade-
mijinom Odjelu za narodni život i običaje, Matićina 2 u Zagrebu, Dijecezanskom
arhivu u Đakovu kao i Gradskom muzeju i SIZ-u kulture općine Vinkovci.

Pored rečene korespondencije s privlačkim učiteljem Martinom Budišićem
(244 strane) i Ivom Balentovićem (66 strana), privatna Lovrećićeva ostavština sadr-
žana je i u pismima obitelji Nemet iz Županje (cca 170 strana, koja je vjerojatno
i zagubljena), Mici Gabaut iz Đakova, prof. Mariji Filipović danas domaćica u Gra-
dištu — tada studentu u Zagrebu, koja je također zasad nedostupna javnosti, te
biskupu Bajerlajnu, u Đakovo danas čuvana u Dijecezanskom arhivu Đakovačke bis-
kupije. Slično je i s pismima Rudolfu Franji Magjeru iz Osijeka (60 strana), što
su pohranjena u Etnološkom odjelu Gradskog muzeja Vinkovci. U pismima Magjeru,
Lovrećić navodi podatke da veći broj njegovih pjesama ima u Maksimilijana Dra-
ganića (oko 800 pjesama, pismo od 20. 10. 1916.) te gosp. Nemčanina, vladinog
izaslanika za aprovizaciju (1000 poskočica, pismo od 16. XI 1916.) a dvadesetak na-
rodnih i crkvenih pjesama su u pismima Magjeru.

Rukopis Pjesme iz Otoka (i Komletinaca) čuva se u Odjelu za narodni život
i običaje JAZU s sadržaje 376 narodnih pjesama. Ove pjesme nisu Lovrećićeve nego
ih je on sakupio i obradio uz pomoć otočkih i komletinčkih djevojaka: velikim
dijelom Kate Matićić te Kate Lukić, Bare Augustinović, Marte Šajnović, Kate Vr-
banjac, Eve Kovačević, Marije Šokčević i Ljubice Lukinac. Rukopis je bio prvobit-
no vlasništvo »Matice hrvatske«. Dodatak ovim pjesmama je i šest Lovrećićevih pi-
sama u intervalu od 7. 4. 1885. do 22. 6. 1886. godine upućenih Matićinom tajniku
Ivanu Kostrenčiću.

Po kazivanju Josipa Perića 25. 8. 1933. godine, Lovrećić je za njega i Antu
Paradžika prepisao 50 svojih najboljih pjesama, koje su za vrijeme rata negdje
zagubljene, te da je pok. Arkadija Bičvić prepisala veći broj Lovrećićevih pjesama
u Čardaku, koje bi se, možda, mogle danas naći kod svećenika Mate Bičvića u Za-
vidovićima.

Nekoliko kraćih radnji sadržano je u pismima Martinu Budišiću, kojemu su i posvećene: »Djevovanje i udaja Feme Budišić«, »Udaja Kate Matičić-Slajbakove«, »Kolo inoća u Otoku 1884«, te »Češljanje i nakit u Privlaci i najbližem okolišu«, što bi nam danas bila sveukupno poznata rukopisna ostavština Josipa Lovretića, kojoj treba svakako pridodati i rukopis pjesme »Pjesma nad pjesmama« — jedne od nepoznatih i najkotraverznijih autorovih pjesama.

PJESMA NAD PJESMAMA

Pscimi Davidovi

Glava I

Ponajbolje to su pjesme moje,
Koje pjevam milovanju svomu.
U njem duša sebi udovoljava
Od milinja pjevat izvoljava...
... Uvelo me moje milovanje,
U sobicu, gdje noću spava.
Zaključava, pa mi progovora
Caruj željo, ovdje gospodari,
Mene ljubi, za druge ne mari.

Glava II

... Zora rudi, mene dika budi;
Ustaj draga, pietli kukuriču,
Tebe željo na uranak viču.
Ustaj dragi, kad za sanak nisi.
Ja sam mala noćas malaksala,
Od nemira tvoga milovanja,
Gađu mladi, s dvoje goropadi.
... Dođi diko kraj je došo danku,
Mjesec ti se krije po oblaku,
Krij se i ti diko po sokaku,
Da te nitko ne pozna u mraku.

Glava III

... Moja dika plašljivica nije,
Samnom stoji, nikog se ne boji.
Nij' mi čudo, što s ne boji tame,
Već vragova mog dade i mame.
... Moja dika istom gdje god driema,
Valjda jadan ni kreveta nema
A ne smišlja gdje bi mogo najmit.
Ako hoće, ja ću mu pozajmit,
U mene je oširok dobrano
Možemo se smjestiti valjano...

Glava IV

... Moja njedra i dikina bedra,
To je ono, što nas dvoje mami,
Što nas jedno za drugim pomami...

Glava V

... Reci diko, nevaljala biedo.
 Koliko si curica obredo?
 Ako ćeš se djevojčica smirit,
 Ja ću s tobom stotinu namirit.
 ... Vele ljudi: nema uživanja,
 Mladom svijetu samo od gledanja,
 Već od toga, kako koji voli,
 Da se na svom čedu izdovolji.

Glava VI

... Liepo ti je gledat moje lane,
 Kad se jutrom umivati stane,
 Kada luče košuljicu svuće,
 Ladnom vodom prsa obaliva,
 Rumenilo iz tiela zaziva...

Glava VII

... Ljubim dvoje, ne ljubim jednoga,
 Tebe diko, još i brata tvoga,
 Jedna vas je odojila dojka
 Jedna će vas ljubiti djevojka

Dani primjeri samo su manji dio od 120 napjeva Lovretičeve »Pjesme nad pjesmama (Psalmi Davidovi)« pronadene prošle godine u ostavštini Slavka Jankovića. Ako se zna da je Lovretić imao problema s »Pismicama za igre u kolu«, koje su kao i ovdje prvi put donešeni primjeri iz »Pjesme nad pjesmama«, okarakterizirane kao erotske i nepoćudne, tadašnja moralna shvaćanja o erotici su tabu tema, tada mu se mora priznat hrabrost i prkosnost bavljenjem tom vrstom poezije. Vjerujemo da sa sigurnošću možemo reći da su sve te pjesmice i poskočice rezultat kako njegovih duhovnih i tjelesnih sveprisutnosti tako i u cjelini gledano bilježenja narodnog ljubavnog pjesništva koje odiše svojom životnošću. Zbirka »Pjesma nad pjesmama« ima i svoju književnu vrijednost pa se je za nadati da će se uskoro u cijelosti i objelodaniti.

III BIBLIOGRAFIJA JOSIPA LOVRETIĆA (Kronološki prikaz Lovretičevih djela)

- Josip Lovretić: Narodna nošnja u Privlaci i Otoku, kod Vinkovaca. »Vienac«, XVIII/1886., br. 1.
 Josip Lovretić: Na Antunovo, »Vienac«, XVIII/1886., br. 6-7.
 Josip Lovretić: Marica. Pripovijest iz Slavonije. »Vienac«, XIX/18-87., brojevi 38, 39, 40, 41... do 52.
 Josip Lovretić: Dvije jetrve. »Vienac«, XXI/1889., brojevi od 27-32.
 Josip Lovretić: Seoska pripovijest. 1891.
 Josip Lovretić: Tri puta na časti. »Vienac«, XXIX/1891. br. 24, str. 331-334, br. 25 i 26.
 Josip Lovretić: Pjesmice za igru u kolu, Tiskom Đakovačke biskupske tiskare, Đakovo 1896.
 Josip Lovretić: Otok. Narodni život i običaji. »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, svezak III/1897, str. 91-459, svezak III/1898., strane 23-54, svezak IV/1899., strane 46-112, svezak VII/1902., strane 57-206.
 Josip Lovretić: Milo za drago. Crtica iz Slavonije. »Nada« Sarajevo III/1897., br. 13, br. 19.
 Josip Lovretić: Na raspuću. Crtica iz Slavonije. »Nada« Sarajevo, III/1897., br. 13.
 Josip Lovretić: Čikini ulari. Crtica iz Slavonije. »Prosvjeta« VI/1897., br. 4, str. 104-106. i br. 5, str. 133-139.
 Josip Lovretić: Na Dunavu. Crtica iz Slavonije. »Prosvjeta«, VI/1897., br. 7, str. 200-203.
 Josip Lovretić: Filipovčica. Crtica iz Slavonije. »Prosvjeta«, VI/1897., brojevi 10, 11.
 Josip Lovretić: Čini. Crtica iz Slavonije. »Prosvjeta«, VI/1897., br. 12, str. 353-358.
 Josip Lovretić: Puška dvocijevka. Crtica iz Slavonije. »Prosvjeta«, VI/1897., br. 14, str. 425-428.
 Josip Lovretić: Uvračano. Crtica iz Slavonije. »Prosvjeta«, VI/1897., br. 15, str. 449-454.
 Josip Lovretić: Prva u selu. Crtica iz Slavonije. »Prosvjeta«, VI/1897., br. 17, str. 513-516.

- Josip Lovretić: Ruka i rukavi. Crtica iz Slavonije. »Prosvjeta«, VI1897., br. 21, str. 644-647, br. 22, str. 678-680.
- Josip Lovretić: Pod kruškom. Pripovijest. »Prosvjeta«, VI1897., br. 23, str. 711-713, br. 24, str. 740-744.
- Josip Lovretić: Dola i pabreže. »Hrvatski branik«, VI1897., br. 46, 47.
- Josip Lovretić: Seoski šobanin. »Hrvatski branik«, VI1897. br. 57-58.
- Josip Lovretić: Orubljica. Crtica iz Slavonije. »Hrvatski branik«, VI1897., brojevi od 101-104.
- Josip Lovretić: U rodu na godu. »Hrvatski branik«, VI1897., brojevi 6-6.
- Josip Lovretić: Obajani. Crtica iz Slavonije. »Vienac«, XXIX1897., brojevi 1-3.
- Josip Lovretić: Na materinu grobu. »Vienac«, XXIX1897., brojevi 14-15.
- Josip Lovretić: Lucijine suze. Crtica iz Slavonije. »Vienac« XXIX1897., br. 31 i 32.
- Josip Lovretić: Kraljičari i Kraljice. (Iz »Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena«). »Preporod«, III1896., br. 6, slika Kraljičara na str. 180.
- Josip Lovretić: Mladi i stari dani. Crtica iz Slavonije. »Nada« Sarajevo, IV1898., br. 2-4.
- Josip Lovretić: Kratko radovanje. »Hrvatska domovina«, 1898., br. 18-19.
- Josip Lovretić: Franjina žena. Pripovijest. »Hrvatski branik«, 1898., brojevi 18 do 28.
- Josip Lovretić: Svatovski običaji u Otoku (Iz »Zbornika NŽOJS«). »Hrvatski branik«, VII1898., br. 2. Sadržaj: Ogledi, Prosci, Za starikom, Buklija. Ovaj broj Hr. branika nosi naslov »Hrvatski ogled« a br. 2 ne odgovara datumu izdavanja. Uvezan je u primjerku Sveučilišne i Nacionalne knjižnice između br. 66 i 69. istog godišta lita.
- Josip Lovretić: Prosci. Crtica iz Slavonije. »Hrvatski branik«, VII1898., brojevi 1,2 i 3.
- Josip Lovretić: Putovanje presvijetlog gos. biskupa dr. Anđelka Voršaka po Srijemu. »Glasnik biskupije bosanske i srijemske«, XXVIII1898., brojevi 14, 15 i 16.
- Josip Lovretić: Lisak djelatine. »Prosvjeta«, VIII1900., br. 16, str. 489-491, br. 17, str. 531-535, br. 18, str. 553-556.
- Josip Lovretić i Dena: Tri groba. Pripovijest. »Prosvjeta«, VIII1900., brojevi 26, 31 i 22.
- Josip Lovretić i Dena: Materina oporuka. »Vienac«, XXXII1900., br. 43, str. 681-684, br. 45, str. 697-700, br. 46, str. 713-715, br. 47, str. 729-732, br. 48, str. 745-747.
- Josip Lovretić: U oči biskupova dana. »Spomen cvijeće«, 1900. str. 46-49.
- Josip Lovretić i Dena: Uz pakos. »Prosvjeta«, IX1901., br. 1, str. 23-27.
- Josip Lovretić: Otok. (Sl. Subašić, Pavo i Brnatović, Marica). Svatovski običaji u Otoku. (Iz »Zbornika NŽOJS«, 5 3 portreta i 3 slike. »Hrvatski branik«, VII1898., br. 2.
- Josip Lovretić: Ujak Perica Rajkov. Pripovijest. »Na čamaćem ognjištu«, II1901., sv. 7, str. 173-176, sv. 8, str. 197-200, sv. 9, str. 223-227, sv. 10, str. 341-346.
- Josip Lovretić i Dena: Prvi put na šetvi. Pripovijest. »Domaće ognjište«, III1901., sv. 1-10.
- Josip Lovretić: Apostolsko putovanje presvijetlog gos. biskupa dr. Anđelka Voršaka. »Glasnik biskupije bosanske i srijemske«, XXXIX1901., br. 12, 13 i 14.
- Josip Lovretić: Pozlatinski vezovi u mojim sobana (s 14 slika). »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, VIII1902., str. 354-368.
- Josip Lovretić: Na dva stolca. Pripovijest iz Slavonije. »Narodna obrana«, Osijek III1903., brojevi 234-248.
- Josip Lovretić: Odgovori na pitanja za sabiranje građe o glazbi, npose arhivenoj. Gradište u Slavoniji. »Sv. Cecilija«, XII1917., sv. 5, str. 166-168.
- Josip Lovretić: Bilje. Otok u Slavoniji. »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, XXII1917., str. 152-157.
- Josip Lovretić: Deset pjesama. »Jeka od Osijeka« (Kalendar), III1918., str. 154-157. Sadržaj: Dikina pomoć, Ogovaranje seosko, Častilica braću...
- Josip Lovretić: Pjesme. »Jeka od Osijeka« (Kalendar), III1919., str. 35-41. Sadržaj: Golubovo perje, Junak sa konjićem...
- Josip Lovretić: Pjesme Josipa Lovretića. »Jeka od Osijeka« (Kalendar), III1920., Sadržaj: Glasle moje, Zumbale piadi...
- Josip Lovretić: Pjesme na narodnu. »Narodni kalendar« Osijek, II1922., str. 116-117. Sadržaj: Što je ono, Tri sam jada...
- Josip Lovretić: Kada vidiš... »Jeka od Osijeka«, VI1922., str. 53.
- Josip Lovretić: Čikini ulari. Crtica iz Slavonije. »Hrvatski list« Osijek, VI1924., br. 136, 137, 139, i 140.
- Josip Lovretić: Na kristolušu. »Hrvatski list« (Osijek), VI1924., brojevi 144 i 145.
- Josip Lovretić: Sarana jabuka. »Hrvatski list« Osijek, VI1924., br. 155, str. 2, br. 156, str. 2, br. 157, br. 158, str. 3-4.
- Josip Lovretić: Pjesmice J. Lovretića, poput narodnih. »Hrvatski list« Osijek, VI1924., br. 171, str. 5, br. 176, brojevi 180, 181, 184, 193, 195, 202, 203, 207, 241.
- Josip Lovretić: Na Dunavu. Crtica. »Hrvatski list«, VI1924., brojevi 195, 197, 198.

- Josip Lovretić: Obramenica. Crtica iz Slavonije. »Hrvatski list«, VI1924., br. 208, 209, 210, 211, 214-218, 220-223.
- Josip Lovretić: Pod Javorom. »Hrvatski list« (Osijek), VII1925., br. 76.
- Josip Lovretić: Bakina priča. Crtica iz Slavonije. »Hrvatski list«, VII1925., br. 89-95, 98-101, 103-111.
- Josip Lovretić: Obrana kruška. »Hrvatski list«, VIII1926., br. 315.
- Josip Lovretić: Puška dvocijevka. Crtica iz Slavonije. »Hrvatski list«, VIII1927., br. 287, str. 12.
- Josip Lovretić: Uvrađano. Crtica iz Slavonije. »Hrvatski list«, VIII1927., br. 294, str. 11-13.
- Josip Lovretić: Zašto propada narodno odijelo i kako ga nastaje. »Hrvatski list« Osijek, XII1929., brojevi 5-17, 20, 21-23, 25-30.
- Josip Lovretić: Pjesme. »Hrvatski list« Osijek, XIX1932., br. 301, str. 23. Sadržaj: Šaren kožuh, Pjesmice moja...
- Josip Lovretić: Oj zumbule. »Hrvatski list« Osijek, XIX1932., br. 36, str. 22.
- Josip Lovretić: Pletenice, djevojačka diko. Iz Otoka u Scijenu. »Proljeće«, III1941-42., sv. 2, str. 96. U rubrici: Našim skladateljima.
- Josip Lovretić: Crtica i pripovijesti iz narodnog života. Izdao Emerik Gašić, Osijek, 1946.
- Josip Lovretić: Zlatnoklasna vršidba iz 1897. Redakcijski naslov. Preneseno iz »Otoka« (II1937. Zbornik NŽOJS), »Privlačica«, br. 16, Privlaka 1982.
- Josip Lovretić: Narodna nošnja u Privlaci i Otoku kod Vinkovaca, Preneseno iz »Vienca« XVIII1886. br. 1, »Privlačica«, br. 20, Privlaka 1983.
- Napomena: Osim ovog popisa Lovretićeve tiskane ostavštine, vjerojatno postoje još neki naslovi objavljeni u drugim časopisima kao napr. »Vjesniku dakovačke biskupije«. Na žalost, nisu nam bili dostupni.

DRUGI AUTORI O JOSIPU LOVRETIĆU

- ? Pjesmice za igre u kolu, »Vienac«, XIII3-XXVIII1896., br. 29, str. 464.
- Josip Gopić: Ključ za bilježenje akcentatsko u Lovretića. »Nastavni vjesnik«, XIX1910/11., sv. 4, str. 276-281.
- S.M.: Umirovljenje hrvatskog pisca J. Lovretića. »Hrvatska obrana«, XIX1920., br. 132, str. 3.
- Rudolfo Magjer (Franjin): Iz ciklusa »Pjesme iz osame«. »Narodni kalendar« Osijek, II1922., str. 112-114.
- ? Josip Lovretić. Prikaz u »Znamenitim i zaslužnim Hrvatima«. Izdao Štamparski zavod D.D. u Zagrebu, 1925.
- Ivo Balentović: Marginalije o Slavoniji. Uz 70-godišnjicu Josipa Lovretića. »Hrvatska straza«, VII1935., br. 22, str. 4-5.
- Ivo Balentović: Folklorista Josip Lovretić. Uz 70-obljetnicu života. »Obzor«, 761935., br. 214, str. 1.
- Ivo Balentović: Folklorista Josip Lovretić. »Hrvatski list« Osijek, XVII1936., br. 142, str. 17.
- Ivo Balentović: Kroz bosansku Posavinu. Kroz šibije i blato do samostana »Dolorosa«. Gospodarsivo gdje žene oru. Razgovor sa folkloristom Josipom Lovretićem. (S 1 portretom), »Jutarnji list«, XXVII1936., br. 8855, str. 24 (?).
- Esih Ivan: 75. obljetnica rođenja hrvatskog etnografa Josipa Lovretića. »Obzor«, 811940., br. 244, str. 2.
- ? Firmum fundamentum Dei Stat. »Glasnik biskupije bosanske i srijemske«, 1946., br. 3, str. 29.
- Ivo Balentović: U sjeni zaborava. Zatočenik života i pera. Uz 15. godišnjicu smrti J. Lovretića. Vinkovci, 1953.
- Krunoslav Tkalac: Posljednja Lovretićeva pjesma. »Godišnjak Matice Hrvatske-Pododbora Vinkovci«, VII1968., str. 251-252.
- Dr. Franjo Didović (?): Djelo Josipa Lovretića-svečanika etnografa. »Danica« Kalendar, 1968.
- Zdenka Lechner: Etnolog Josip Lovretić »Zbornik slavonskih muzeja« II1969., Zupanja.
- Lovro Dretvić: Josip Lovretić. »Danica« Kalendar, str. 189-189, Hrv. književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1979.
- Ivana I. Janošić: Josip Lovretić. Ciklus znameniti Vinkovčani. »Vinkovačke novosti«, broj 27. od 25. VIII 1972.

- Josip Šarčević: Lovretić Josip. Prikaz u monografiji »Naših dvjesto godina« vinkovačke Gimnazija, ŠCUG »M. A. Melkovića«, Vinkovci, 1982.
- Martin Grgurovac Šimin: Josip Lovretić. Prikaz unutar »Privlačani u znanosti, kulturi i revoluciji« I dio, edicija Dukat, knjiga III, »Privlačica«, Privlaka 1982.
- Vladimir Rem: Zatočenik iz Čardaka. »Večernji list« Zagreb, 21. 2. 1983.
- Mirko Šarčević: Stari svate, miri svatova. »Vjesnik« Zagreb, 27. 8. 1983.
- Martin Grgurovac Šimin: Josip Lovretić — Veliki hrvatski etnograf. »Zemlja« broj 2, Privlaka 1983.

Napomena: Zbog nepristupačnosti uvida u ostale publikacije i glesila, nije nam moguće dati kompletni uvid u Bibliografiju Josipa Lovretića.

IV IZVORI:

- Josip Lovretić: PISMA MARTINU BUDIŠIĆU, Čardak, 1946.
- Josip Lovretić: PISMA IVI BALENTOVIĆU, Čardak 1934-37.
- Josip Lovretić: VLASTITO OPRIJEVANJE ŽIVOTA I RADA (U PISMIMA M. BUDIŠIĆU), Čardak, 1946.
- Josip Lovretić: PISMA RUDOLFU FRANJI MAGJERU, 1914-18.
- Josip Lovretić: (i Bartol Jurić): OTOK. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavonskih JAZU, knjige II, III, IV, VII i XXI, Zagreb 1897-1917.
- Josip Lovretić: PJEŠKICE IZ OTOKA I KOMLETINACA, (rukopis) Otok, 1885-1906, Odjel za narodni život i običaje JAZU, Zagreb.
- Josip Lovretić: ISPRAVCI GRAĐE O OTOKU, Otok, 1897, rukopis, Odjel za narodni život i običaje JAZU Zagreb.
- Josip Lovretić: PJEŠMICE ZA IGRU U KOLU, Đakovo, 1896.
- Josip Lovretić: RAZNE PRIPOVJETKE, CRTICE I NOVELE, razni izdavači.
- Josip Lovretić: ZAŠTO PROPADA NARODNO ODIJELO I KAKO GA NESTAJE, Hrvatski list, Osijek, 1930, od br. 11-36 s prekidima.
- Josip Lovretić: NARODNA NOŠNJA U PRIVLACI I OTOKU KRAJ VINKOVACA, Wienac, Zagreb, 1886, broj XXVIII i »Privlačica«, Privlaka, 1982, broj 20.
- Josip Lovretić: DVIJE JEJTRVE, rukopis.
- Ivo Balentović: U SJENI ZABORAVA, Vinkovci, 1963.
- Eliš Ivan: 75 OBLJETNICA ROĐENJA HRVATSKOG ETNOGRAFA JOSIPA LOVRETIĆA, Obzor, broj 344, knjiga III1940.
- Autor nepoznat: FIRMUL FUNDAMENTUM DEI STET, Glasnik biskupije bosanske i srijemske, Đakovo 1946, broj 3, str. 24.
- Martin Grgurovac Šimin: PRIVLAČANI U ZNANOSTI, KULTURI I REVOLUCIJI (I dio), Privlačica, Privlaka, 1982.
- Ivo Balentović: ZATOČENIK IZ ČARDAKA, rukopis.
- Mirko Šarčević: STARI SVATE, MIRI SVATOVE, Vjesnik, Zagreb, 27. III 1983.
- Vladimir Rem: ZATOČENIK IZ ČARDAKA, Večernji list, Zagreb, 21. II 1983.
- Anie Radić: VJESTNIK, Zbornik NČGJS III1897, JAZU, Zagreb.
- Bartol Jurić: ISPRAVCI GRAĐE O OTOKU I. LOVRETIĆA, rukopis, Komletinac, 1897. Odjel za narodni život i običaje JAZU, Zagreb.
- Dionizije Svagelj: SLAVONSKE KNJIŽEVNE KOMUNIKACIJE, Glas Slavonije, edicija Ver, Osijek, 1976.
- Vesna Čulinović-Konstantinović: HISTORIJSKI PRIKAZ ETNOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA I INTERESA ZA NARODNU KULTURU U HRVATSKOJ, Etnološka tribina, Godišnjak Etnološkog društva Hrvatske, Zagreb, svezak III1978.
- Nada Srećec: NIŠMO MI KNJIVE, Gospodarska sloga, Zagreb, 1940.
- Spiridon Jović: ETNOGRAFSKA SLIKA SLAVONSKE VOJNE GRANICE, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, Novi Sad, 1861-1862.
- Dunja Bihman Augustina: O ŽENSKOJ SUBKULTURI U SLAVONSKOJ ZADRUGI, Etnografica Panonica — Žena u selskoj kulturi Panonije, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 1982.
- Manda Svirac: NOVIJA ISTRAŽIVANJA O JOSIPU LOVRETIĆU KAO ETNOGRAFU, rukopis, 1982.

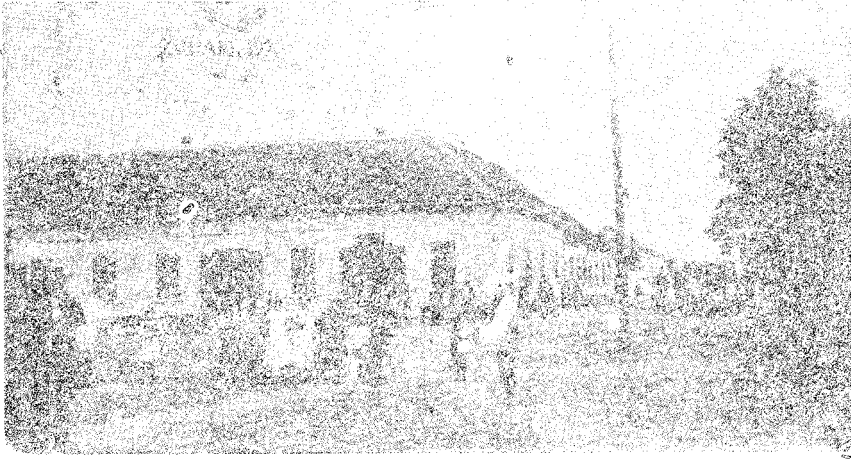
V PRILOZI

Ilustracije i autografi

1. Josip Lovretić
2. Privlaka početkom ovog stoljeća. U njoj je Lovretić započeo svoje veliko životno djelo. Govorio je i pisao privlačkim narječjem.
3. i 4. »Vienac« i »Prosvjeta« donosile su često Lovretićeve pripovjesti.
5. Županja je u Lovretiću (za vrijeme njegovog službovanja 1887.) često budila pjesničke impulse romantika.
6. Kuriozitet jugoslavenskog izdavačstva: »Pismice za igre u kolu«, izdane u samo 50 (!?) primjeraka. Vjeruje se da ih je danas ušćuvano samo nekoliko primjeraka.
7. Stranica iz »Pismica«.
8. Autograf zadnje stranice rukopisa pripovjetke »Dvije jetrve«.
9. Naslovna stranica »Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena« iz 1897. u kojem je urednik Radić započeo s objavljivanjem monografije »Otok« J. Lovretića i B. Jurića.
10. Početak »Otoka« — te i do danas neprevaziđene seoske monografije.
- 11, 12 i 13. Motivi iz »Otoka« koji je obilavao izvrsnim foto-ilustracijama.
14. Autograf pisma M. Budišiću od 21.9.1940. u kojem Lovretić započinje svoje »Vlastito opisivanje života i rada...«.
15. Selo Čardak u kojem je Lovretić zadnjih trideset godina života samovao i otkrivao odlazak na »dugi put u vječnost«.
16. Autograf pisma I. Balentoviću 13.VI 1934.
17. Društvo prijatelja Muzeja Županje 1955. podiglo je Lovretiću spomen ploču. Glavni nosioci te akcije bili su Ivo Balentović i Stjepan Gruber.
18. Učitelj Martin Budišić (1898--1965) kojemu je Lovretić posvetio svoju najcjelovitiju autobiografiju.
19. Bistu u znak zahvalnosti za sve što je učinio za rodnu Slavoniju učinio je skulptor Vanja Radeuš. Odljevi su postavljeni u Gradištu (na slici) i u Otoku.

Josip Lovrotić.

Pjesništvo

KAJAN I KOLJA

Uspjeh

JOSIP LOVRENČIĆ

U SRIJEDU
TISKOM IŠT. VIKARJE
1926.

371. Zbog y dika krasni stari,
Lika bide, vaska pashina.
372. Lijepi j' dika, napak kolja daga
Noseva ga otveti los tuga.
373. Mrazan dika rodit' do vika
Kad otide, a otid' kad dajda
Ha ga urbi napak' otide.
374. Dajni dika avosa u ajkiba
Lep u trava ga otidi glavu.
375. Dika zbona ko da si od dika
Dika u' nika kolja dika,
Dika u' nika, dika si da kom.
376. Dika ni se napak' otide,
Pa ana j' dika javeva si jaba.
377. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
378. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
379. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
380. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
381. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
382. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
383. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
384. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
385. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
386. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
387. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
388. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
389. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
390. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
391. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
392. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
393. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
394. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
395. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
396. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
397. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
398. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
399. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
400. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
401. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
402. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
403. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
404. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
405. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
406. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
407. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
408. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
409. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
410. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
411. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
412. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
413. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
414. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
415. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
416. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
417. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
418. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
419. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
420. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
421. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
422. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
423. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
424. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
425. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
426. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
427. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
428. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
429. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.
430. Dika ni se napak' otide,
Dika nika, nika si j' dika.

Femo! Sedo! — zacementa i o gledi ju po
 Apubi ju civo, do sa je savno tog poljubca željuna, do
 da ga svadim vlasom ne ponavlja po više puta
 Pa se počela nestajno umiljavati olojstove svoje
 — A gdje je moji glasi? Nisam ga vidila dav
 no — Gdje se Tenu.

Ova pokaja glavom prema svom susedu.

Gjula obdarduta o čuno, gdje u Koliova suvab
 Tenuo diete. Lascub joj dorade, pa se probudila. Po
 Apubi ga mlada strona slatko, medeno, pa onda počela,
 da ga niče, ne bi l' kaspalo. Da, kazivalo se mladač, pa
 se bacalo nažicama, a smičilo se na mladi genu odavadi
 čiče, da ju dobro pozna.

Položi ga u Koliova i blazena se zagleda u diete,
 — u diete tudy a — — Ko sa se malo prenu, prohu
 juše joj glavom mede misli — Vlij a, gajpar — —

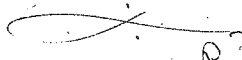
Teu tčenu očima i slide se izgubio

I opet alidoi nova: Andrija njozin — — Lova joj
 sinu ledem. Vafila ju njeus sunce budi, pa kubi —
 — A budati joj do sa zatitvati. Vafila joj srce zahucalo
 živo — veselo — —!

Ko sa je blazna sau suivat: xap očla, ponidnu
 skom. Do dva joj biča pred očima bila: Vale i Tenu,
 roditelj: njeusq meq mčeta. Mite joj slide, pa
 meče, sa se budi, ljubav ju sladi, ne želi, do ju buni, nei
 daje dešit netnoj, sa uziva, dok suiva — —

Oj divna sua, kad nos se čisto nos diče,
 pred prectal Joga, sa mu se zahvali, što u sat
 dešit ono xelto bilo, i onaj mix, koji njeuzje
 ne poznoje

To dvoje negiba štala, sa zamrzi, a sadu stahu
 supjima se gabaofa. Po malo su iva, a žela joj jedina,
 da suiva bez prectanda

Pročitao

Stojanović
 Marko, D. Petrović
 30. 7. 1921.

8.

60

ZBORNIK
ZA
NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE
JUŽNIH SLAVENA.

NA SVIJET IZDAJE
JUGOSLAV. AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

SVEZAK II.

UREDIO
DR. ANT. RADIĆ.

U ZAGREBU 1897.
KNJAZARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).
TISAK DIONIČKE TISKARE.
Cijena for. 250.

O t o k.

Narodni život i običaji.

NAPISAO JOSIP LOVRENUĆ.

Otok je selo u okolici vinkovačkoj u Slavoniji. U tom selu sam se ja rodio, otrajan sam u Komletincima, rodom ministru svoje majke, pučku školu sam svršio u Privilaki, selu izmed Otoka i Vinkovaca, a kad su mi roditelji opet priselili u Otok, već sam ja već škole na gimnaziji u Vinkovcima.

U ta četiri misla: Otoku, Komletincima, Privilaki i Vinkovcima. Hrvati seljaci i žive i odvijaju se skoro sasvim jednako. Tako sam ja bio uvijek med istim svitom, pa upozneo život i običaje skroz na skroz.

Sad, kad sam naučio, da ovo pišem, trebao sam ipak pomagati, i da me oni sile, ako i ja što zaboravio, i da uvrim oće, koji ovo usćitaju, da je ovo svo živa istina.

Prvi mi je pomagao moja majka. Ona mi je od mlađena uvijek pripovijala o životu i običajima Hrvata seljaka u našim krajevima. Tako sam ja to i obljubio i dobro proučio.

Više svitla više će se i sitti. Zato mi majka nađe još dvoje ljudi, da pomazu moj i meni. To su: *Mariica Bratović* i *Pero Subasit*. Mariica je rođena u Otoku u knji Stivićevoj, a rano joj pomriše roditelji, pa je onako još malo sroće oplakala i oca i majku.*

Sl. 1. Mariica Bratović (u zavoju).

11, 12. i 13.

Čardak kod Gradca - Fojna
Sancidan. Solovasi. 4,

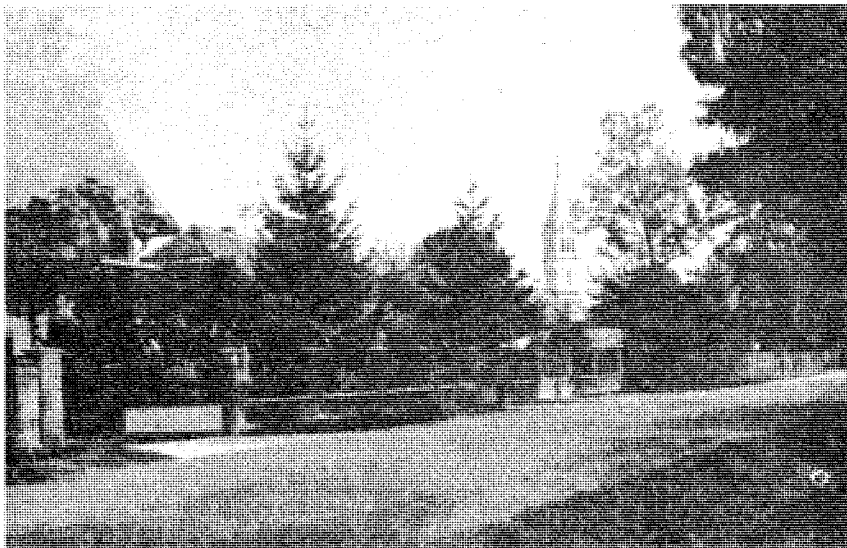
Pisano 21. 9. 1940.

Mlađito opisivane žižda i raka fozija
Laoretia kao folkloriste.

1. Rodjen sam 1865. 30. 6. a otada pod
Vindocina u staroj, priznatoj školi,
koja je na uglu od Popova Krafja i kod
vra Udova prema Vamletincima. Sedmo
sam dijete svojih roditelja. Tada mi je
bio već donavest u godinu matelji, ali nije
pohadjao preparsucija, pa se je u to
istom sada volučio i okičao je a Delo,
nije post jaseu godinu 1886. a mama je
prevelila se mason i ta mociju bratovu
u Vamletince u svojiu roditeljinu,
a sestra, starija od mene za šest godina
bila je uat delde, takine sestre u Popova
cima i udja je pohadjala osnovnu školu.

Kini sam jeseo progovareti i raka
birati, što mi je bilo ili nepovoljno, ali
se je poručilo, da mi je mišije narodno od
govoriteloga. Zvali su u volu ojevopila,
bila je vrlo lijepa, a odijevala se je narodno.
Ja sam ju i kao i lijepa teta. Kad se je
kao 1868. udala, a ja ju sadradan vidio
u gradjanstvu svijela, prvi je bilo, što
sam rekao. Nije više lijepa teta.

Moj je tata i više preparsuciju
godine 1868. a dobrovoljno generala Fova,
novija dabije 1869. u istruu - namje.
Steije u Proladi. O Spasovu preveli
mama i kava, muttonu djecom i vjenu.
Spasovo je bilo te godine 6. svibnja.

15.

16.

18/VI 34

Vrlo cijepjen: Gospodine!

Dvo Vam imena mojih radnja. To je popis i prije 12 godina. Smala krois eum - babouje i koliko sam alab, sa biam taj popis nisan mojevo prepisati, lenu suam osbojani suam dani, nec' i oati, pa sam uz nylolju volu ne mafa postuviti. Rukobi zehel, kiku sam. Solio ut g. Jauca i naig. Zafmirde je klov 2 mjeseci datur a Surjeva pounidati, jenzu jo ned. Znanic' zile. Me ova pucitisa jetic' dcau neia doed nate. Vime pite o meus, dadi sam ziv, oim onako kao do sada. Tadjk' nate in vam gleda koga ababade a me.

Stafent bic, nujar bca mje
repravoljeu

Carten, 13.6.34.

Vas Stovak

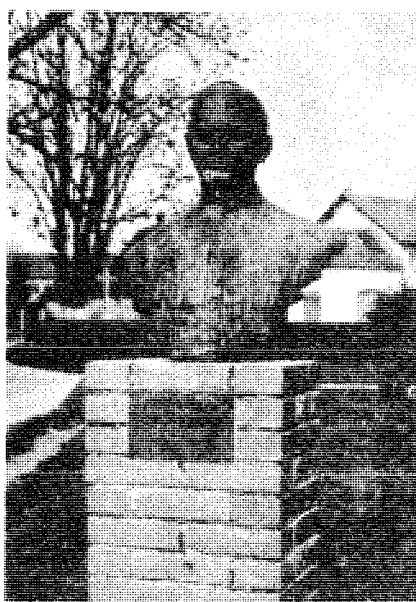

17.

18. 19.

Martin Budušić (1898-1964)

Bista J. Lovrečića u Gradištu

VI REKLI SU O LOVRETIĆU:

Slavonija treba da se ponosi da je rodila čovjeka takvog formata, takve energije i poštenja ne samo ljudskog nego i »naučnoga«.

Vanja Radauš, skulptor

Lovretićeve »Otok« ima dokumentarnu vrijednost i služi svakom stručnjaku (etnologu) i znanstvenom radniku kao priručnik, kao leksikon o tom selu i okolici. »Otok« je oslonac za daljnji rad i onda kada ne daje sve informacije koje se traže.

Lovretić je imao preduvjet da bude dobar etnograf: volio je narod i objektivno zapažao sve elemente njegovih duhovnih i materijalnih dobara te sistematski bilježio građu. Živio je na selu pa je poznavao duh i životna shvaćanja onih o kojima je pisao.

Istinite su njegove riječi: »Kad sam bio sam, mislio sam o narodu, a kad sam se s kim razgovarao, govorio sam o narodu. To su bile moje knjige iz kojih sam učio, a ti seljaci bili su moji učitelji«.

Zdenka Lechner, etnolog

Poneki su ga smatrali čudakom.

Stoji da je u koječemu odudarao od običnosti. Za mene — on je bio osebujna ličnost. Čovjek visoke inteligencije, i u poznoj dobi izvanredne memorije, rođeni esteta, nekonvencijalan, samosvojan i u mišljenju i u radu, kako na profesionalno svećeničkom, tako i na književnom i znanstvenom području — to su karakteristične oznake njegove pojave.

Bio je zaljubljenik naroda i narodnoga kulturnoga blaga, a svojim darom za ljepotu i sam ga je obogaćivao i oplemenjivao svojim perom u stihu i prozi.

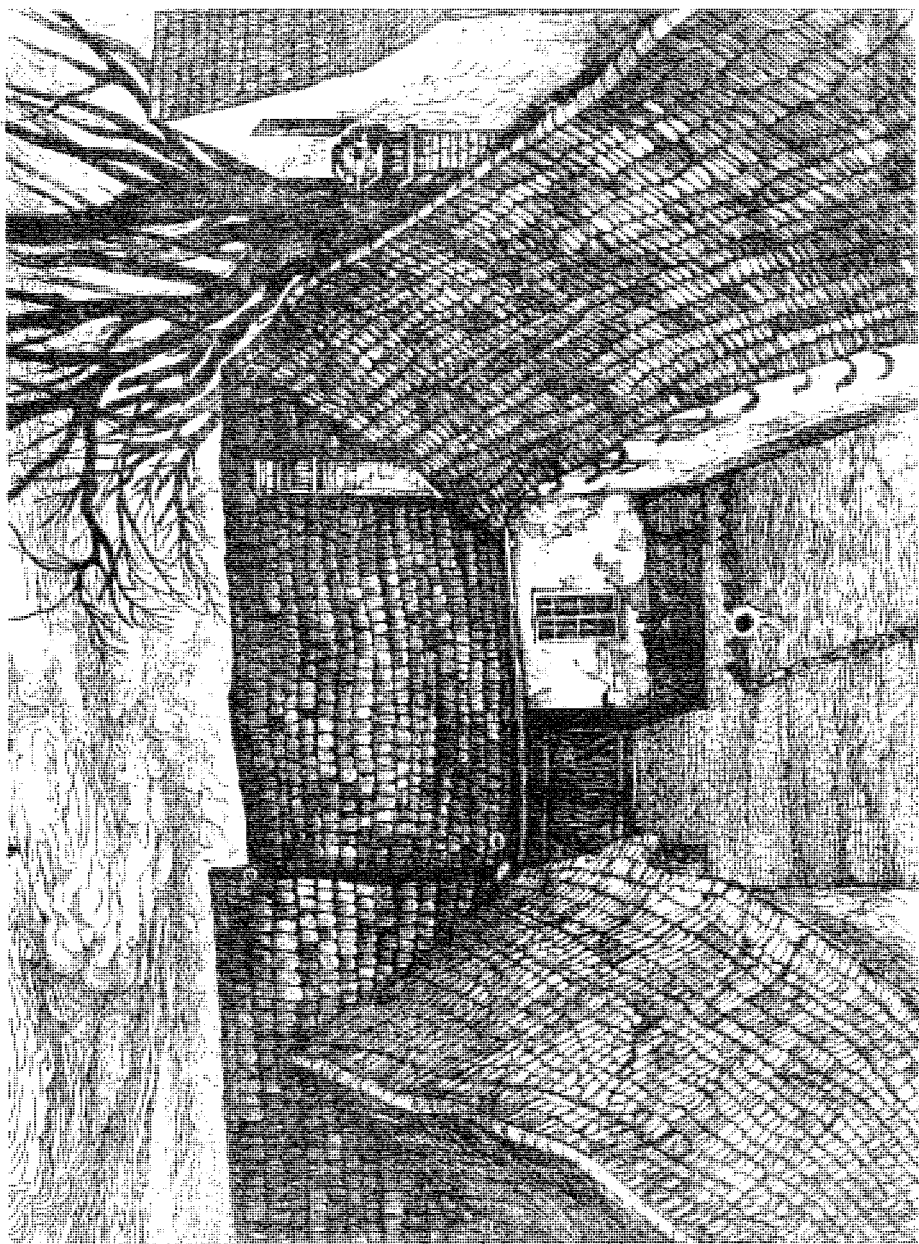
Ante Paradžik, svećenik

Lovretićeve rad kod nas je bio strog i dobar. Crkvu je obnovio... Narodnu nošnju je volio i bila je sačuvana, crkveni godovi, procesije, svatovi, poklade, s tim je sve vodio brigu. Jednom riječju uživao je u narodu. Pomagao je selo i sirotinju. Vršio je sahrane badava tko nije mogao platiti, davao je lijekove bolesnicima, savjete ljudima. Snašama i djevojkama poklanjao je zlato da vežu sebi krpe rubine i zlatare na glavu. Pjesme i knjige koje je pisao, sve su imale sadržaj o selu i seljacima, momcima i djevojkama. Gradište je žalilo odlazak Lovretića, i danas on živi među nama i svaki dan netko spomene njegovo ime...

*Marta Dretvić-Karlina, domaćica
iz Gradišta 1966.*

Osobito zaslužni kulturni radnik Josip Lovretić zadužio je našu etnologiju svojim djelom »Otok«-narodni život i običaji« (Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj.2,3,4,7,21), do danas jedinstvenom, bez sumnje najboljom, naj-sadržajnijom, u njegovom domorodnom slavonskom govoru pisanom hrvatskom etnografskom monografijom, uzorom za »Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu« A. Radića. Ljepši, korisniji i trajniji spomenik jednom slavonskom selu jedva bi se moglo zamisliti.

*Milovan Gavazzi etnolog
i sveučilišni profesor*

Iza kapije, 29x22, tuš, 1981.

MARKO LANDEKA

JEZIK MIJATA STOJANOVIĆA U AUTOGRAFU »SGODE I NESGODE MOGA ŽIVOTA«

Autograf¹ Mijata Stojanovića »Sgode i nesgode moga života«² nastao je najvećim dijelom oko 1866. godine,³ a kasnije je (70-ih godina) dopisivan, pa drugi dio autografa djeluje više kao kronika jednoga života i registrira samo najvažnije događaje. Tekst je pisan na papiru formata 8 X 22 cm i ima 751. stranicu (nedostaju stranice 149-156). Svaki list ima u gornjem lijevom kutu suhi žig: MIJAT STOJANOVIĆ. Autor je koristio razne vrste papira, koji je zbog dugotrajne izloženosti zraku, utjecaju gljivica i stogodišnjoj starosti izmijenio svoj prvotni izgled, pa je danas poprimio žućkastu, žućkasto-sivu i zelenkastu boju ili se na njemu zamjećuju žućkaste pruge.

Autograf je podijeljen u četiri dijela: »Crtice iz života moga pradjeda« (str. 1 — 42), »Crtice iz života moga djeda« (43 — 90), »Crtice iz života moga oca i moje majke« (90 — 115) i »Crtice iz moga vlastitoga života« (115 do kraja).⁴

U rukopisu se nalaze neke pogreške koje su se autoru potkrale tijekom pisanja, a na koje je potrebno ukazati. Tako na str. 105 nalazimo tekst: »Oskudne, skupe, gladne godine bijahu 1816. i 1817. godina (...). Pak bi nam majka rekla: »Djeco! jedite više krumpira (...) nemamo više brašna ...« Na margini stranice nalazi se opaska nekoga čitatelja dodana olovkom: »Nije se mogao nikako sjećati, jer se Mijat rodio 1818.«, što odgovara činjenicama. Stojanović se mogao sjećati samo posljedica tih teških godina. Slična se greška nalazi i na str. 122: »S koncem školske 1830. zapiše me moj gospodin učitelj (...) već momčića od 14 godina ...« Stojanović 1830. godine ima 12 godina, ali istu grešku ponavlja dvije stranice kasnije (str. 124): »Dne 17. veljače 1832. god. započeo sam učiteljevati (...) Mlad

¹ Autograf se nalazi u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu. (Arhiv 11/65).

² U daljnjem tekstu samo »Sgode...«

³ Na str. 289 Stojanović piše: »Starešine moje kroz 34 godine odkad služim i učiteljujem dosad (1866)...«

⁴ Uočljiva je nedosljednost pisanja riječi »crtice«, o čemu će kasnije biti više riječi.

učitelj u 17. godini ...«, a tada je imao 14 godina⁵ (možda mu se u zrelim godinama i samom činilo nevjerovatno da je bio učitelj s četrnaest godina, pa je nesvjesno zapisao taj podatak pogrešno, ali ipak logično).

Na str. 231 Stojanović piše da je njegova knjiga »Slike iz života slavonskoga naroda i iz prirode ...« tiskana »... u Zemunu 1858.« Knjiga je tiskana 1857. godine (u Zemunu).

Na str. 233-235 nalazi se pjesma »Bog u svojih djelih« koju je napisao autor: »Na sv. Silvestra, posljednji dan god. 1857. (...) uzhićenom dušom...«

Stojanović je čitavog života bio pedagog, pa je i u autografu napisao »... nekoliko pripoviedčicah (...) Može bit će biti zabavne i poučne za čitatelje, ako kadgod ovaj spis uštampan bude i iziđe na sviet.« »Pripoviedčice« su napisane na stranicama 309-319.

To su najbitnije tehničke karakteristike autografa, koje upozoravaju one koji budu pisali o Mijatu Stojanoviću, da podatke uvijek provjere i sravne, jer su se do sada potkradale sitne (tehničke) pogreške kod nekih autora koji su prepisivali gotove podatke iz autografa.⁶

Stojanović je kao rođeni štokavac dobro poznao hrvatski jezik. Kada je Bogoslav Šulek 50-ih godina prošloga stoljeća počeo skupljati jezično blago za svoj »Deutsch-kroatisches Wörterbuch«, pri tome mu je, između ostalih, pomogao i Mijat Stojanović.⁷ Rječnik je tiskan 1860. godine, a već 1865. Šulek je počeo prikupljati građu za »Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja« (tiskan 1874/75). Među stručnjacima koji su upisivali hrvatske znanstvene termine bio je i Mijat Stojanović.⁸ Stojanović je uz hrvatski jezik dobro poznao i njemački jezik. Uočio ga je već u prvim školskim danima,⁹ a kako kasnije nije nastavio redovno školovanje, učiteljske ispite pripremao je kod kuće učeći najčešće iz njemačkih udžbenika. Čak je i hrvatski jezik učio iz Brličeve gramatike,¹⁰ pisane njemačkim jezikom. Uz njemački jezik dobro je još znao češki i slovenski (a učio je i staroslavenski).¹² Stojanović je objavljivao i članke pisane njemačkim jezikom,¹³ a u Zemunu je u školi predavao njemački jezik.¹⁴ Kako nije znao latinski jezik, kao

⁵ Vrlo je vjerojatan podatak da je Stojanović počeo raditi kao učitelj 1832. godine, jer na str. 669 vrlo precizno daje podatke o svome radnom stažu. Staž mu teče od 11. veljače 1832. godine. Taj podatak i podatak sa str. 124- ne slažu se samo u datumu, međutim on od 11. veljače i.g. vodi radni staž, a 17. veljače i.g. »...započeo (je) učiteljevati...«, što je sasvim u redu. Da je počeo raditi 17. veljače 1832. g. Stojanović spominje na nekoliko mjesta (str. 199, 285, 366), npr. »Počeo sam služiti kao graničarski seoski učitelj 17. veljače 1832.« (str. 366).

⁶ Tako npr. K. Tkalac u knjizi »Školstvo Slavonije u 18. i 19. stoljeću. Mijat Stojanović 1818-1881« (Zupanja 1973) preuzima gotove podatke iz autografa, ne provjeravajući njihovu točnost. U popisu Stojanovićevih djela u PSHK, knj. 29 stoji podatak da je Stojanovićeva zbirka »Narodne pripovijetke« tiskana 1870. g. Knjiga je tiskana 1879. g. (uz sva nastojanja nisam mogao naći starije izdanje, a ni sam autor nigdje ne spominje takvo izdanje). Kasniji su popisivači Stojanovićeve bibliografije ovaj podatak samo preuzimali.

⁷ E. Šulek: »Deutsch-kroatisches Wörterbuch«, Zagreb 1860. U predgovoru Šulek piše da su mu u radu »...pomagala p.n. gospoda Nikola Begović, protopresviter, Adam Dragosavljević, major Mijat Sabljar, učitelj Mijat Stojanović, satnik Ivan Trnski i pokojni Mane Slačović.« O tome također: Z. Vince: Putovima hrvatskoga književnog jezika, SNL, Zagreb 1978., str. 539. O toj suradnji govori i Stojanović u »Sgodama...« str. 222.

⁸ U predgovoru rječnika Šulek piše: »Ovom pozivu odazvaše se svaki u svojoj struci p.n. gg. Brađaška, Magdić, Pacel, Stojanović, Trdina, Tušek, Vukasović, Zoričić.«

⁹ U »Sgodama...« Stojanović piše: »...otac me odvede (...) u seosku njemačku školu...«, str. 119.

¹⁰ I.A. Brlić: Grammatik der illyrischen Sprache, Budim 1833. (kasnije su tiskana još dva izdanja: 1842. i 1850. oba u Zagrebu).

¹² M. Ogrizović: Likovi istaknutih pedagoga II, Zagreb 1980.

¹³ »Sgode...«, str. 146.

¹⁴ ib., str. 237.

većina tadašnjih hrvatskih intelektualaca,¹⁵ kod njega su nehrvatske konstrukcije plod njemačke lektire (ne treba pri tome ispustiti činjenicu da je i njemačka sintaksa bazirana na latinskoj sintaksi; i ne samo njemačka).¹⁶

XIX stoljeće vrijeme je konstituiranja suvremene hrvatske književnosti i jedinstvenoga hrvatskog književnog jezika.¹⁷ Gaj je svojim pravopisom (još 1830.g.) uveo jedinstven grafijski sustav,¹⁸ ali su mnogi gramatički problemi ostali neriješeni sve do kraja stoljeća (a i kasnije).¹⁹

Stojanović je cijeloga života bio učitelj (45 godina, 3 mjeseca i 20 dana),²⁰ pa je zbog svoga poziva bio prisiljen pratiti gramatičke jezične promjene i prilagođavati im se. Ako samo letimično kompariramo njegovu prvu tiskanu knjigu²¹ i rukopis o kojem je riječ (ili kasnije izdanja njegovih tiskanih radova) uočiti ćemo kvalitetne gramatičke promjene. Svoju prvu knjigu Stojanović je tiskao prema Gajevoj koncepciji ilirskoga pravopisa:²² s »rogatim e« (dětce, sto.štje, čověk), samoglasno r piše s pratećim e (smert, sverhu, potvrđuje, serdce), genitiv množine imenica m. i ž. roda piše na -ah (dobrih knjigah, koristnih znanjah), glagol stavlja na kraju rečenice (Sva prošasta stolětje dovoljno své...oče, da se je samo onaj narod tminah gluposti mentovo, koi je knjige rad' štio), često koristi ilirsku terminologiju Gajeve »Danice (domorodac, dragi moj rodec), čega u kasnijim njegovim djelima ima manje.²³ U »Sgodama...« nema većine ovih elemenata ili su se tu i tamo zadržali, što možemo zanemariti, jer je to ostatak jedne bivše navike.

Stojanovićev je jezik, uglavnom neopterećen njemačkim konstrukcijama, djelovao »... prirodno i svjež...«,²⁴ realističnost njegovi opisa i metodološka postupnost u opisivanju pridonose da ga i današnji čitatelj, nesklon naprezanju pri čitanju, lako i potpuno razumije.²⁵

Kako je Stojanović skoro pedeset godina skupljao narodno stvaralaštvo,²⁶ to mu je omogućilo da još bolje upozna narodni govor i istovremeno obogati svoj vokabular (Šulek ga nije bez razloga uvrstio u ekipu stručnjaka za svoj rječnik).

Pri ocjenjivanju Stojanovićeva jezika treba početi od činjenice da on poštuje onovremene gramatičke norme, ali isto tako ima i urođen osjećaj za jezik, pa u njegovu jeziku nalazimo bogatstvo narodnoga leksika i gramatičke norme koje narod nije koristio.²⁷ Stojanović riječi piše etimološki, podržavajući tako ilirce u njihovoj borbi za etimološki pravopis: »... moleć nebeskog Očca...« (230), »... mnogo ispražnjenih mjestah...« (232), »...izpit zrelosti...« (246), »...srđce joj osta čisto...« (251).

Pisanje jata predstavljalo je za ilirce veliki problem i izazivalo žučne polemike sve do kraja 70-ih godina XIX stoljeća. Gaj je tek 1848. godine u »Danicu« uveo pisanje *ie* i u dugim i u kratkim slogovima, a B.Šulek 1854. godine preporučuje u

¹⁵ Hrvatska književnost prema evropskim književnostima, Liber, Zagreb 1979., str. 186.

¹⁶ *ib.*, str. 180.

¹⁷ Lj. Jonke: Književni jezik u teoriji i praksi, Znanje, Zagreb 1965.

¹⁸ Z. Vince: Putovima hrvatskoga književnog jezika, SNL, Zagreb 1976.

¹⁹ Lj. Jonke, *op. c.*

²⁰ »Sgode...«, str. 671.

²¹ M. Stojanović: Uprave. Za dobro i krépostno vladanje i nékoje poslovice za mladež. Iz različitih knjigah sabrane, Osijek 1844.

²² Glavni teoretičari tog pravopisa bili su V. Babukić i A. Mažuranić.

²³ Pri uređivanju ove knjige pomogao mu je gramatičar I.A. Erlić.

²⁴ A. Barac: Hrvatska književnost II, JAZU, Zagreb 1960., str. 141.

²⁵ *ib.*, str. 141.

²⁶ »Sgode...«, str. 134. O snaženju M. Stojanovića kao skupljača narodnoga stvaralaštva kod nas je nedovoljno pisano.

²⁷ Lj. Jonke, *op. c.*, str. 23.

»Nevenu« pisanje *ie* u dugim slogovima, a *je* u kratkim slogovima (u članku »Odvo-glasica ie«).²⁸ A.V.Tkalčević napušta pisanje »rogatog e« tek u posljednjem izdanju »Slovnice hrvatske« 1876. godine i prihvaća Šulekovo pisanje »dvoglasca ie«.²⁹

Mijat Stojanović u pisanju jata prihvatio progresivniji stav, koji je Šulek iznio u »Nevenu«, pa u autografu u dugim slogovima piše *ie*, a u kratkim slogovima *je*: kolievka, diete, susjedi, na cjedilu, djetesče se nevino smieši.

Samoglasno r Stojanović piše bez popratnog e (ili a): »Crpeč iz ustmenog pre-davanja ove crtice...« Iznimku čine samo dva naslova autografa,³⁰ ali u tekstu nisam našao nijedan primjer samoglasnog r pisanog s popratnim e (ili a): »...čuvajuč krmke...« (67), »...nairčica i napržica...« (69), »... u brdu vrhovačkom...« (77), pa se iznimke mogu zanemariti.

U morfološkim oblicima Stojanović slijedi koncepciju pisanja genitiva imenica muškoga i ženskoga roda na -ah i -ih: sinovah, kućaricah, riečih. Osim genitiva množine, koji je u ilirskom i poilirskom razdoblju izazivao najžučnije polemike,³¹ i u dativu, akuzativu, lokativu i instrumentalu množine Stojanović je zadržao arhaične oblike, kako je to zahtjevao zagrebački jezični krug: »... treba da je dječje srdce uvijek otvoreno roditeljem i učiteljem...« (126), »...probi junačke prsi...« (41), »... u teških robstva lancih...« (7), »...družio se sa svakojakimi drugovi, do-brimi i lošimi...« (125), »...da se trese zemlja pod lipami...« (101). Stojanović je poznavao novoštokavski jezični izraz bolje od mnogih svojih savremenika,³² ali je podržavao ilirsku koncepciju u morfološkim oblicima iz ideoloških razloga.³³

U autografu nema većeg bogatstva glagolskih oblika, jer autor opisuje prošle događaje, pa najčešće piše u perfektu. Tvorba perfekta odgovara uglavnom današnjim jezičnim normama: »U Šamcu sam učiteljevao...« (129), »Onog ljeta stanovao sam u učiteljskom stanu...« (140), »Došao sam natrag u Veliku Kopanicu...« (145), »...knjigu našu domaću ljubio sam osobito...« (157), »...koga su, veli narodna poslo-vica, zmije ujedale...« (157). Kod refleksivnih glagola u 3. licu jednine perfekta Stojanović najčešće ne izostavlja pomoćni glagol je: »...da se je preselio...« (6), »...on se je držao učbe...« (121). Vrlo su rijetke konstrukcije perfekta u kojima je glagolski pridjev radni na kraju rečenice ili iza dviju rečenica (»Umklammerung«) »...i što god se je on većma nad mojom tupom glavom i po svom mnenju nad mojom lienosti više i žešče ljutio...« (120).

Aorist i imperfekt Stojanović koristi vrlo rijetko, i u pravilu onda kad priča neki (povijesni) događaj. Primjera imperfekta, osim na početku autografa, jedva sam nešto našao (jedino su češći oblici imperfekta glagola biti). Iz on nekoliko

²⁸ ib., str. 15.

²⁹ ib., str. 15.

³⁰ »Sgeda...«, str. 90, 115.

³¹ Lj. Jonke, op.c.; Z. Vinca, op.c.

³² Ako usporedimo jezik zapovijedi Babogredske kompanije s jezikom autografa, vidljive su bitne razlike u morfološkim oblicima: u gen. množine imenica m. i ž. roda u zapovijedima skoro se redovito nalaze oblici s genitivnim nastavkom -a (fatovā, danā (piše Dahna), kućinā, traljē, kućš). U lokativu množine vrlo je rijedak oblik tipe: kućamah, a u instrumentalu množine nalazimo ove oblike: aršovom, novcima (u istom tekstu jedanput: novcimah), puškama, kolima. Primjere sam uzimao iz zapovijedi za godinu 1823/24, ali uspoređujući zapovijedi iz ranijih i kasnijih desetljeća, naišao sam na istu situa-ciju. To je jezik koji je Stojanović kao dijete slušao i naučio (slušajući i »zapoviedi«). Zapovijedi su pi-sani uglavnom deškolovani, opismenjeni ljudi (iz rukopisa se vidi da jednu pa i više knjiga pišu obično dva-tri čovjeka), a iz tekstova je vidljivo da oni pišu jezikom koji osjećaju i kako ga osjećaju, a ne je-zikom koji su naučili u školi (ako su ga uopće i učili). Grafija je njemačka ili mađarska, ali bez nekih određenih pravila. O jeziku zapovijedi Vojne krajine za slavonsko područje trebalo bi napisati posebnu studiju, jer je to spomenik živoga narodnog govora, jedino tu zabilježen, a neopterećen knjiškim i ško-lničkim normama. Koliko mi je poznato o tome je kod nas do sada pisao jedino prof. Dionizije Švageļ (Revija, Osijek, 1961, str. 37-42). U Državnom arhivu Zagreba nalaze se hrpe tih knjiga, jedna se čuva u županijskom muzeju, a nešto ih je u Osijeku.

³³ Lj. Jonke, op.c., str. 13, 23.

primjera, koje sam našao, vidljivo je da Stojanović imperfekt tvori od nesvršenih glagola: »Oko godine 1443. ratovaše...« (3), »Strahovite oluje krvavih bojevah bievše sam napomenuo da su nešto češći oblici imperfekta glagola biti, ali je Stojanović nedosljedan u grafijskoj realizaciji 3. lica jednine jer susrećemo dva oblika: białe i białe.³⁴

Primjera aorista ima nešto više negoli imperfekta. Stojanović u pravilu aorist tvori od svršenih glagola (drugačijih primjera nisam našao): »...sve opustoši...« (4), »Prije nego preminu...« (147), »... u Zagrebu izabraše...« (168), »Poletiše sa svih stranah...« (168).

U 1. licu jednine aorista glagoli s osnovom na samoglasnik nemaju gramatički morfem -h, nego Ø morfem: »...dade Bog, te ozdravi...« (214) m.j.ozdravih.

Isto tako glagoli s osnovom na suglasnik imaju samo alomorf -o-: »...kamo stigo iz Vukovara parobrodom...« (201), »...ja ostado u biedi...« (207).

Premda su hrvatski pisci XIX stoljeća rado koristili aorist i imperfekt,³⁵ čini se da su ta dva glagolska vremena bila življa u književnom jeziku, negoli u štokavskom govoru sjeverne Hrvatske (Slavonije). Šteta je što Stojanović češće ne koristi aorist i imperfekt da bismo mogli utvrditi da li on redovito tvori aorist od svršenih, a imperfekt od nesvršenih glagola ili ima i drugačijih tvorbi, kao što je bio slučaj kod hrvatskih pisaca XIX stoljeća.³⁶ Stojanovićev jezik i stil bili su manje opterećeni umjetnim gramatičkim konstrukcijama, pa je njegov jezik bliži narodnom govoru. No to bi trebao biti problem posebnog rada i trebalo bi istražiti ostala Stojanovićeve djela.

Kod Stojanovića je uočljiva još jedna neobičnost u tvorbi glagolskih oblika: deklinacija glagolskog priloga sadašnjeg i prošlog (ovaj drugi je rjeđi): »...više članakah odnosećih se na našu poviestnicu...« (207), »...sajna vidina k njemu silazeća...« (218), »...sinu Jurju boravećem na...« (242).

Kod hrvatskih pisaca XIX stoljeća, ova pojava, strana hrvatskom jeziku, vrlo je česta, a preuzeta je iz latinske i njemačke sintakse. Stojanović to sigurno nije osjećao kao kvaliteu hrvatskoga jezika, nego kao nametnutu gramatičku normu, jer u autografu nema česte upotrebe dekliniranih glagolskih priloga. Današnji oblik glagolskog priloga sadašnjeg na -ći kod Stojanovića završava na -ć: »Noć mi białe pomoć, buduć sam ciele dane radio...« (237), »...čitajuć Šafarikove starozitnosti...« (226).

Stojanović pazi da u tekst ne unese monotoniju ponavljanjem istoga glagolskog vremena, a ujedno postiže i stilsku izražajnost: »U toj skupštini savjetovali smo se o svemu, što zahtjevahu okolnosti onog vremena, te sastavimo pismenu molbenicu...« (171).

U autografu ima fabulariziranih opisa događaja.³⁷ Kad Stojanović opisuje fabulu, jezik je slobodniji, ali autor koristi terminologiju usmene poezije:³⁸ »...ljutim nožem...« (22), »...dugom puškom šarkom...« (22), što je pomalo bilo uobičajeno kod hrvatskih pisaca 50-ih godina XIX stoljeća.³⁹

Čistoća narodnoga govora, jasnoća izraza i jednostavnost rečenice neopterećene njemačkim konstrukcijama, najčešći su elementi koji pridonose jasnoći njegova stila i njegov izraz čine suvremenim i danas. U njegovim tekstovima možemo naći riječi koje su zanimljive i za današnju lingvistiku i koje bi obogatile hrvatski književni izraz, kad ne bi ostale zapisane samo u rječnicima ili anonimnim tekstovima.

³⁴ Isto tako Stojanović grafem s piše kao s i kao njemačko »dte s«, bez nekih određenih pravila.

³⁵ I. Sović: Aorist i imperfekt u šenoinu jeziku, Jezik, XXIX, Zagreb 1982, br. 4, str. 104-109.

³⁶ S. Babić: O tzv. aoristu imperfektivnih glagola, Jezik XXIV, Zagreb 1976, br. 2, str. 33-41.

³⁷ Takvi su opisi vrlo česti na početku autografa. Jedan od zanimljivijih događaja je prepričavanje junačkoga života i smrti Stojanovićeve pradjeda Ivana. Priča odgovara povijesnim činjenicama, ali ju je slaviji unuk slavnoga pradjeda malo stilizirao.

³⁸ Hrvatska književnost prema evropskim književnostima, str. 137-138.

³⁹ ib., str. 137-138, 179-191.

SAŽETAK:

U prvom dijelu rada upozoreno je na neke tehničke nedostatke i netočnosti u rukopisu. Drugi dio obrađuje jezične karakteristike rukopisa. Stojanović je dobro poznao štokavski govor, ali je iz ideoloških razloga podržavao zagrebački lingvistički krug, pa u rukopisu susrećemo neke arhaizme koje Stojanović nije osjećao kao govornu jezičnu normu. Obradeni su samo oni morfološki oblici koji se danas ne nalaze u hrvatskome književnom jeziku. Posebna je pozornost posvećena imenicama i glagolima, jer su tu najčešća odstupanja od današnjih jezičnih normi hrvatskoga književnog jezika.

SUMMARY:

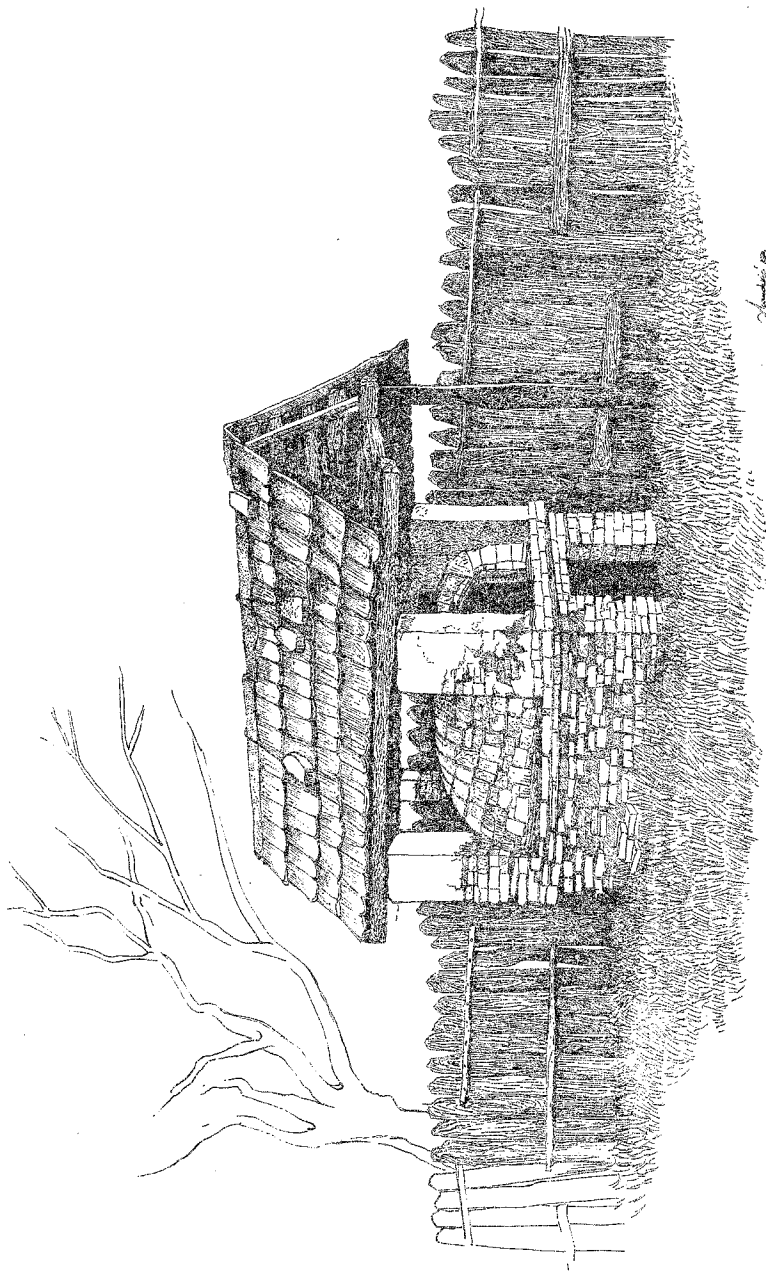
In the first part of this work there are pointed out some technical shortcomings and inaccuracies in the handwriting. The second part deals with linguistical characteristics of the handwriting.

Stojanović has know very well the Stokavian dialect, but for ideological reasons he has held with the Zagreber linguistical society, so we can find some arhaisms in the handwriting which Stojanović hasn't considered to be the forms of the normative spoken language. There are discussed only those morphological forms which cannot be found in the modern Croatian literary language.

Special attention is paid to nouns and verbs, because there are the most numerous deviations from the norms of the modern Croatian literary language.

OSTALA LITERATURA KOJU SAM KORISTIO:

- Marešić T.: Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Matica hrvatska, Zagreb 1863., III izd.
- Brabeč-Krasto-Zivković: Gramatika hrvatsko-srpskoga jezika, Školska knjiga, Zagreb 1963., V izd.
- Grupa autora: Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, Školska knjiga, Zagreb 1979.
- Štek Peter: Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1971.
- Selar Milivoj: Teorija književnosti, Školska knjiga, Zagreb, 1977., II izd.
- Švagelj D. — Pavlović E.: Zapovidi Babogredske kompanije, Zagreb 1954.
- Zapovijedi Babogredske kompanije god. 1824/26, rkp., Muzej u Zupanji.

Vanjska peć iz Soljuna, 45x28, tuš, 1983.

PUČKI PJESNICI

Imenica puk skoro da je potpuno izvan upotrebe poslije prvog svjetskog rata, a njezino mjesto u rječniku zauzela je imenica narod. O tome Josip Hamm, naš znameniti, slavist i filolog, kaže: »U drugoj polovini ovoga stoljeća pučani, kao u Vojnovićevoj "Trilogiji" smenjuju gospare i sve smjelije uzimlju vodstvo u svoje ruke. Ono što je prije bilo pučko, to sada postaje narodno, i obrnuto, što je bilo narodno, postaje pučko. Puk (objekat) postaje narod (subjekat) i zauzimlje njegovo mjesto. Dvije, etimologijom i kulturnom prošlošću različite riječi u svojem političkom dijelu postaju jedno i dobivaju isto značenje.«¹

No, pridjev pučki i danas je u upotrebi, a označava, u prvom redu, štivo koje je bilo namjenjeno čitaocima niže socijalne i kulturne razine, a koje su stvarali pjesnici bez škole ili samo s osnovnom školom, nekad zvanom pučkom. Pjesnici o kojima je riječ vičniji su radu poljoprivrednim alatkama, nego perom, ali su unatoč prezauletosti ratarskim poslovima, nalazili vremena i pjevali u povodu različitih događaja, a najviše o onom što se odnosilo na njih i članove uže zajednice u kojoj žive. Stoga je razumljivo što im pjesme govore o svakodnevnom životu. U lepezi tema koje obrađuju česti su osvrti unatrag, sjećanja na godine prohujale mladosti, drevne običaje, događaje...

Ljepotu tih davno prohujalih vremena, s kojima je prošla i njihova mladost, pokušavajući naći u vremenu koje sada žive, ali u tom traganju nailaze samo na nepomirljive suprotnosti. Ta minula ljepota živi još samo u njihovim pjesmama i u tom moramo tražiti najveću vrijednost produkata pučke književnosti. U ovom prikazu predstavljamo vam pučke pjesnike naših sela. Na žalost, zbog ograničenog prostora ne možemo predstaviti sve pjesnike pa se nadamo da ćemo u narednom Zborniku čitateljima predstaviti i ostale.

¹ JOSIP HAMM, Narod i puk, u časopisu »JEZIK«, Zagreb br.3/1953.

MANDA ORŠOLIĆ (Županja)

*»Rođena sam u zlatnoj dolini,
Alilovci, požeškoj kotlini«,*

započinje baka Manda svoju dugu priču u desetercima tkanu sedamdeset godina. Koliko je bilo teških i lijepih trenutaka u njezinom životu djelimično govori i podatak da je stihovima ispisala tri oveće bilježnice, a mnoge pjesme iz njih rasute su po zbornicima i novinama. Pisala je samo onda kada je osjetila potrebu da nešto zabilježi, a to je nerijetko bivalo poslije prvoga tvrdog sna. Ustajala je iz postelje i bilježila pri svjetlosti svijeće ili petrolejke u te kasne noćne ili rane jutarnje sate. Zapisano, međutim, nije mirovalo, puno je tu prvu varijatu križala, doradivala, a onda konačnu verziju pjesme znala napamet. Inače, sve svoje pjesme zna napamet i dobro se sjeća kada su i zbog čega nastale.

Najbrojnije su joj pjesme koje govore o nekom događaju ili личности. Događaj o kojem pjeva redovito nije samo lokalnog značaja, npr. pjesma posvećena proslavi stote obljetnice igranja nogometa u Jugoslaviji (drugi muž bake Mande, TUCA ORŠOLIĆ, sačuvalao je tu najstariju loptu i danas se kod njega nalazi):

*»Za cilu našu Jugoslaviju
Velika je čast i slava*

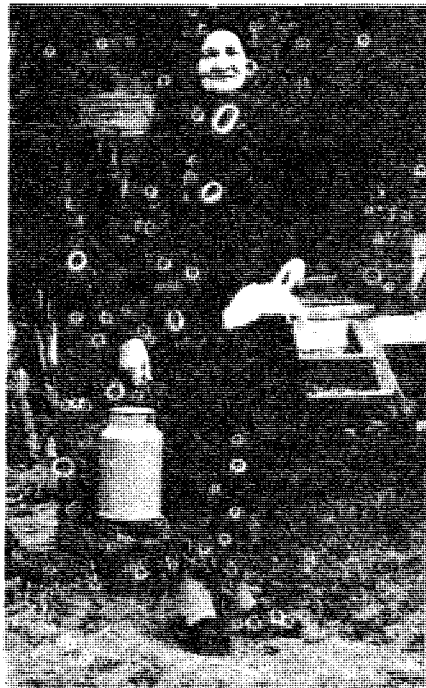
*Županja je mnogo propatila
Na braniku domovine bila
Branila je zemlju od Turaka
I čuvala Savu od čardaka
Obranila krajinu županjsku
Sačuvala narodnost hrvatsku
Sad je opet za Županju slava
Stogodišnja lopta im pripala.«*

(Pjesma stogodišnjoj lopti)

Mnogi događaji bili su inspiracija za baku Mandu pa je i proslavu Dana Republike na sebi svojstven način obilježila-napisala pjesmu:

*»Republiko, zemljo naša,
Najljepša si od zemalja svih
Domovino naša draga
Volimo te od sveg srca svi.«*

(Republici za rođendan)

Međutim, nije zaboravila u pjesmu pretočiti niti ono što su nekoć davno njezini djedovi slavili, a mladi naraštaji svojem vremenu prilagodili:

*»Zbogom Sokačkog veseloga sila
Cili dan nisam ni ila ni pila
Nij'mi žao što sam gladna bila
Noćnji sam se lipoj nadivila.«*

(Pokladna)

Pjesnik poput bake Mande ne može čitavog života ostati nezapažen u široj javnosti. Ona je davno počela dobivati pozivnice za nastupe na Vinkovačkim jesenima, Đakovačkim vezovima, Šokačkom sijelu, a bit će da joj je ipak najdraži poziv iz ĐELETOVACA, gdje se svake godine okupljaju pučki pjesnici vinkovačke regije. Ona je na tom skupu, uz pokojnog čika Tunu Garvanovića, uvijek posebno drag gost. Možda je ta ljubav prema ovom slavonskom selu inspirirala baku Mandu da napiše jednu od najljepših pjesama svojih. Prvi stih ove pjesme kasnije će postati naslovom jedne zbirke pjesama pučkih pjesnika:

*»Ima jedna zemlja ravna
U pismama našim opivana
U srcima našim opisana
To je naša Slavonija slavna.
O njoj riči i radio bruje
Pisma naša svud neka se čuje
U toj zemlji oko Vinkovaca
Kolijevka je naših Slavonaca.
Tu je malo selo ĐELETOVCI
Di su lipe divojke i momci.«
(O Đeletovcima)*

Od posveta vrlo značajan prostor u njezinim bilježnicama zauzimaju i pjesme koje se odnose na pojedine ličnosti. Tu su najbrojnije pjesme posvećene TITU. Prva, koju je Titu posvetila, jest pjesma »Da sam golub«, u kojoj nam ispovijeda svoje tople osjećaje:

*»Ej, da sam golub i da imam krila
Državu bi cilu obletila
Letila bi makar na kraj svita
Da pozdravim našeg druga Tita.«*

I za Titov rođendan ona je znala zapjevati. Poslije prvih stihova u kojima govori u ime omladine slijede stihovi koji iskazuju osjećaje onih koje ona svojim godinama predstavlja:

*»I mi stari isto ti želimo
Zdrav nam bio, veseo i čio
To ti pišem iz srca i duše
Živ nam bio naš premili druže.«*

Osamdesete godine ovoga stoljeća prva pjesma koju je sročila u mjesecu cvijeća posvećena je preminulom velikanu. U toj pjesmi s naslovom »Umro je Stari«, kaže da nije mogla izreći sve osjećaje:

*»Žalosna nam godina
Tisuću devedeset osamdeseta
Uzela nam voljenoga Tita
Ime što se cilim svitom čita*

*Sad ga više nema među nama
Od srca mu svi kličemo hvala
I neka mu bude vječna slava.«*

Osim znamenitijih lica u njezinim sa pjesmaricama može naći i pjesama posvećenih njezinim najbližim, najdražim. Neobično voljena unuka jednog sina, Ivana, posebna joj je radost. Ivana je u, za sedamdesetogodišnju baku, dalekom Zagrebu pa joj se stoga u pjesmi naročito obraća:

*»Putuj, putuj listak moj
Dok ne nađeš tko je tvoj
A kad nađeš tko je tvoj
Otvori se listak moj*

*Reci njoj listak o moj
Da je volim više
Nego život svoj.«*

(Ivani)

Listajući bakinu pjesmaricu i čitajući pjesme naći ćemo mnoštvo patriotskih. No, ona nije lokal-patriot, nije u tim stihovima ispoljila samo ljubav za Slavoniju, nego i za Hrvatsku i Jugoslaviju. Pjesma puna ljubavi za Slavoniju, kakva je nekad bila i kakva je danas, ima naslov »Naša grana ne smije propasti«:

*Mi volimo svoju Slavoniju
Kunemo se da nećemo u tuđinu
Slavonijo, rodni kraju mili
Ovdi su nam pradiđovi bili
Iz grobova naših pradiđova
Mlade klice moraju izrasti
Ovdi ćemo zauvik ostati
Naša grana ne smije propasti.«*

*»Među Savom i silnim Dunavom
Uvik nigdi kraj nike granice
Živili su od vrimena davnih
Naši stari Sokci i Sokice
Za drugoga uvik ratovali
Od Tirola pa do Galicije
Težačke su kosti ostavljali
Snivajući ravni Slavonije.«*

(Naša grana ne smije propasti)

Ova je pjesma jedina cjelovita u ovom prikazu. Razlozi su, nadam se, jasni. Pjesma govori izuzetno lijepo o Slavoniji kakva je nekad bila i u njoj su dvije najljepše strofe (1. i 2.) koje je dosad skovala baka Manda. Dakle, stih je deseterac, a što joj u većini slučajeva nije polazilo za rukom, jezik je izvorni, a opis povijesnih situacija vjerodostojan i uz sve to stihovi su protkani finim osjećajima slavonskog seljaka u vojni u tuđini, koji »sniva ravni Slavonije«.

Nekada je bila rijetkost da je udabdi prethodila ljubav, pa stoga vjerojatno baka Manda ljubavi iz svoje djevojačke dobi i nije poklonila veću pažnju. Ipak se poneka takva pjesma nađe. Začudujuće je kako je ljubav u ovim njenim pjesmama čista, neokaljana, što je danas nerijedak slučaj:

*»Moja draga livadom šetala
Livada se od milja smijala
Kako šeće ne prigiba cvijeće
Ko na krila vrh njega se šeće
Pa se prignu, jedan cvijetak dignu
List po listak sa njega je brala
Sama sobom tiho je šaptala
Dragi ljubi, dragi me ne ljubi.«*

(Ljubav)

Ako netko misli da među ovim pjesmama šale nema ni za lijek od ozbiljnosti bolesnoj, duši, vara se:

*»U Zupanji dosta je lovaca
Pune bašće pasa lotalica
Kud nalete ne biraju staze
Sve po bašči nemilo pogaze.«*

(Lovačka)

Iz odlomaka spomenutih pjesama vidi se da baka žaleći se kritizira ono što je u našoj sredini loše. Na tome nije stala. Godine su podmakle, djeca otišla, a ona i djed ostali sami. Vjerojatno ju je to nagnalo da razmisli o onome o čemu prije nije razmišljala. Kako žive porodice poljoprivrednika čiji su članovi radno nespособni, a stalnih primanja nemaju:

*»Mlađi žive dobro itekako
Stari poljoprivrednik tužno naopako
Koliko j' znoja po zemlji prolio
A penziju nije zaslužio.«*

(Stari poljoprivrednik)

No baku Mandu ćemo, i pored svega što je proživjela, naći veselu i raspoloženu i nasmijanu svake srijede i subote na županijskoj tržnici. Ova duga, ali izuzetno interesantna priča se nastavlja, Šokačko sijelo, Đakovački vezovi, Vinkovačke jeseni....

MARKO KOPČALIĆ (Strošinci)

Od svih pjesnika čija ćete imena ovdje pročitati čika Marko je sigurno najinteresantnija ličnost i najviši umjetnik po ponašanju. Jednoga dana, kada je konstatao da mu mještani ne vraćaju stvari koje su posudili, odlučio je da te rasute stvari vrati na mjesta gdje su nekad bile i sutradan, već poslije svitanja na njegovoj kapiji osvanuo je plakat s natpisom »Molim da mi vratite sve ono što je moje.« Jesu li se odazvali ovom pozivu ili ne, tajna je njihova i čika Markova. Tome se mora dodati i da su mu pjesme rasute po papirima i bilježnicama u svim prostorijama obiteljske kuće. Dakle, pjesnik je u času inspiracije pisao na onaj papir koji mu je bio najbliži. Poslije toga je slijedio neki drugi posao i pjesma je ostajala tamo gdje je načeni neispisani papir donedavno bio. Pri predstavljanju običaj je reći nešto o mjestu gdje nas je majka na svijet donijela, a uz to ide i ljubav prema njemu:

*»Oj Strošinci, moje rodno selo
Budi kao uvijek živo i veselo.«*

(Oj Strošinci)

Čika Marko je najčešće zazivao mužu nakon nekog događaja. Smatrao je svojom pjesničkom dužnošću da pjesmom ovjekovječi svaki značajniji događaj. Krađa rakije bila je u Strošincima nesvakidašnji događaj ali pjesnik se ovaj put nije zadovoljio pričanjem događaja, nego i kara lopova (tata):

*»Uštimana banda stara
Tri sata se dogovara
Željni tuđe da popiju
Kad ukradu da se smiju
I s time se tat ponosi
Misli nekom da prkosi
Kad pametan čovjek vidi
Trebala luda da se stidi.«*

(Nesvakidašnja krađa)

Pjesmu je znao skovati i u povodu nekog događaja. Dar za zlatni pir majstoru Doki bila je pjesma u kojoj se šali da majstor »godine zaboravi«:

*»Majstor Doka slavu slavi
Kao neki čovjek pravi
Pedeset ljeta svojega braka
Što ne slavi kuća svaka
Radio je i često i mnogo
Al' je ipak više mog'o.«*

(Čestitka za pedeset godina braka)

Bit će da mu šaljive pjesme posebno »idu od ruke« pa se često zna narugati i svim mještanima:

*»I naš odbor mladi stari
Za čistoću baš ne mari
Oko sela kad se prođe
Po putevima staro gvožđe
Svinje pasu u po sela
A ne smije guska bijela
Strošinčani teško vama
Kad šetate ulicama
Po betonskoj našoj stazi
Može netko da vas zgazi.«*

(Tri put zdravo, družo Jovo)

Najbolje stihove ovog pjesnika tek iščekujemo, a oni obično dolaze onda kada ga žurba mladih ne bude iritirala, kada nađe ritam svojih godina.

STJEPAN TRČONIĆ (Strošinci)

Od spomenutih pučkih pjesnika Trčonić u svojoj bilježnici ima najviše pjesama u kojima pjeva o zavičaju i domovini. Da domovinu ljubi, govori nam i podatak da ga zanima sve što pripada prošlosti hrvatskog naroda.

Hrvatsku povijest izučava dugo i poznata su mu mnoga imena.

Rodoljub, kojeg neobično interesira povijest naroda kojemu pripada nije ostao samo na izučavanju onoga što je u prošlosti bilo, nego je i zapjevao zavičaju i domovini.

Iz stihova koji slijede vidljivo je da ni o svom rodnom selu nije umio zapjevati a da ne spomene stare Krajišnike, dio hrvatske povijesti:

*»Selo moje
Pokraj Save
Spomen nosi
Graničarske slave.«*

(Moje selo)

A lijepoj, šumovitoj, ravnoj i plodnoj, svojoj Slavoniji najviše je stihova posvećeno. U pjesmi »Slavoniji i zavičaju« kao sin joj tepa:

*»Slavonijo ti si tako lijepa
Zavičaju mili, sin ti tepa
Pokupi ga ti pod svoja krila
Žitorodna zemljo mila.«*

Pa kako i ne bi tako ljubio tu svoju rodnu grudu kad su i poslije »mnogih svjetskih bura« ostali »stari drevni običaji, stari Šokci i slavonski običaji« (Oj, Slavonijo), a:

*»U mojoj zlatnoj dolini
Nema zlatnih ruda
Ali zlatno klasje žita
Talasa se svuda.«*

Kako pored tog milja seljak može ostati ravnodušan. Mora, kad se u cik zore ustane, vrisnuti od sreće gledajući kako se zlato blista obasjano prvim zrakama sunca:

*»Ko zora kad zarudi
I dan kad se budi
Ko svjetlost kad se širi
I jutarnja rosa zamiri
Iza šume, kad sunce proviri
I zrake svoje raširi
Ljepota doline moje
Tada se vidi.«*

(Lijepa je dolina moja)

Stoga svima koji još nisu imali priliku vidjeti sve ljepote ovih ravni čika Stipa poručuje:

*»Ljubi Slavoniju
Uzmi nošnju staru
Nek svi znaju
Da je u srcu nosiš.«*

(Ljubi Slavoniju)

Čika Stipa poručuje: »Ljubi Slavoniju«, ali on nije samo lokal patriot. U manjem broju pjesama on će zapjevati i Hrvatskoj:

*»Oj Hrvatsko, blago moje
U srcu mi ime tvoje
Mila mi je slava tvoja
Domovino mila moja.«*

(Oj, Hrvatska)

A pjesama koje veličaju bratsku zajednicu jugoslavenskih naroda i narodnosti veći je broj. U »Pjesmi domovini« pokušao je pjevati o svima koji u ovoj zemlji rade, o svim ljepotama zemlje i o još mnogočemu ali je ostao nedorečen:

*»Pastiri pjevaju pokraj svojih stada
Domovino puna si bujnih vinograda
Mnogo imaš šuma i dolina*

*I bogati visoki planina
Sa otoka lijepi sjaj
Domovino ti si pravi raj.«*

(Pjesma domovini)

Čovjek koji u srcu ima puno ljubavi za domovinu, njezine tegobe bolje osjeća od mnogih. On ne želi ravnodušno gledati na sve ono što se oko njega zbiva, on želi sam sudjelovati u stvaranju novog i boljeg, i on želi biti tvorac još bolje budućnosti. Stoga ima i sam neki socijalni program i želi ga saopćiti makar onima koji žive oko njega:

*»Seosko ognjište
Naglo se hladi
U grad odoše
Seljaci mladi
Sve više ognjišta
Ostaje pustih
A seljaka mladih
Po školama rasutih
Zašto, čuješ sine,*

*Kad u gradu
Završiš školovanje
Vrati se na imenje
Ne daj da zarastu
Nedaj da zarastu
Djedovske staze
Neka tvoje noge
Po njima gaze.«*

(Ognjište upali)

Poruka mnogima da ostanu na imanju nije parola, život na imanju ima i svojih čari. Tu neke obične stvari čine kamenčić u mozaiku sreće i zadovoljstva:

*»Durđevska kišica
Polje rosila
Padaj, padaj kišice
Samo nemoj jako
Već natapaj polje
Tiho i polako.«*

(Durđevska kišica)

Završavam ovaj prikaz napomenom da je ovaj pedesetogodišnjak poeziju tek počeo pisati, ali ne u pravom značenju ove sintagme, i da zrelo doba njegove stvaralačke ličnosti tek očekujemo. Tada će raspon tema sigurno biti širi, a jezik i verzifikacija dotjeraniji.

ILIJA DRETVIĆ — FILAKOV (Gradište)

*»Oj, Gradište, moje rodno selo
Uvik živo i uvik veselo.«*

(Moje selo)

Na slici: Nesreća iz 1974., poslije nastupa na »Šokačkom sijelu« u Županji pod čika Ilijom i tronožac je pokladno raspoložen.

Dosta je umnih glava svoje djetinjstvo provelo u rodnom Gradištu, a čika Ilija je u njemu i starost dočekao.

Odlazio je on često da bi svoje selo predstavio, od Županje i Vinkovaca, pa do Zagreba i svuda svojim pjevanjem ili govorenjem vlastitih stihova priznanja osvajao. U pjevanju, sviranju na tri narodna instrumenta i kovanju stihova ipak se ne iscrpljuje svo njegovo umijeće. Kažu Gradišci da mu nema ravna u šaranju tikvica i tikvanjica, jer ni tom zanatu tehnička perfekcija nije sve što je potrebno. I to je stvaralački čin, i tu je potrebna inspiracija kao pri stvaranju pjesama. Taj trenutak nadahnuća čika Ilija ističe često u razgovoru. Nikad se nije htio prenemagati i pisati »na silu«, nego je uvijek čekao kada će stihovi bujicom poteći. Stoga nije ni napisao tako puno pjesama, ako imamo u vidu njegov pjesnički staž. No, puno je rasutih pjesama, kaže, puno je bilo trenutaka kada je pjesma potekla, a on bio u polju i nije imao olovke, papira da je zapiše, spasi od zaborava. I sada žali za tim propustima. Međutim, nisu sve pjesme tako nestajale. Oveću bilježnicu ispisanu stihovima oteo mu je davno, dok je momkovao i divojci pod prozor odlazio, jedan žandar kojem se nije sviđalo što je ovaj momak »pesnik«. Ilija Dretvić — Filakov nije i pored toga prestao biti pjesnikom, nego i danas stvara. svake godine na nekom od skupova pučkih pjesnika, čuju se njegove nove pjesme koje mame duge aplauze prisutnih. Možda se te pjesme ne čine tako lijepim kad ih mi čitamo, ali kada nam ih čika Ilija govori, onda je to nešto sasvim drugo. Malo je pučkih pjesnika koji svoju poeziju tako sugestivno govore.

U šetnji kroz svijet njegove poezije, kroz minulih nekoliko decenija, podimo od njegovih pjesama koje je posvetio Slavoniji:

*»Slavonijo, zemljo plemenita
Ti si meni draža od sveg svita
Jer u tebi ja sam se rodio
I godine svoje sprovodio.«*

(I pisma Slavoniji)

Međutim, Slavonac ne može u životu samo jednom pjevati svom zavičaju, ne može u samo jednoj pjesmi iskazati svu svoju ljubav rodnoj grudi:

*»Slavonijo, moja zoro rana
Slavonijo, pjesmom opjevana
Grudo moja, moje rosno cviće
Dika, mila u rano proliće«
A u ljeto kada sunce sije
I kada nam zlatno klasje zrije
Ti si lipa ko u bajki vila
Slavonijo, zemljo moja mila.«*

(II pisma Slavoniji)

I tko zna koliko je još puta čika Ilija u svojim pjesmama opjevao zavičaj, i koliko će još puta to učiniti, jer:

*»Ja sam Šokac stari
Iz ove ravne Slavonije
U njoj mi je sve najbolje
U njoj meni sunce sije
Ja sam Šokac pravi
Time se ponosim
Slavonijo moja mila
U srcu te nosim.«*

(Pjesma o starom Šokcu)

Čika Ilijine pjesme nisu samo patriotske i prigodničarske. U želji da se što više zna o minulim vremenima on je pjevao o onome što je nekad bilo, a sada se tek ponekad spomene kada se stari »zapričaju«, kada se sjećaju onih lijepih vremena, zapravo svoje mladosti:

*»Moj je dika bio kosac pravi
Žito nosi pa strnjake pravi
A ja čuvam na strnjaku svinje
Pa se nekad i sastanem s njime
Danas žito više se ne kosi
Po uža se ne ide po rosi
Suvremeno doba je nastalo
A staro je u zaborav palo.«*

(Žetva)

Sjećanja na mlade dane izuzetno su lijepa, lijepa su kao sama mladost, ona su melem za starost:

*»O kako je bilo lijepo
Dok sam bio mlad
Radio sam, pjevao sam
I svakom sam bio drag
A sada sam ostario
Nitko me ne triba
Di god staneš, di god sjedneš
Bježi otud dida.«*

(Starost)

Ako je sjećanje na mladost melem za starost, onda nije čudo što stariji vole ono što ih na mladost podsjeća, što vole proljeće, i sve što s njime dolazi u ove naše ravni, sve što sa sobom donosi i što nama dariva:

*»Visibaba cvijeta
U rano proljeće
Sa dalekog juga
Roda nam dolijeće.«*

(Pisma proljeću)

*»U zoru nam pčelica mala
Iz doma svoga (otilazi)
Po poljima našim lijeće
Dok koji cvijet ne opazi.«*

(Pčela)

*»Sa cvrkutom svojim lastavica
Dolazak nam navješćuje
I iz svojeg doma starog
Vrapca istjeruje.«*

(Pisma lastavici)

Ovaj prikaz čika Ilijine poezije završavam, dakle, pjesmama, o proljeću, o novom rađanju. Kao i priroda u proljeće, tako će se rađati i buditi nove pjesme, izvorne i osebujne, a on će ih bilježiti i na prigodnim svečanostima opet ih nam govoriti.

DURO SMOLČIĆ

ČETIRI PJESME

U KASU

*U kasu vranac
i bijelac,
kao vila
i vilenjak.
Vitke im noge grabe
putom
i pašnjakom.
Pukli bi mišići
da kolana nije,
a sunce grije,
i pjena
niz štrange lije.
Da li će sunce
ili konji
na onaj kraj ravnice
prije?*

BEČARI

*Prosu mjesec zlato
po leđima
gizdavih vranaca.
Pozlati pjenu
oko amišća,
ulara
i žvala.
Varnica potkove
dobi ljepši sjaj.
Odjuriše kola.
U zraku
osta lebdjeti
pjesma pijanih bečara.*

SJEĆANJA

*Rumena jutra djetinjstva
I prve ljubavi
Ostaše u duši,
U krvi.
Ostaše u sjećanju
Zajedno sa rijekom,
Sa klasjem i topoljem,
Konjskim kasom
I kajasom,
Prvim otkosom
I momačkim prkosom,
I prvim pićem
Pred birtijom.
Sada su to samo sjećanja
Što lagano nestaju
U večernjem rumenilu,
Lagano
Kao zalazak sunca.*

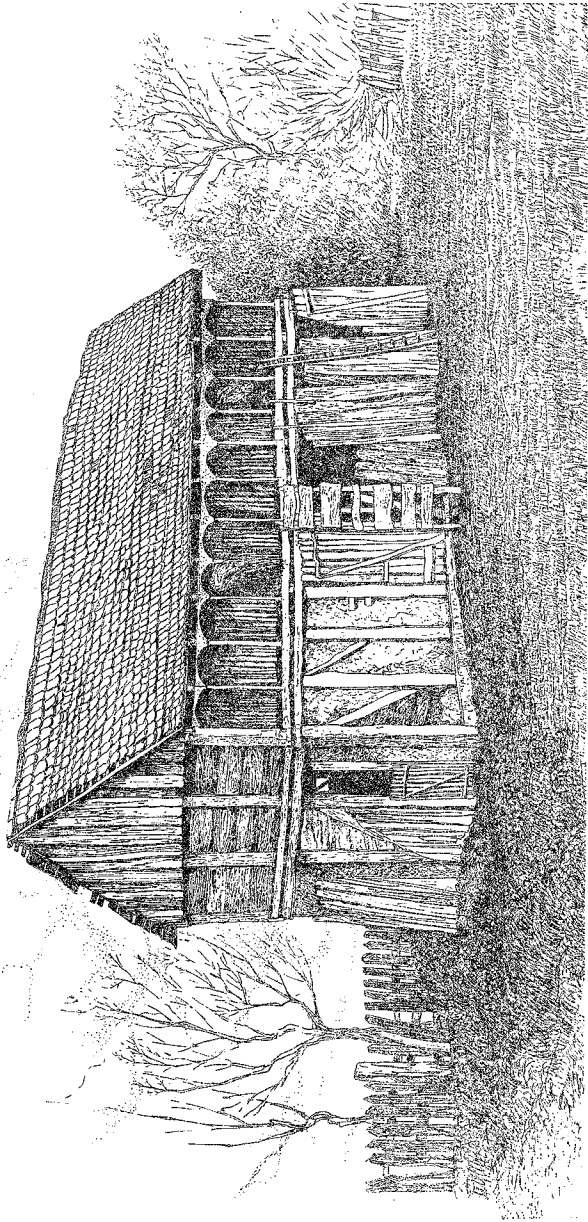
x x x

*Tamo dolje
na livadi
vidim konje
razigrane,
bijeje, vrane
i riđane.*

*Dal' to vidim
il' se čini,
il' je mašta
ili slika?*

*To je ipak
samo želja
za svim onim
što sad' nema.*

* Duro Smolčić rođen je u Andrijaševcima 9.2.1948.g. Pjesništvom se bavi od osmogodišnje škole. Zaposlen je u ZTP OOUR »Saobraćaj« Vinkovci kao stanični radnik u Županji. Tiskana mu je knjiga pjesama »Na brazdi« u ediciji »Poezija mog sokaka« »Privlačice« iz Privlake.

»Zeteu« žagali u Županji, 39x26, tuš, 1933.

RAZVOJ GOSPODARSTVENO — KULTURNIH INSTITUCIJA U SELU VRBANJA DO POČETKA XIX STOLJEĆA

Provale Turaka u naše krajeve izazvale su velike migracije stanovništva, a islamizacija u Bosni i teror vlasti nad stanovništvom prisiljavao je pojedince i grupe da potraže mirniji i sigurniji život. Slavonska posavina prekrivena nepreglednim šumama siabo je tad naseljena. Prebjeci iz Bosne zbog slabih komunikacijskih veza naseljavaju se u blizini rijeke Save. U selo Vrbanju među prvima dolaze obitelji Purić i Čosić (prema predaji dolaze iz Bosne). Purići, kao prvi doseljenici, naseljavaju se u predjelu zvanom Sočna, dok Čosići naseljavaju predio zvan Selište.¹ To su najstarije vrbanske obitelji, koje su udarile temelje naselja, a čiji potomci i danas žive u Vrbanji. Poslije njih dolaze obitelji: Landekić, Jurčević, Đukić, Đermić, Nikoljčić, Malković, Jelović, Lovrenović, Sarajevac i Mišić. Sve su se ove obitelji naselile u današnjem Starom kraju. U početnoj fazi razvoja selo ima oko 60 kućnih brojeva.² Populacija stanovništva raste i selo se sve više širi. Život se odvija u strogo patrijarhalnim okvirima zadružnog življenja. Povećanjem broja članova, zadruge se počinju dijeliti ili se ženidbenim vezama izdvajaju pojedinci i njihovi članovi i stvaraju novi dio sela tzv. Novi kraj. Novostvorenim dijelom selo ima oko 60 kućnih brojeva, tu ulazimo izmješane obitelji Purića, Čosića, Landekića, Jankovića, Đermića i Đukića.

Selo je dobilo naziv po vrbama koje su se još početkom XX stoljeća nalazile u selu. Stanovnici su uglavnom ratari i stočari. »Hrvatsko stanovništvo u Posavini razvijalo se i dalje povoljno, naročito u selu Županja — Blato. Tu su se vrlo dobro razvila i druga stara sela, naročito Drenovci, Vrbanja i Bošnjaci. Stanovnici su tog kraja Hrvati.«⁴ U prvoj polovici XVIII stoljeća u županjskom području

¹ Prema kazivanju Petra Nikoljčića selo Sočna evidentirano je u knjigama biskupije grada Pečina.

² Podaci iz crkvenih knjiga.

³ Po pričanju čika Tunjice Stankova.

⁴ Stjepan Pavičić: Slavonija u svom naselnom razvitku od XIII stoljeća do danas. I znanstveni sabor Slavonije i Baranja, Osijek 1979.

najistočnija hrvatska sela su Vrbanja, Soljani i Strošinci. »Sva tri imaju ikavski govor i donekle sačuvanu staru akcentuaciju. U sva tri ta sela unišao je veći broj hrvatskih naseljenika iz naših zapadnih krajeva, a oni stari govor tih starosjedilaca prevode postupno u onaj noviji.«⁵ Na karti Slavonije iz 1718. godine nalazi se selo Verbania. Kraj je prekrit velikim prostranstvima šuma koje potpuno okružuju selo.⁶ Uređenjem novoosvojenih krajeva u Vojnu krajinu i u Vrbanju dolaze novi doseljenici. Među prvim doseljenicima su austrijski i mađarski oficiri i civilni činovnici (oficijali). U Vrbanji se tih godina razvija trgovinsko — obrtničko gospodarstvo. Dolazi do trgovački veza s Vukovarom, koji je tada jedan od većih trgovačkih centara Slavonije. Vukovar ima u XVIII stoljeću manufakturnu tvornicu seljačkih gunjeva i vrlo dobro trguje po užem i širem području Vukovske i Srijemske župe. Vrbanju s ostalim mjestima povezuju ovi putevi: Lipovački, Nimački, Otočki, Drenovački i Karlin put za Bošnjake.

U XVIII stoljeću u Slavoniji se pojavljuju prve manufakturne pepelane (potaše). U Brodskoj pukovnici paljenje i proizvodnja pepela ima svoj početak 1827.⁷ godine. Po pričanju starih ljudi u selu, dovlačenje porušenog drveća, tj. klada, vršili su Mađari na kolima ogromnih prednjih točkova, a klada je bila malo dignuta od zemlje i privezana lancima za štel kola. Za kuhanje pepela upotrebljavani su veliki tučani kotlovi, od kojih jedan još postoji sačuvan kod jedne vrbanjske obitelji. Ostatke tih pepelana možemo i danas naći u većini šuma spačvanskog bazena. Iz tog vremena treba spomenuti i vodenicu na potoku Vrbanjici. Od nje je ostala samo povećća hrpa zemlje i zarastao put koji je vodio do nje. Vodenica je bila udaljena od sela 4 — 5 kilometara na istok bliže rijeci Ljubnju. Oko godine 1870. vodenica je još bila u upotrebi. Početkom ovog stoljeća od vodenice su ostali samo stubovi.⁸

Na predjelu sela zvanom »Rastoke« nalazile su se četiri suvare. Zadnja suvara ketuša Purić — Biskupovih, Čosić — Adamčićević i Đukića mljela je još u ovom stoljeću, a porušena je 60-tih godina. Ostale tri suvare porušene su davno prije.

Godine 1790. Vrbanja je (Capellania localis) drenovačke župe. Crkva se nalazila zajedno s grobljem u današnjem središtu sela, a bila je sagrađena od drveta.⁹ Mjesni kapelan Đuro Štrkljević sahranjen je u toj crkvi 1792. god.

Godine 1816. počinje gradnja nove crkve i traje do 1821. godine. Kad je crkva konačno bila dovršena, posvetio ju je gospodin vinkovački opat i »štopski« svećenik Karlo Pavić. U dnevnoj zapovjedi Babogredske kompanije od 2. travnja 1823. godine piše: »U Werbanji Drenovačke kompanije ocsese stara czerkva na 6-tog aprila 1823. na munti prodati to se na znanje daje.«¹⁰ Pri gradnji asfaltne ceste kroz selo, u središtu sela otkopani su temelji stare crkve.

Deset godina nakon otvaranja nove crkve, tj. godine 1831. u Vrbanji se otvara i prva škola. Prvi nastavnik je ispisan kaplar drenovačke kompanije seljanin Mato Begović. Nastava je održavana u graničarskim stražarama¹¹ (koje su redovno daleko) ili u seoskoj mrtvačnici, koja je bila na mjestu Santove kuće, a danas nove društvene zgrade u centru sela. Na starom kućnom broju 10 godine¹² 1866. izgrađena je općina i u njoj prostorije za školsku nastavu.

⁵ Pavičić: op. c.

⁶ Igor Karaman: Sumarni katastar veleposjeda u Slavoniji od XVIII do XX stoljeća, radovi centra Jazu u Vinkovcima, knj. 2, Vinkovci 1973.

⁷ Zlatko Vajda: Iz Povjesti šumarstva Slavonije, simpozij 100 godina znanstvenog i organiziranog pristupa šumarstvu jugoistočne Slavonije Zagreb 1975.

⁸ Po pričanju Tunjice Stankova.

⁹ Crkvene knjige.

¹⁰ Zapovidi Babogredske kompanije od godine 1823/24 original u muzeju u Županji.

¹¹ Mirko Pečić: O postanku i razvoju Vrbanje i Vrbanjske osnovne škole.

¹² Po pričanju čika Tunjice Stankova. Stanje duša župe Vrbanja — crkvena evidencija 1913. god.

Polovicom XIX stoljeća Austro — Ugarska monarhija prodaje ogromne slavonske šume stranim trgovačko prerađivačkim korporacijama. Eksploatacijom šuma u selo dolaze nove obitelji: Stelzer, Schvel, Horvat, Gašparac, Kovač, Stanić, i još mnoge druge čiji su članovi radnici u tvornicama, lugari, pisari (škrībani) ili rade na sječi šume. Radnici su većinom bili iz Like, Kranjske, Galicije, Poljske i Češke. Po ukidanju Vojne Krajine 1873. godine na mjestu ondašnjeg stana lajtnanta ili kako su stari rekli Lačmana, gradi se vrbanjska šumarija koja nosi kućni broj 54.¹³

Od novca koji brodska imovna općina poklanja po ukidanju Vojne krajine Vrbanji i ostalim mjestima, Vrbanjci 1877. godine grade novu školu katnicu na kućnom broju 66.¹⁴ Škola se nalazila na mjestu današnjih društvenih stanova u centru sela. Krajem XIX stoljeća sav kulturni život odvija se u gostionici brće Petrović, koji gostionicu kupuju od izvjesnog Brblje koji je dotičnu i napravio.¹⁵ U gostionici je 1878. godine osnovana čitaonica. U to se vrijeme u selu nalazi više posjednika i trgovaca, a postoji izvjestan broj graničarskih oficira starosjedilaca, tako da oni osnivaju čitaonicu koja djeluje u navedenoj gostionici, samo kod novog vlasnika Vida Mudrovčića.¹⁶ Od dokumenata čitaonice sačuvana su samo Pravila »Društva čitaonice u Vrbanji« koja se nalaze u Narodnoj knjižnici u Županji. Predsjednik čitaonice bio je F. Herman, tajnik D. Jelić, blagajnik I. Troper, odbornici su: A. Gašparac, J. Markovac, A. Miskrić, I. G. Bauer i Nikoljačić koji je ujedno jedan od malobrojnih domaćih ljudi (seljana) članova čitaonice.¹⁷ Čitaonica je od svog osnutka pa do prestanka rada, potpadala pod upravljanje raznih organizacija, da bi konačno prestala raditi prije 10-tak godina. Čitaonica djeluje prilično uspješno, nabavlja veoma popularne i čitane knjige o napretku kućanstva i uspješnom gazdinstvu.

Od godine 1880. do godine 1890. u izgradnji je željeznička pruga Vinkovci — Gunja.

Pruga je 1886. godine puštena u promet. Kroz Vrbanju prolazi izmed tvornica — pilana i to francuske i mađarske. Francuska firma »Societe d'importation de Chene« ili kako su seljani zvali »Lažer«, osnovana je 1860 — tih godina u Parizu kao »Društvo za izvoz hrastovine.«¹⁸ Mađarska firma »Krafft i Turkery« ili kako je udomaćeni izraz za firmu »Tiker«, potplaćuju seoskog načelnika sa 2000 forinti da pruga ne prođe kroz selo.¹⁹ U sklopu tvornica djeluje i škola u kojoj se školuju djeca radnika zaposlenih u tvornicama.

Zbog većeg broja stalnih povreda pri sječenju šume u selu je sagrađena 1870 — tih godina bolnica koja je imala kućni broj 302.²⁰ U bolnici su radile kao medicinske sestre župne časne sestre. Uz konkurenciju stranih korporacija radi i obitelj Bačoka koja posjeduje gater i paromlin, a za mušterije ima seljane Vrbanje i okolnih sela. Ostaci mlina sačuvani su do danas. Rezara i mlin Bačokinih bili su u neposrednoj blizini željezničke stanice. Potrebno je još spomenuti obitelj Dement koja je prije Bačokinog paromlina posjedovala također mlin koji je za pogon imao mašinu »damfericu«. Kod njih su između 1880. — 1890. dolazili na meljavu (vatrenku) ljudi iz Srijema koji su čekali po dva, tri dana da dođu na red za meljavu.²¹ Ista obitelj kasnije nabavlja dva vršaća stroja koje u početku vuku konji, a početkom ovog stoljeća su samohodni. Odmah poslije njih vršaće strojeve nabavljaju posjednici Stelzer i Gašparac, tako da vršenje žita prestaje konjima početkom stoljeća.

¹³ Po pričanju majstora Ilije Babunovića — opančara.

¹⁴ Mirko Pešić: op. c.

¹⁵ Po pričanju majstora Ilije Babunovića.

¹⁶ Po pričanju majstora Ilije Babunovića.

¹⁷ Pavo Kobaš: Razvoj bibliotekarstva Općine Županja, županjski zbornik broj 6.

¹⁸ Zlatko Vajda: op. c.

¹⁹ Po pričanju majstora Ilije Babunovića.

²⁰ Crkvene knjige.

²¹ Po pričanju čika Franje Dementa — Pepinog.

Vrbanja 1890. godine ima 2800 stanovnika.²² Zbog toga u selu nalazimo dosta trgovaca i zanatlija. Najpoznatiji su: Borovic, Nikoljačić, Strajnić, Morgenštajn, Kovačevi koji su bili trgovci i mesari, Nikšić slastičar, Rajković Ilarije kovač, Franjo Graf mesar, Ivan Kunst staklar, Cvetić gostioničar, Grin, Singer i mnogi drugi većinom Židovi. Horvatovi su bili strikeri i ujedno jedini u okolini izradivali »špenzleta«. Nekako u to vrijeme dolaskom željeznice i otvaranjem bolnice u selo dolazi apotekarska obitelj Lellis. Po dolasku u selo otvaraju apoteku u Dementovoj kući kućni broj 58, gdje se zadržavaju samo neko vrijeme.²³ Poslije kupuju kuću od obitelji Purić — Stankovi kućni broj 74, gdje grade veliku apoteku koja djeluje i nabavlja lijekove još dugo vremena. Zgrada apoteke je još i danas u dobrom stanju, a nalazila se u ulici Maršala Tita. Oko godine 1880. u selu je židovska škola kojoj vlasti zabranjuju rad a učitelj je kažnjen novčanom kaznom. Molbe židovskih trgovaca za ponovni rad škole nisu uvažene.²⁴ Vlasti Austrijske Monarhije nisu tolerantne prema tada veoma bogatim članovima židovske zajednice u Monarhiji. Istovremeno zbog svih tih naprednih gospodarstveno — seoskih institucija otvara se i pošta na kućnom broju 197 u kući posjednika Stelzera. Poštara je dugo godina gospođa Fani Stelzer. Pošta poslije seli kod posjednika Gašparca da bi nakon nekog vremena od I svjetskog rata do oslobođenja bila na kbr. 26 kod porodice Blažević.

Krajem prošlog i početkom ovog stoljeća u Vrbanji se nalaze i dvije klaonice. Prva je u tvornici — pilani francuskih posjednika ili »Lažera« i opskrbljuje mesom tvorničke radnike. Druga klaonica nalazila se kraj bare Turje i ona snabdjeva mesom seosko stanovništvo.²⁵ Seoska tržnica nalazila se početkom stoljeća na mjestu današnjeg školskog parka. Briga oko naplaćivanja placarine bila je povjerena didaku Andriji Radovom. Jedno od stalnih mjesta na tržnici imao je mesar Franjo Graf kojeg se još i danas sjećaju najstariji stanovnici sela.²⁶ Kraj tržnice se nalazio i veliki seoski bunar za putnike — namjernike. Na istom prostoru nalazio se i vatrogasni toranj Društva vatrogasaca koje je okupljalo vrbanjske trgovce i zanatlije. Društvo u to vrijeme ima i svoju limenu glazbu.²⁷ Neki od članova Društva su: Rajko Purić — Rajkov, Josip Burg, Hinko Hufnagel, Čakić Stjepan, Krasnik Ivan, Pokas Ivan i još velika većina majstora. Propašću Austro — Ugarske monarhije prestaje djelovati Vatrogasno društvo, dok članovi Društva prelaze u novoosnovano društvo »Duplira« koje počinje djelovati 1923. godine. Sredstva kojima Društvo raspolaže kupljena su mrtvačka kola i oprema za sahranu suseljana, što i danas služi svojoj svrsi.²⁸ Nakon nekog vremena dolazi do ponovnog osnivanja vatrogasnog društva u koje opet ulaze većinom trgovci, zanatlije i bogatiji seljaci. Oni pred II svjetski rat grade i vatrogasni dom gdje je današnja zgrada pošte.

Godine 1907. u selu je prilično jaka i dobro stojeća »Hrvatska seljačka zadruga«.²⁹ Zadruga je osnovana na kućnom broju 195 i okuplja naprednije seljake. Predsjednik zadruga je Đuka Čosić — Dujanićev, a najaktivniji članovi su: Đuka Čosić — Đurđev, Ivica Katalinić i Rajko Purić — Karlin. Zadruga posjeduje svoje poljoprivredne alate i strojeve, između ostalog i vršaci stroj tako da vrši usluge i ostalim seljanima. U selu 1907. godine postoji i klub koji nosi naziv Francuske firme »Société d'importation de chêne«. Klub je najprije na kućnom broju 336 dok je godine 1903. sagrađen iza tadašnje apoteke na kućnom broju 509. U klubu se okupljaju tvorničari, inteligencija i seoski trgovci. Neki od članova kluba su: Bačoka, Stelzer, Nikoljačići, svećenik Hrga, apotekar Lellis, doktor Kon, posjednici Gašparac i Schvel i još neki bogatiji seljaci.³⁰

²² Doktor Đuro Rauš: Uloga šume i šumarstva u zaštiti čovjekova okoliša.

²³ Po pričanju majstora Ilije Babunović.

²⁴ Mirko Pešić: op.c.

²⁵ Po pričanju čika Tunjice Stankovog.

²⁶ Po pričanju čika Tunjice Stankova.

²⁷ Po pričanju čika Tunjice Stankova.

²⁸ Po pričanju Blaža Čosić — Blaškova.

²⁹ Hrvatska seljačka zadruga evidentirana u luknarskom popisu župe Vrbanja 1907. godine.

³⁰ Po pričanju čika Tunjice Stankova.

Zbog značajnih novčanih sredstava koja se nalaze u rukama posjednika i trgovaca šumom, u selu se ukazuje potreba za bankom (štedionicom) koja je osnovana početkom stoljeća, kao dioničarsko društvo, u kući Antuna Gašparca na kućnom broju 99. Upravitelj štedionice je Židov Lajb koji je ujedno i stanar u zgradi štedionice. Po osnivanju štedionice knjigovođa je bio Vinkovčanin Filip Jakovljević. Već godine 1912. štedionica je u kući Petra Nikoljačića — Bukvinog na kućnom broju 48. Te iste godine upravitelj štedionice Nikoljačić uvodi u štedionicu i telefon koji je jedan od prvih u selu.

Telefonski pretplatnici 1913. godine su: Bačoka Josip, vlasnik paromlina i papopilane, Gašparac Antun, posjednik i trgovac drvima, Grün B. trgovina mješovitom robom, Općinsko poglavarstvo, kr. šumarija, Vrbanjska štedionica d.d.³¹ Godine 1910. prestaju raditi jedna pa druga pilana. Dio radništva ostaje i dalje nastanjen u Vrbanji tako da imamo dosta novih obitelji, neke od tih su: Solići iz Krivog Puta, Orešković iz Lešća. Plesvićak iz Spelja u Mađarska, Čakić iz Subotice, Lipovac iz Sokola, Trenc iz Bonoštra, Poje iz Plešica, Žurga iz Okrivra, Redl, Jakulić, Lučan, Žužak, Katalinić, Hric, Jegeš i još neki.³² Godine 1913. župna crkva ulaže u štedionicu 821 forintu i 290 filira što očito govori o solidnom poslovanju štedionice. Ulozi crkve i krupnih posjednika privlače bogate seljake koji čak ulažu i svoju zlatninu u štedionicu. Štedionica prestaje s radom početkom I svjetskog rata. Pred početak I svjetskog rata u selu se osniva i tzv. »Podružnica« kojoj je predsjednik gostioničar Vid Mudrovčić. Ona dobavlja poljoprivredne alate i razne napredne sorte sjemena za poljoprivredu. Rukovodstvo podružnice zajedno s trgovcima braćom Kovač organizira izradu razglednica Vrbanje. Razglednice su veoma uspjele i još ih ima u posjedu seljana.³³ U zgradi podružnice pred II svjetski rat je ogranak »Seljačke sloge« koja okuplja veliki broj seljana i priređuje razne aktivnosti u selu.

U selu djeluje i »Hrvatsko dobrovoljno kazališno društvo«. Jedan od vodećih ljudi društva je poznati čika Marijan Jegeš — Čiča.³⁴ Neki od članova društva su: Đuka Čosić — Marinov, Mata Trenc, Antun Horvat, i još neki. Od društva se sačuvao samo njihov spremišni ormar s lijepo izrađenim monogramom društva na prednjoj strani ormara. Nadarenost domaćih ljudi za pjesmu i svirku ne ostaje neiskorišten. Godine 1924. seljani Vrbanje osnivaju »Hrvatsko pjevačko društvo Posavac«. Prvi predsjednik društva je trgovac Ivan Matić sa stanom na kućnom broju 301. Stalni zborovoda društva je učitelj Drago Vučevac. Tamburaški zbor je vodio Iva Purić — Jakšin. Prvi voditelj tamburaškog zbora je bio apotekar Vjekoslav Bobinac. Po osnutku društvo je vježbalo u prostorijama bivše štedionice, da bi nakon nekog vremena prešlo u kuću novoizabranog predsjednika društva Jakoba Purić — Đurinog. Društvo odatle prelazi na neko vrijeme u zgradu škole gdje se ne zadržavaju dugo vremena. Odatle prelaze u zgradu već spomenute podružnice da bi na kraju bili u prostorijama kluba »Société«. Godine 1937. vlasti zabranjuju rad Društva u trajanju od tri mjeseca, da bi već godine 1938. društvo učestvovalo na velikoj smotri u Osijeku povodom godišnjica Osječkih pjevačkih društava. Godine 1939. društvo slavi 15-tu godišnjicu rada i tom prilikom je i posveta zastave »HPD«, koja je izrađena u Đakovu.

Kuma zastave je gospođica Stana Purić — Karlina, a barjakter je bio Antun Čosić — Šumarov (Gabrin). Na ručku povodom proslave bio je i saborski zastupnik ovog kraja čika Tuna Babić. Pored već spomenutih članova društva moramo spomenuti još i ove stalne članove: Marijan Čosić — Blaškov, blagajnik, Tonča Horvat-Strikerov, Pavo Petrović-Štelcer, Josip i Luka Nikoljačić, Ivan Landekić — Udvin, Jasa Čosić — Jarkov, Iva Čosić — Andrić. Društvo je pored već spo-

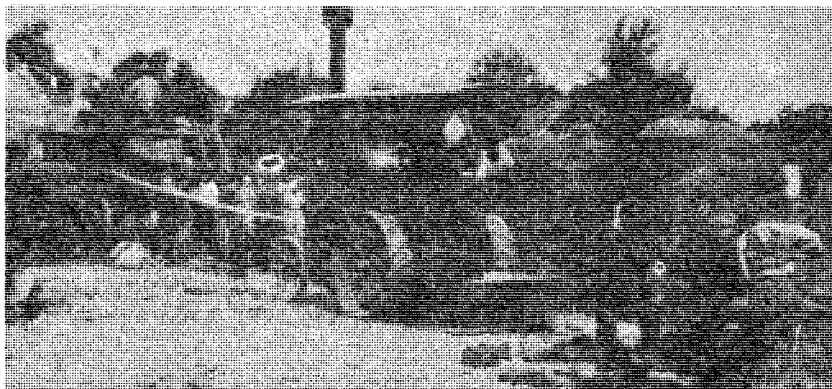
³¹ Imenik pretplatnika državnih telefonskih mreža u Hrvatskoj i Slavoniji 1913. godine.

³² Knjiga stanja duša župe Vrbanja — crkvena evidencija.

³³ Po pričanju čika Tunjice Stankova.

³⁴ Po pričanju Anice Jegeš.

menute smotre u Osijeku bilo na smotrama folkloru u Zagrebu, Brčkom i u Županji (povodom proslave 1000 godišnjice osnutka hrvatskog kraljevstva). Od okolnih većih ili manjih mjesta nijedno nije ostalo neposjećeno. Društvo se razilazi silom ratnih prilika u godinama rata.³⁵

1) Vršidba na gumnu Ace Purića Biskupovog tridesetih godina mašinom »danfericom«, samohodnom vlasnika Kude Denent Pepinog

2) Tamburaški zbor posjednika-zanatlija 1900. g. u Vrbanji sjede s lijeva nadesno: 1. Puđa Gašparac, posjednik, 2. Fabian Horvat, zanatlija, 3. Petar Nikoljačić, upravitelj Štedionice, 4. nepoznat, stoje s lijeva nadesno: 1. Ivan Kunst, staklar, 2. Franjo Stelzer Petrović, posjednik, 3. Josip pl. vitez Lellis, apotekar, 4,5,6. nepoznati

³⁵ Po pričanju čika Marijana Čosić — Blaškova blagajnika društva »HPD«.

³⁶ Na temelju starog društva niklo je novo kulturno umjetničko društvo »Posavac« koje već četiri godine uspješno radi pod rukovodstvom Mateja Janković — Jokinog.

S A Ž E T A K

Promatrajući gospodarstveni razvoj sela Vrbanje do početka XIX st. možemo reći da selo živi tipičnim graničarsko — vojničkim životom tadašnje Vojne krajine. U to vrijeme od gospodarstvenih objekata i ustanova u selu je drvena crkva, a na rijeci Ljubnju vodenice. U selu je postojao i stan za Lajtnanta ili kako su graničari rekli »Laćmana« tj. vojnog i civilnog predstavnika kumpanije u selu. Vrbanja kao i većina graničarskih sela u to vrijeme trguje s Vukovarom. Početkom XIX st. život Vrbanje se počima mijenjati. Dolazi do velikih promjena gospodarstvenih, a i kulturnih. Počima eksploatacija stoljetnih vrbanskih šuma, najprije paljenjem pepela, a poslije sve intenzivnijom izradom francuske i njemačke dužice. Da bi kasnije prelazilo iskorištavanje šume u pilansku obradu koja se vršila u trima pilanama. Od godine 1821. kad se gradi nova crkva od tvrdog materijala počima veoma intenzivna izgradnja raznih gospodarstvenih i kulturnih institucija koje su potrebne jednoj mladoj industrijskoj sredini. Većina institucija osnovanih i izgrađenih u jeku industrijskog razvoja i danas je prisutna u selu kao neodvojivi dio jedne urbane sredine XX stoljeća. Neke od institucija vezanih za eksploataciju šume su nestale tokom vremena iz sela.

Zdenka Lechner

ŠARANJE TIKVICA U ŽUPANJSKOM KRAJU

U pitamo li se da li je opravdano govoriti o šaranju tikvica u županjskom kraju,¹ kad je poznato da je ono bilo živo ili još traje u pojedinim selima drugih općinskih zajednica na istoku panonske SR Hrvatske — na primjer u vinkovačkoj ili vukovarskoj, tad nam pozitivan odgovor daje činjenica da se šaranje tikvica najintenzivnije potvrđuje u županjskom kraju.

Na temelju stručne literature i ostalih objavljenih podataka, te na osnovi tikvica kao muzejskih akvizicija zaključili smo: 1. da je šaranje u županjskom kraju najbrojnije zastupano, u najviše sela i sa najvećim brojem šarača; 2. da se njihovo šaranje istaklo kvalitetom koja je dobila priznanje još krajem 19. stoljeća. U »Krijesovoj« knjižici o hrvatskim narodnim ručnim vještinama i njihovoj primjeni, u svesku o tikvicama možemo pročitati da je 1883. g. na izložbi u Trstu tadašnja kraljica Jelisava kupila porculanski servis za koji je nacрте učinio arh. Bolle prema ornamentu na tikvicama koje je izradio Andrija Lešić iz Bošnjaka. Za Lešića se kaže da je bio tako dobar šarač da su se njegovi tukvanji i tikvice tražili na daleko, dapače i u inozemstvu. Njegova je popularnost bila dugotrajna, jer su se Lešićeve šarane tikvice tražile još 1918. g. — »sveder se traže« piše 1918. g. prof. Ante Matasović u toj knjižici.² Međutim, prije Bošnjaka spomenuti su Drenovci. Upravo prije sto godina, tj. 1881. g. održao je u Beču prof. dr F.

¹ Predavanje je održano u Županji dne 20. veljače 1981. g. na savjetovanju »Županijska Posavina — Etnološki lokalitet« u okviru »Sokačkog sijela 1981«. Popraćeno je bilo s 65 diapozitiva u boji u kojima je, osim ovdje navedenih, pokazan razvoj obrade i oprema tikvice s oblukom i čepom. Za snimanje muzejskih tikvica u Zagrebu srdačno zahvaljujem kolegici Nerini Eckhel, a za fotografiju iz Gradišta Mr Damiru Klasičeku.

² Matasović Ante, Tikvice, »Krijesove« knjižice o hrvatskim narodnim ručnim vještinama i njihovoj primjeni, sv. 6, Zagreb, 1918, str. 22.

Kršnjavi predavanje o slavenskoj kućnoj radinosti »Die slavische Hausindustrie«³ u kojem je naveo da u Drenovcima naročito lijepo šaraju tikvice. Srećom, tom podatku možemo dodati i predmetnu dokumentaciju: jednu tikvicu iz tog vremena, a iz Drenovaca. Na njoj se uz signaturu godine nalaze inicijali: 1881. MK. Šarana je dušičnom kiselinom. Tikvica je vlasništvo Duke i Mace Galović iz Drenovaca, Macin djed Marin Komesarović bio je šarač. Da ne bude sumnje, da su inicijali dobro pročitani, pomaže i upisani kućni broj na dnu tikvice: 189 M K.⁴

Kao daljnji lokalitet, svrstan po kronološkom redu podataka, slijedi Babina Gređa. Na tikvici, koja je u muzej dospjela kao babogredski produkt, označena je samo godina: 1891, a čuva se u Etnografskom odjelu Muzeja Slavonije u Osijeku.⁵ Značajna je po lovačkom scenskom prikazu (na koji ćemo se još osvrnuti). Županja se predstavlja s dvije tikvice: a) jednom iz 1890.g. na kojoj je ispisana ta godina i ime Marija. Vlasnik tikvice Ivica Svirčević iz Županje zna da je tu tikvicu šarao pastir Đuro i darovao ju svojoj djevojci Mariji⁶ b) druga tikvica signirana je 1893.g. i čuva se u Etnografskom muzeju u Zagrebu (Inv. BK 960). Na dnu tikvice ispisano je mjesto i godina, jedno nasuprot drugom: Županje 1893. U izlaganju je toj tikvici posvećena posebna pažnja zato što je baš iz Županje. Biljni ornament na njoj sastavljen je od motiva koji su stilizirani kao varijanta stabla života. Uz njega i uz uobičajene rozete nalazi se nekoliko pušaka ili kubura, koje su najvidljivije na dnu tikvice. Tu čine okvir signaturi: 1893 Županje. Tikvica je posvećena kotarskom predstojniku koji je vjerojatno bio lovac. Između dva kružna vijenca, koja omeđuju dno i čine prijelaz prema uzorku na trбуhu tikvice, smeđim slovima — ispisanim dušičnom kiselinom, još se može pročitati ime, prezime i funkcija, a ostali dio teksta je nečitljiv.⁷

Za Gradište i Soljane saznajemo 1918.g., ali vremenski bi ih zapravo morali dodati osamdesetim godinama prošlog stoljeća uz Drenovce, jer autor navodi: »Negda su vrlo lijepo šarali tikvice u Gradištu, u Soljanima i u Drenovcima.⁸ Kako smo iz drugog izvora (od Kršnjavog) saznali da su Drenovci bili čuveni već 1881.g., tom vremenu možemo pribrojiti Gradište i Soljane.

Selo Cerna javlja se tikvicom ravnog ili valjkastog vrata. U preciznijoj nomenklaturi rekli bi: tukvanjem, koji se čuva u zagrebačkom Etnografskom muzeju s podatkom da je iz tog sela.⁹ On je primjer šaranja tikvica u prvotnoj tehnici kada

³ Kršnjavi F., Die slavische Hausindustrie, Separatabdruck aus den Mittheilungen des k.k. Oesterreich. Museums, Wien. 1881, s.7 — u knjizi: Listovi iz Slavonije Isidora Kršnjavi, Zagreb, 1882 (kao dodatak).

⁴ Srećno zahvaljujem narodnom pjesniku Đuki Galoviću koji je, čuvši predavanje, pronašao ovu tikvicu i dostavio podatke o njoj. Za posredovanje hvala ide prof. Višnji Plemić, direktorici županjsk. muzeja.

⁵ Darovatelj tikvice bio je učenik Mare Hečimović-Seselja, profesorice na gimnaziji u Županji 1959. g. Ona ju je namijenila muzeju i predala Zdenki Lechner, tadašnjem kustosu osječkog muzeja.

⁶ Srećno zahvaljujem na upozorenju i podacima o tikvici g. Ivici Svirčević iz Županje.

⁷ Čitljivi tekst glasi: Ivan Scheibel kralj kotarski predstojnik vitez reda...

⁸ Matasović, str. 22.

⁹ Muzejska oznaka ovijena je na vrhu vrata s tekstom: 268 Cerna. Šarači razlikuju tikvice — sa jajolikim vratom (ženski rod tikve) i tukvanje — sa ravnim ili valjkastim vratom (muški rod tikve). Šara ove tikvice važna je, jer pokazuje stari stil domaćeg ornamentiranja (podsjeća me na jedan od uzoraka na starinskim srmanim pregačama). — Kod nas se iznimno našla tikvica samo s ocrnjenim ornamentom bez upotrebe dušične kiseline. Do sada ne znamo niti za jednu koja bi predstavila početak šaranja, kada su pastiri prije ocrnjivanja pougljenom tvari u ureze utrijali prljavštinu sa šešira. O tom govori Kršnjavi F., o.c. i Manga J. (v. bilješku 18.).

se još nije upotrebljavala dušična kiselina, koju svi šarači zovu »šatvoser«, i kada se ornament samo ocrnio pougljenom orahovom jezgrom ili nečim drugim. I šara se razlikuje od ostalih tikvičarskih šara, a sastoji se od valovnice sa završcima. Ovdje je primjenjen način ukrašavanja »vezom«, što znači da šara obavlja poput prstena vrat i trbuh. Kako su linije udvostručene, sredinom krivulja teku ubocane točkice.

Od 1922.g. zna se i za Štitar kao šaralački lokalitet. Te je godine u »Narodnoj starini« objavljena slika tikvice (zapravo tukvanja) našarane biljnim vezom, a obogaćene natpisom ili geslom na vrhu vrata.¹⁰

Po šaraču Kvirinu Šestiću iz sela Račinovci, koji je 1937.g. u »Politikinom« članku s naslovom: »Šaranje tikava u Slavoniji predstavlja pravu umetnost«¹¹ proglašen jednim od najpoznatijih šarača tikava, uvrštavaju se Račinovci kao deveti lokalitet županjskog kraja poznat po njegovanju tog narodnog umijeća koje je izraslo iz pastirskog stvaralaštva.

Nije istraženo kada je gdje taj pastirski rad prerastao u kućnu radinost. Podatak imamo samo za Gradište, gdje smatraju da je prelomna bila 1925.g. ili koja godina ranije. Kao razlog ne navode samo zaradu, nego i ljubav prema tom poslu koji im je ispunjavao vrijeme u kišnim danima i zimskim mjesecima, a ujedno otvorio mogućnost likovnog stvaranja i natjecanja.¹²

Šaranje tikvica u navedenim mjestima nije bilo jednako intenzivno kroz prošlih sto godina. Mijenjao se broj šarača, ili se samo po koji istaknuo, a u većini sela ono se nije održalo kroz cijelo to vrijeme kao što je slučaj s Gradištem. U Gradištu je »šaraštvo« poznato od 1881.g. — time ne mislim reći da ga prije nije bilo! — i traje do danas, 1981.g. Doduše, Gradište nije uvijek bilo centar šaranja kao 1937.g. kada je o njemu pisao ondašnji dopisnik (novinar) »Politike«: »Danas je centar šaranja malo selo Gradište u blizini Županje i u njemu žive najbolji šarači.« Da li je bilo kolebanja u održavanju te radinosti, znademo i po Matasovićevoj konstataciji iz 1918.g. On kaže da su Prkovci (opć. Vinkovci) »najveći majdan šaranja« i da su prkovačke tikvice poplavile tržište Osijeka, Vukovara i Đakova. Međutim, kasnije o njima nema nikakvih vijesti. U razdoblju između dva rata najpoznatije su gradiške tikvice i gradiški šarači. Oni su svojom robom poplavili Zagreb. Od 1928. do 1933.g. imali su i paviljon na Zagrebačkom Zboru (Velesajmu). 1940.g. poslali su putem posrednika u Beogradu tri stotine šaranih tikvica u Ameriku.¹³ U poslijeratno vrijeme, iza 1950.g. još su više proširili tržište, opskrbljivali su poduzeća vezana za turizam i folklor u Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu i Beogradu, ako spomenemo samo najveće nabavljače.

Od starih šarača, kako kažu današnji za svoje suseljene koji su se istaknuli u godinama između dva rata, spominje se: Tuna Mikinac-Gabrin, Franja Kovačević-Ilišev, Antun Blaževac-Salero, Iva Kadić-Sojdan, Šima Dretvić, Andrija i Franja Ivkovic.¹⁴ Primjerci njihovih šaranih tikvica nalaze se u muzejima, naj-

¹⁰ Matasović Antun, Slavonske graničarske tikvice, Narodna starina, 2, Zagreb 1922, str. 151 sl. 6. Napisano je: Bog živi!, v. str. 156.

¹¹ »Politika« od 1. II 1937., članak nije potpisan.

¹² Prema podacima, koje sam 1954. g. dobila od Franje Ivkovca, Tuna Mikinac je tako volio šarati tikvice da je i zemlju dao »napolak«, a on se bavio samo šaraštvom. To je bilo 1931. g. kada je Ivkovic učio šaranje kod Mikinca.

Tadašnji šarači često su radili u društvu, ali je svaki imao neku svoju specijalnost: drugačiju granu, ili samo njezin početak, ili nešto drugo. Mikinac je običavao reći: »Eto, moja je šara najlipša i najšarenija!«.

¹³ Prema podacima od šarača tikvica Franje Ivkovca, zabilježenim 1957. g.

¹⁴ Podaci Ivkovca slažu se s navodima u »Politici«, u navedenom članku. Ivkovic nije bio seljak, radio je u trgovini, ali šaranje tikvica postalo mu je »pasija«. 1954. g. živio je u Osijeku, a na pustari Selci imao je »nasad tikvica«, posađeno oko 40 kućica i još uz 30 m plota. U rujnu 1955. g. posjetila sam tu pustaru i vidjela »frižove tikvica«.

više ih ima u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Gledajući te tikvice, vidimo da njihov ornamentalni svijet odgovara šarama posavačkih (graničarskih) tikvica po Matasovićevoj razdiobi. Tu su zubre, zvizde, ružice, tulipani, grane, hrastov list i žir i drugo. Veliki dio tih uzoraka može se naći u albumu »Narodni motivi sa tikvica« koje je sabrala Draga Kovačević-Dugački,¹⁵ a izgleda da je onda povratno služio šaračima kao predložak mjesto tikvica s tim šarama. No, osim nabrojanih uzoraka njihove su tikvice imale naslikano i voće: granu s kruškama (Inv.8253), grožđe (Inv.6037), i jabuku (stablo) — motiv koji su oni zvali jabukom, (Inv.10271). Mikinac je imenovao neke uzorke drugačije, nego što to znamo iz literature, a zabilježeni su na tikvi u Etnografskom muzeju u Zagrebu (Inv.br.6036) Trojica šarača okušala su se i u donošenju portreta ljudi onog vremena, ili povjesnih velikana. U »okrugama«, medaljonima između grana F. Kovačević je nacrtao portrete Preradovića, Gaja, Račkog, Radića i drugih (Inv. 12786).

Svi su šarali tikvice, tukvanje i teglice (natege) za praktičnu namjenu u njihovom naravnom obliku, a ponekad i samo kao ukrasne predmete, kada su ih rezanjem dna ili vrata pretvarali u čaše, vaze ili pepeljare, odn. »korice« (spremice).

Suvremeni šarači orijentirali su se uglavnom na masovnu proizvodnju cijelih tikvica kao suvenir. Mnogima je stalo samo do financijskog efekta pa se njihove tikvice moraju pribrojiti onim dekadentnima, kakovih je znalo biti i prije. Šaranje je sada uistinu postalo kućna industrija, koja je zaposlila i staro i mlado, i muško i žensko, naravno uz redoviti rad. U prethodnom vremenu šaranje je bilo isključivo muški posao. U tadašnjem šaračkom krugu kao izuzetak spominje se jedna žena: Marica Kovačević-Pura, koja je odrasla u kući šarača — pastira i šarača »obrotnika« (djeda, oca, strica i braće).¹⁶ U velikom broju šarača najnovijeg razdoblja, kažu da ih ima preko pedeset, ima šarača koji rade taj posao prvenstveno, jer ga vole. Oni svakoj tikvici posvećuju punu pažnju, izabiru prave tikvičarske šare, primjenjuju ih strogo ili varirano i eventualno unose nove motive. Na ovim su tikvicama često ukomponirani jeleni, ptice, grbovi, cvijeće, četverolisna djetelina i drugo. Od najboljih šarača današnjice izdvajamo Martu Dretvić-Karlinu i Iliju Dretvića Filakovog.¹⁷

Snaš' Marta Dretvić unijela je novinu u šarastvo, sedamdesetih godina našeg stoljeća, time što je ornamente, koji se uobičajeno osmeđe, ostavila u naravnoj boji tikvice (dakle u svijetlo žućkasto boji), a međuprostor je obojila smeđe, »šatvosirala«. Tako je pozadina, tj. neornamentirani dio površine sav u crveno-smeđoj boji koju daje dušična kiselina (»šatvoser«) kada se nanese na tikvicu zagrije nad plamenom iz cilindra petrolejske lampe. Umreškani uzorci ostaju crni kao i urezane konture likova, prema ustaljenom postupku u šaranju. Ne znam da li je još koji šarač prihvatio taj način, jer iziskuje više vremena i skuplji je — treba više »šatvosera«.¹⁸

¹⁵ Narodni motivi sa tikvica, sabrala Draga Kovačević-Dugački učiteljica ženske građanske škole II. u Zagrebu. Godina izdanja nije tiskana, ali prema podatku prof. dr. M. Gavezzi-ja g. 1924.

¹⁶ a) Kadić Marko, Selo Gradište u prošlosti i danas (1971), Posebni otisak iz Županijskog zbornika, sv. 4, Županja 1972., str. 95.

b) vlastiti podaci iz 1954. g. istoga sadržaja i napomena da je njena omiljena šara bilo cvijeće, šurdice, itd.

c) Ivakić Vladoje, u Slavonskom kalendaru 1946. g. Da se ne zaboravi, bilježim da je Ivakić imao u rukopisu pripremljen udžbenik o šaranju tikvica, jer se nadao da će biti predmet ručnog rada u školama.

¹⁷ a) Kadić, o.c.

b) Lechner Zdenka, Šarane tikvica, Gospodarski list, br. 51/52, Zagreb, 1970. g.

¹⁸ Manga Janos, Ungarische Hirtenschnitzereien, Corvina, Budapest, 1972., str. 64. — Još jedan razlog više za komparativno proučavanje.

Pretpostavljam da je Marta Dretvić bila potaknuta na taj postupak kad je upoznala starinske tikvice, koje osvajaju toplinom svoje tamne crveno-smeđe boje dobivene od koma ili dima i čađe.

Najstarija šarana tikvica za koju se znade u našoj zemlji pomenuta je u Osiječkom zborniku 1956.g.¹⁹ To je tikvica iz 1734.g. Godina je urezana na tikvici, ali se ne zna gdje je šarana. Prije nego je nabavljena za osječki muzej bila je u vlasništvu obitelji osječkog kipara Mihajla Živića koji je rodom iz Sikirevaca — koji pripadaju županjskom kraju, ali to nije povod da se o njoj govori. Razlog je jači, a odnosi se na njezine figuralne motive razvijene unaokolo na cijeloj površini trbuha. (V. crtež br.1) Dok je ona bila jedini primjerak među tikvicama na kojoj su ljudski likovi doneseni u scenskom prikazu, prihvaćena je samo kao izuzetak, a ne kao prvorazredni dokument — još i zato jer se stavljalo pod upitnik i njezino porijeklo. Ali sada, kada joj dodajemo tikvicu iz Babine Grede, također sa figuralnim motivima u scenskom prikazu, dobiva pravu vrijednost ona zajedno s ovom drugom tikvicom, koja je signirana 1891-tom godinom.

Teme njihovih scena sadrže prizore iz života i shvaćanja onog vremena u kojem su nastale. Na prvoj tikvici (iz 1734.) prikazani su graničari ili panduri (?) s puškama, sabljom i zastavom, na konjima i bez njih, pa Madona i crkva sa zvonarom, ženom i djecom (?). Na drugoj tikvici (iz 1890.) predstavljena je lovačka scena i biblijski događaj o prvim ljudima: Adam i Eva pod jabukom.²⁰ (V. crtež br.2)

Ako prizorima ovih dviju tikvica pridružimo junačku scenu prikazanu na tikvici koju je opisao Matija Petar Katančić u djelu »Fructus auctumnales« (1791.g.), imademo primjerak više, ali i svjedočanstvo učenjaka i pjesnika onog doba. Iz stihova u drugom pastirskom razgovoru vidimo također i to da su se pastiri darivali tikvicama i da su ih smatrali vrijednima. Evo, kako glase Katančićevi stihovi:²¹

»Ja bi mu poklonio šarenu novu tikvicu odma, od nje ne imam skupljega dobra,
viruj!
Poloku tikva kupi, jest od kore jagnjida ozgor čep, kog lična viseć zamčica tanka
nosi.
Čista nutri, vodicom čest puta zalita tekućom, još miriši novinom, ništa bo pila
nije.
Zdvora vidiš vilenog nožićem slikovanog čilaša, glavu nosi visoko, prednje propinje noge.
Gled', konjanik na njemu, kako dizdume svitle poteže gled', kako vila leti, gled',
kako čorda brije!
Gled', kako rani Turak katanu po desnici kruto, al kako glavu, gledaj, Turčina
siće vitezi!

Taj moja zdvora, vidiš događaj nova tikvica kaže:

Matasović je razmišljao o tom Katančićevom kazivanju. Najprije je prirodno zaključio »da je narod nekada na tikvicama iznosio i junačke prizore«, ali je odmah odbacio tu mogućnost, »jer bi se nešto od toga moralo i do danas sačuvati na modernim tikvicama«, tj. na tikvicama prije šezdeset godina, kada je on pisao

¹⁹ Lechner Zdenka, Neke akvizicije etnološkog odjela, Šarana tikvica, Osječki zbornik V, Osijek 1956., str. 199.

²⁰ 22. prosinca-decembra, str. 12.

²¹ Dokumentarni — uski — film o šaranju tikvica u Gradištu 1971. g., Etnološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Etnografski muzej u Zagrebu (Andrija Stojanović, Zdenka Lechner), Šara Marta Dretvić-Karilina.

²² Sličan prikaz Adama i Eve nalazi se na rumunjskoj ksilografuri iz regije Cluj-a, Catalogul Muzeului de arta populara al RFR, Bucuresti, 1957, str. 129. sl. 146.

Za crteže scena sa tikvica zahvaljujemo Peru Avramoviću iz Županje.

²³ Katančićeve stihove donosim prema Matasovićevom citatu u Narodnoj starini, sv. 2, 1923., str. 155 — s izostavljanjem nekolicine redaka.

o njima. Nije mislio na to da bi se ipak mogle naći stare tikvice koje bi potvrdile prvi zaključak. Ali upozorio je da se pri izučavanju tikvica otvaraju mnoga pitanja i da bi se pozvani trebali njima pozabaviti.

Želio je da njegova radnja bude pobuda za daljnje istraživanje i proučavanje tikvica.

A to je poruka i ovog priloga.

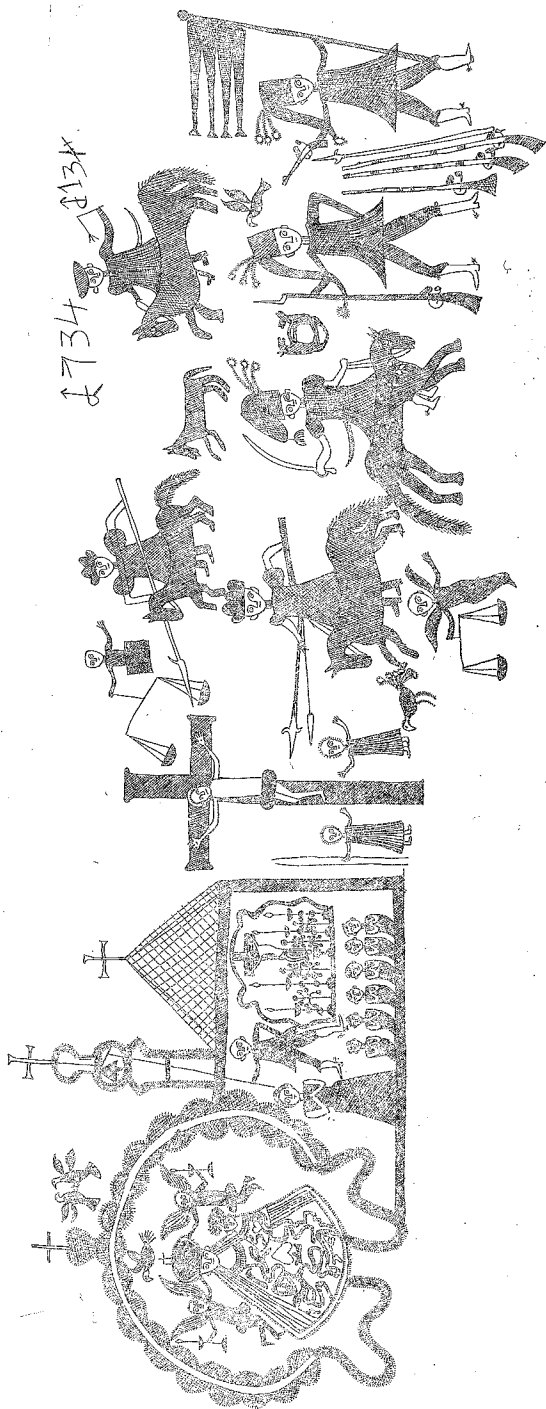
U njemu je izostala likovna obrada šaranih tikvica pa je i ona ostavljena pozvanima.²²

U ovoj bi se poruci razumjela želja, a da se riječima i ne izgovori, da mlađi nastave pribavljanjem onih starih tikvica koje su pastiri šarali za vlastitu upotrebu, ali i onih tikvica suvremenih šarača koje nisu izgubile vezu sa tradicijom i koje zaslužuju da ih se uvrsti u narodnu umjetnost.

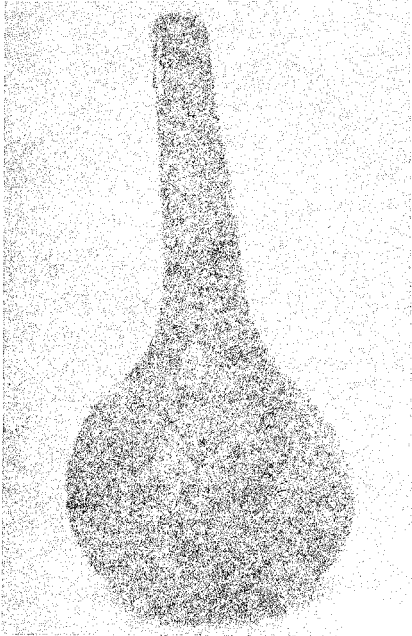
²² U prvome redu potrebna bi bila likovna obrada tikvica sa scenskim prikazima. Ali ništa manje ne bi bilo važno ocijeniti uspjele ornamentalne kompozicije od mnoštva onih koje nemaju tih vrednota, iako možda daju drugi podatak.

Nema sumnje da nas zanimaju ornamenti Lešićevih tikvica. Trebalo bi provjeriti da li gdje još koja postoji. A kako Matasović kaže (1918.) da je kanonik Milko Cepelić imitirao Lešićevu šaru na drvenim predmetima svoje zbirke, vjerojatno bi se tu našla pomoć. Budući da je Cepelić šarao i tikvice, ne bi li tako poticao održanju tikvičarstva, logično bi bilo da ih je primjenio i na tikvicama.

Cini mi se da srodnu šaru Lešićevoj (prema Cepelićevoj?) ima tikvica Mije Lukića, posljednjeg šarača u Drenovcima. Tikvica je signirana s inicijalima M.L. i godinom: 1920., nalazi se u Drenovcima. Za viđenje tikvice zahvaljujem Đuki Galoviću.

Prizor sa tikvice iz 1734.g.
 Snimio Mr Dazir Klasiček
 Crtao: P.Avranić

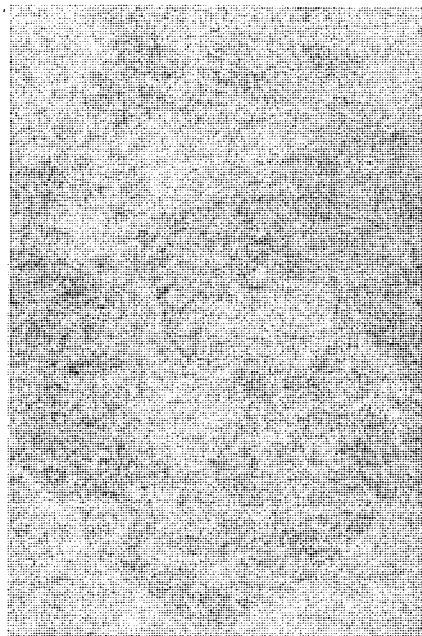
Tikvica s osmeđenom površinom, Gračište
(Marta Destrvid)

Tikvica iz Černe

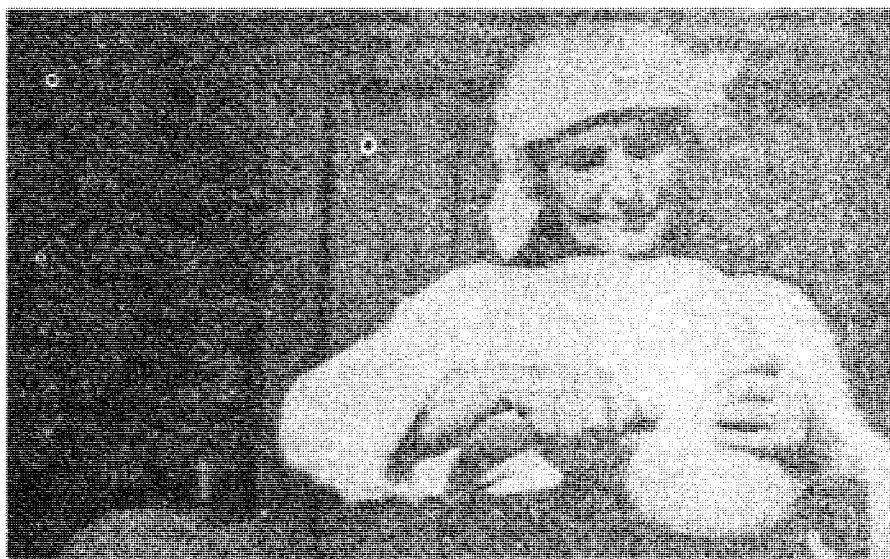
Šara s jelenom i pticom, Gračište

Šokica, Gračište (Kovašević)

Signatura na dnu tikvice, Gradište

Saranje tikvica u Gradištu (Marta Dretvić)

MIRKO PEŠIĆ:

NEKOLIKO POKAZATELJA O OSNOVNOM ŠKOLSTVU ŽUPANJSKE OPĆINE

U radu osnovnih škola na području općine Županja, pored ostalih, posebnu pažnju trenutno zaokupljaju i slijedeća pitanja:

- problemi školskog prostora,
- problemi nastavnog kadra i
- osjetno smanjivanje ukupnog broja osnovaca.

Na tih nekoliko aktualnih pitanja želim dati osvrt, prikaz, sa isključivom namjerom da se i na ovaj način informiramo o stanju i problemima istih.

I Stanje školskog prostora

a) Starost i vrste školskih objekata

U 13 županijskih osnovnih škola — školski objekti su različito stari, a time i različito funkcionalni u sadašnjem trenutku.

O starosti ovih škola, kao i o vrsti gradnje, govore slijedeći podaci:

1. Osnovna škola «Meša Pijade» Županja

Godina izgradnje: 1975. godine, da bi bila dograđena 1977. godine, a potpuno dovršena izgradnjom nove sportske dvorane pri školi 1982. godine. Elastična gradnja. Kompletno dovršena i vrlo suvremena osnovna škola.

2. Osnovna škola «Boris Kidrič» Županja

Godina izgradnje: 1960. godine. Montažna zgrada. Adaptacija (preziđivanje zidova, i dr.) izvršeni 1981. godine. Škola posjeduje odgovarajuću sportsku dvoranu, izgrađenu 1971. godine. Povoljniji uvjet za uspješan rad.

3. Osnovna škola »Ivan Goran Kovačić« Štitar
Godina izgradnje: 1954. godine. Klasična gradnja. Značajnije uređivanje škole izvršeno 1980. godine. Poboljšani uvjeti za rad.
4. Osnovna škola »Mijat Stojanović« Babina Greda
Godina izgradnje: 1900. godine. Klasična gradnja. Učionice u nekoliko zgrada (U zadružnom domu, i dr.). Vrlo teški uvjeti za rad. Neophodna izgradnja nove školske zgrade, za što se vrše obimne pripreme.
5. Osnovna škola »Matija Antun Reljković« Cerna
Godina izgradnje: jedna školska zgrada 1832. godine, a druga, novija 1957. godine; obje klasična gradnja. Otežani uvjeti za normalan rad. U pripremi izgradnja novog školskog prostora u Cerni. Područna odjeljenja, škola u Šiškovcima u vrlo lošem stanju.
6. Osnovna škola »Ivo Lola Ribar« Gradište
Godina izgradnje: jedna školska zgrada 1890. godine (klasična gradnja), a druga montažna 1960. godine. Adaptacija montažne zgrade (preziđivanje zidova, i dr.) izvršena 1981. godine. Teški uvjeti za rad. Neophodna izgradnja nove školske zgrade.
7. Osnovna škola »Vladimir Nazor« iz Bošnjaka
Godina izgradnje: prva etapa: 1979. godine, druga etapa: 1981. godine, a potpuno je dovršena izgradnjom nove sportske dvorane — 1982. godine. Kompletno dovršena i vrlo suvremena osnovna škola. Klasična gradnja.
8. Osnovna škola »Grga Cakić« Vrbanja
Godina izgradnje: škola u selu izgrađena 1957. godine (adaptacija Zadružnog doma za potrebe škole). Klasična gradnja. Neophodna dogradnja jednog krila ove školske zgrade. Montažna zgrada četverorazredne škole kod Željezničke stanice, izgrađena 1960. godine i nalazi se u vrlo lošem stanju i predstoji joj adaptacija.
9. Osnovna škola »Josip Kozarac« Soljani
Godina izgradnje: 1850. godine. Klasična gradnja. Vrlo teški uvjeti za rad. U Soljanima neophodna izgradnja nove školske zgrade. Adaptacija zgrade područne škole u Strošincima izvršena 1983. godine.
10. Osnovna škola »Ivan Meštrović« Drenovci
Godina izgradnje: 1966. godine. Klasična gradnja. Školska zgrada bez sportske dvorane. Jedva prihvatljiv nivo za rad.
11. Osnovna škola »Ivan Filipović« Račinovci
Godina izgradnje: 1969. godine. Klasična gradnja. Bez sportske dvorane. Školska zgrada zadovoljava u potpunosti potrebe mjesta. Stanje zgrade područnih odjeljenja u Đurićima ne zadovoljava.
12. Osnovna škola »Braća Nikolić« Gunja
Godina izgradnje: 1962. godine. Klasična gradnja. Bez sportske dvorane. Jedna školska zgrada montažna. Zgrada područne škole u Rajevom Selu u lošem stanju. Jedva prihvatljiv nivo uvjeta za rad.
13. Osnovna škola »Davorin Trstenjak« Posavski Podgajci
Godina izgradnje: 1903. godine. Klasična gradnja. U posljednje vrijeme je izvršena adaptacija krova školske zgrade. No, to nije dovoljno. Ukupno stanje školskog objekta ne zadovoljava. U perspektivi potrebna izgradnja nove školske zgrade.

b) Kategorizacija školskog prostora i opremljenosti županjskih osnovnih škola

Kakvo je stanje školskog prostora i opremljenosti županjskih osnovnih škola, neka ilustriraju rezultati kategorizacije školskih objekata, koju svake godine vrši odgovarajuća Komisija SIZ-a odgoja i osnovnog obrazovanja Županija, nakon izvršenih pregleda svih škola, na osnovi republičkog instrumentarija za vrednovanje higijensko-estetskih prilika u osnovnim školama.

Prema ovom instrumentariju škole je moguće razvrstati u sedam kategorija (interna kategorizacija za potrebe SIZ-a).

Utvrđeno stanje u pogledu školskog prostora i opremljenosti u osnovnim školama općine Županja je slijedeće (konstatirano od strane Komisije u svibnju 1981. godine)*:

I kategorija (najviši nivo) — bez predstavnika,

II kategorija (visok nivo) — bez predstavnika,

III kategorija (natprosječni nivo) — 2 škole: (OŠ »Moša Pijade Županja i OŠ »Vladimir Nazor« Bošnjaci).

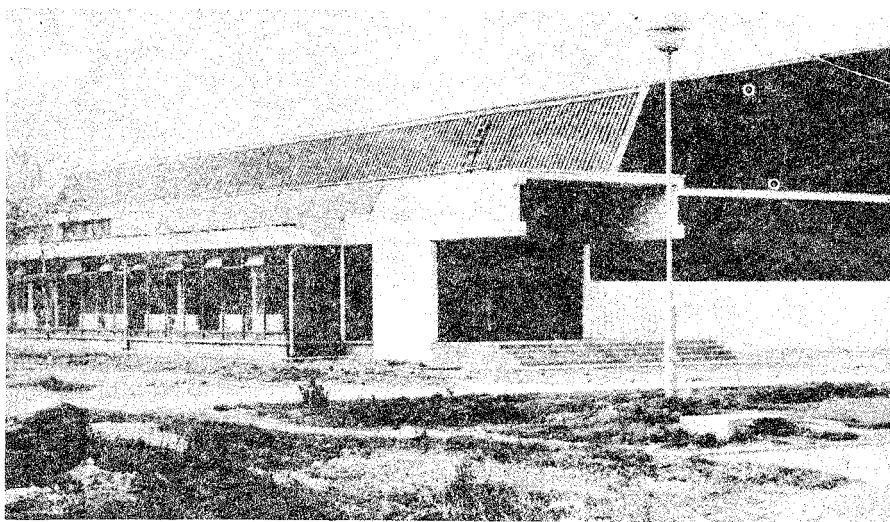
IV kategorija (srednji nivo) — 3 škole: (OŠ »Ivan Goran Kovačić« Štitar, OŠ »M. A. Reljković« Cerna i OŠ »Ivan Filipović« Račinovci),

V kategorija (jedva prihvatljiv nivo) — 3 škole: (OŠ »Boris Kidrič« Županja, OŠ »Ivan Meštrović« Drenovci i OŠ »Braća Nikolić« Gunja),

VI kategorija (nizak nivo) — 3 škole: (OŠ »Grga Čakić« Vrbanja, OŠ »Josip Kozarac« Soljani i OŠ »Davorin Trstenjak« Podgajci Posavski),

VII kategorija (najniži nivo): 2 škole: (OŠ »Ivo Lola Ribar« Gradište i OŠ »Mijat Stojanović« Babina Greda)*.

Iz navedenog pregleda je vidljivo da su od mogućih sedam kategorija (na područje općine Županja zastupljene čak 5 kategorija, od najnižeg do natprosječnog nivoa), kao i evidentnost činjenice, da na području komune nema nijedne škole u prve dvije (najviše) kategorije.

Nova sportska školska dvorana u Županji

Sve naprijed izloženo govori u prilog zaključnoj konstataciji, da je, unatoč učinjenih napora šire društvene zajednice oko izgradnje i poboljšavanja školskog prostora na području općine Županja, stanje još uvijek ne zadovoljava, da je više nego skromno i da će trebati i ubuduće, u daleko složenijim uvjetima, tom vrlo značajnom pitanju iz rada osnovnog školstva — posvećivati punu pažnju.

II Stanje i problemi nastavnog kadra

Šk.g. 1982/83. u svim županijskim osnovnim školama bilo je ukupno 6685 učenika u 251 odjeljenju, a na poslovima odgojno-obrazovnog rada bilo je zaposleno 320 nastavnika.

Kvalifikaciona struktura nastavnog kadra u proteklom razdoblju se postepeno poboljšavala, pa je sada veći dio nastavnih predmeta i odgojnih područja u potpunosti stručno zastupljen. To su: razredna nastava u cijelosti, a u predmetnoj nastavi: hrvatski ili srpski jezik, priroda, biologija, kemija, tjelesni odgoj (sa 100%), povijest i zemljopis (sa 94%), dok je stručna zastupljenost u matematici i fizici 88%. U cjelini uzevši predmetna nastava (V do VIII r.) na području općine Županja u svim osnovnim školama u prosjeku je zastupljena sa 88% stručnosti (prije 10 — 15 godina taj postotak je bio znatno niži — 35,53%). Najviše je nestručno zastupljen — glazbeni odgoj — sa 62%, zatim likovni odgoj i domaćinstvo sa 31%, pa strani jezici — sa 28%, tehnički odgoj — sa 13%, matematika i fizika sa 12%, itd.

Kakvo je stanje po tom pitanju na području općine Županja?

Sumarno gledano, 25 i više godina u istoj školi boravi svega 3% nastavnika, od 21 do 24 godine 9% nastavnika, od 16 do 20 godina 21% nastavnika, od 11 do 15 godina 14% nastavnika, od 6 do 10 godina 17% nastavnika, a od 1 do 5 godina 36% nastavnika. Stanje u pogledu zadržavanja nastavnika u istoj školi na području općine Županja se poboljšava iz godine u godinu, a naročito zbog sve bolje stambene situacije, a i zbog poboljšanih prometnih veza svih naših sredina s većim mjestima.*

U cjelini uzevši, trenutačno stanje nastavnog kadra u osnovnim školama općine Županja zadovoljava i pokazuje pozitivan trend razvoja, s još većim angažiranjem i odlučnošću svih društvenih faktora na području općine Županja da se isto još više poboljša i kvalitativno i kvantitativno unaprijedi u narednom periodu.

U najnovije vrijeme problem su i kadrovi za francuski i ruski jezik, vezano za provođenje Društvenog dogovora o ravnomjernijoj zastupljenosti stranih jezika na našem području. Ovaj problem se pokušava riješiti stipendiranjem i doškolovanjem zainteresiranih za ove struke.

Od posebnih nastavnih kadrova — trenutno je izražen nedostatak školskih pedagoga. Sada rade svega tri pedagoga, od kojih je samo 1 dipl. pedagoga.

Treba napomenuti da je značajan doprinos relativno brzom poboljšanju kvalifikacione strukture nastavnčkog kadra dala preko 15 godina duga i vrlo osmišljena akcija za izgradnju stanova za prosvjetne radnike na općini Županja. Naime, donesena je odluka od strane kolektiva svih osnovnih škola općine Županja, da solidarno udruže sva sredstva za stambenu izgradnju za izgradnju stanova u društvenom vlasništvu, te da se po određenom redoslijedu svake godine izgrade barem dva dvosobna stana za pojedinu osnovnu školu. Ovom zajedničkom akcijom izgrađeno je oko 45 društvenih stanova za prosvjetne radnike na području općine Županja.

U 13 osnovnih škola općine Županja radi ukupno 415 radnika, od kojih su 320 prosvjetni radnici (podaci za šk.g. 1982/83.). Riješeno stambeno pitanje u osnovnom školstvu ima 335 radnika ili 83%. To vrlo važno pitanje ima riješeno 248 prosvjetnih radnika ili 78% od ukupnog broja.

Do sada su stambena pitanja radnika u osnovnim školama općine Županja rješavana na slijedeći način:

- izgradnjom obiteljskih kuća — 191 radnik,
- dobivanjem društvenog stana — 144 radnika.

Od 144 društvena stana u kojima stanuju prosvjetni radnici osnovnih škola — 84 stana su u vlasništvu škola ili su im dati na korištenje.

Trinaest osnovnih škola općine Županja su u srednjoročnom razdoblju iskazale potrebu izgradnje za još 29 stanova u društvenom vlasništvu, čime bi svi sadašnji zaposleni radnici na neodređeno vrijeme u tim ustanovama imali riješeno stambeno pitanje.

Ova korisna akcija zajedničkog i solidarnog rješavanja stambenih pitanja prosvjetnih radnika uspješno je riješila vrlo oštar problem vezan za kadrove u županjskim osnovnim školama. Osim toga, ovo je doprinijelo dužem zadržavanju prosvjetnih radnika u određenoj školi i dotičnoj sredini.

Treba napomenuti — da od 320 nastavnika koji trenutno rade u osnovnim školama općine Županja — njih 36,5% imaju višu ili visoku školsku spremu (32% — višu, a 4,5% — visoku). Ostali nastavnici (13,5%) su sa srednjom stručnom spremom, uglavnom sa završenom učiteljskom školom.

Kod razmatranja ovog pitanja treba upozoriti na činjenicu da među prosvjetnim radnicima općine Županja, kao i šire, dominira ženski kadar. Od 320 nastavnika u osnovnim školama općine Županja — 261 ili 83% su žene, a 119 ili 37% — muškarci.

Nastavnički kadar u osnovnim školama na području općine Županja je relativno mlad. Oko 40% nastavnika je u dobi između 36 i 45 godina, 37% nastavnika su u dobi između 26 i 35 godina i 10% onih koji još nemaju 25 godina života. Nastavnici od 46 do 55 godina života čine svega 13% ukupno zaposlenih nastavnika u osnovnim školama općine Županja.

Stanje po školama je različito. Nastavnički kadar u obje županjske osnovne škole je u prosjeku stariji nego u ostalim školama (najveći postotak onih iznad 36 godina starosti). Približno stanje je u Gunji i Bošnjacima, dok je u ostalim školama pretežno mlađi kadar.

Migracija je poznata pojava u prosvjetnoj struci. Taj po škole nepoželjan fenomen ima više različitih uzroka (npr. različiti OD po općinama, neriješeno stambeno pitanje, školovanje djece, i dr.). Česte migracije nastavnika se vrlo negativno odražavaju na rad i rezultate škola.

III Osjetno se smanjuje broj osnovaca

Sadašnji trenutak osnovnih škola općine Županja, uz ostalo, karakterizira i osjetno smanjivanje ukupnog broja učenika, posebno aktualan problem u posljednjih 5 — 6 godina.

Trend naglog opadanja ukupnog broja učenika u županjskim osnovnim školama traje od šk.g. 1975/76. g. kada je bilo u posljednjih dvadesetak godina i najviše osnovaca na području općine Županja 7752 učenika od I do VIII razreda.

Trenutno stanje ukupnog broja učenika u šk.g. 1982/83. od 6685 učenika govori o smanjenju za golemih 1067 učenika za samo posljednjih sedam školskih godina, što upozorava.

Da bismo imali potpuniju i kompletniju sliku o kretanju i povremenom osciliranju ukupnog broja učenika u osnovnim školama općine Županja u posljednja dva decenija, poslužiti će i slijedeći podaci:

Školska godina	Ukupan broj učenika	Školska godina:	Ukupan broj učenika:
1	2	3	4
1962/63.	7303	1972/73.	7667
1963/64.	7404	1973/74.	7739
1964/65.	7348	1974/75.	7737
1965/66.	7356	1975/76.	7752
1966/67.	7442	1976/77.	7669

1	2	3	4
1967/68.	7503	1977/78.	7544
1968/69.	7520	1978/79.	7406
1969/70.	7564	1979/80.	7322
1970/71.	7481	1980/81.	7027
1971/72.	7546	1981/82.	6822
		1982/83.	6685

Iz navedenih podataka je vidljivo da je trend ukupnog broja učenika u županjskim osnovnim školama rastao ili manje oscilirao šezdesetih i do polovine sedamdesetih godina. Od tada nastupa osjetnije opadanje, što je došlo posebno do izražaja u posljednjih nekoliko godina, kada se godišnje smanjivao ukupan broj učenika u osnovnim školama na području općine Županja za gotovo jednu malu školu.

U pojedinim našim sredinama i osnovnim školama različito se manifestirao ovaj trend smanjivanja broja učenika, negdje s većim, a negdje opet s manjim intenzitetom.

O tome govore i slijedeći pokazatelji:

Osnovna škola:	Ukupan broj učenika:	
	Šk.g. 1975/76.	Šk.g. 1982/83.
OŠ »Moša Pijade« Županja	929	1027
OŠ »Boris Kidrič« Županja	510	419
OŠ »Ivan Goran Kovačić« Štitar	553	370
OŠ »Mijat Stojanović« Babina Greda	611	516
OŠ »M.A. Reljković« Cerna	766	655
OŠ »Ivo Lola Ribar« Gradište	515	417
OŠ »Vladimir Nazor« Bošnjaci«	679	650
OŠ »Grga Čakić« Vrbanja	549	471
OŠ »Josip Kozarac« Soljani	452	400
OŠ »Ivan Meštrović« Drenovci	481	432
OŠ »Ivan Filipović« Račinovci	248	184
OŠ »Braća Nikolić« Gunja	1210	909
OŠ »Davorin Trstenjak« Posavski Podgajci	238	210

Kao što je vidljivo iz ovih podataka od 13 osnovnih škola općine Županja u njih 12 se desio pad ukupnog broja učenika, a samo u Osnovnoj školi »Moša Pijade« Županja osjetniji porast, kakav trend se očekuje i u narednih nekoliko godina.

Najosjetniji i najveći pad zadesio je Osnovne škole u Štitaru, Gunji, Babinoj Gredi, Gradištu i Račinovcima, a nešto blaži pad je bio u Osnovnim školama — u Bošnjacima, Cerni, Drenovcima i Vrbanji, što je sve rezultat i posljedica specifičnosti u razvoju ovih pojedinih sredina.

Kao što je poznato, demografi procjenjuju da bi sredinom osamdesetih godina moglo doći do smirivanja opadanja broja učenika, uz blaži porast kasnije.

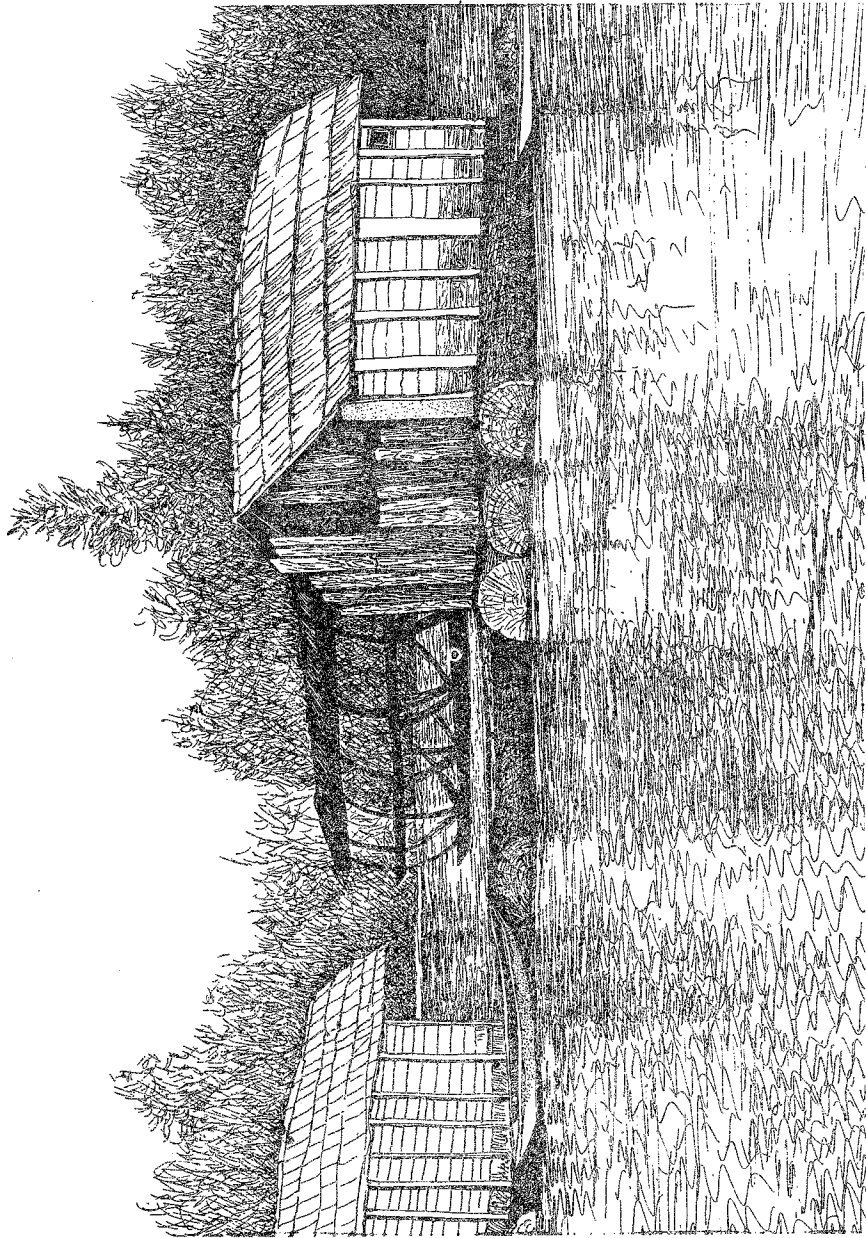
Valja kod ovoga napomenuti, ako se nastavi ovakav trend opadanja ukupnog broja učenika u županjskim osnovnim školama, implicirat će se razni problemi, kao što su smanjenje broja odjeljenja, kojih sada ima 251, s prosječnim brojem

od 26 učenika po odjeljenju. Smanjivanje broja odjeljenja rezultirat će onda pojavu viška nastavnika, kojih sada ima 320 u svih 13 županijskih osnovnih škola (pojava tehnološkog viška nastavnika već sada je evidentna i pokušava se na općinu razrješiti na najbezbolniji način), zatim dovesti u pitanje sadašnju mrežu osnovnih škola na području općine, kao i pitanje ekonomskog opravdanja i efikasnosti organizacije, a time i pravnog postojanja pojedinih škola kao zasebnih organizacija, posebno u manjim sredinama.

Kod ovog pitanja — jedino nam ostaje da se nadamo da do toga ipak neće doći i da će se ovaj evidentno nepovoljan i zabrinjavajući trend smanjivanja broja učenika na županijskom području zaustaviti barem na sadašnjem nivou.

* Podaci iz Izvještaja prosvjetnog savjetnika za sistem i opći razvoj osnovnih škola općine Županja.

* Korišteni podaci iz Analize: »Stanje i problemi nastavnog kadra u osnovnim školama na području općine Županja u šk.g. 1982/83.« Zavoda za FPS za područje Zajednice općina Osijek (prosinac 1982.)

Albani, 1908.

Vodeničnica na Savi, početkom ovog stoljeća, 33,5x25, tuš, 1983.

DR STJEPAN BLAŽINKOV

TVORNICA ŠEĆERA ŽUPANJA I UZGOJ ŠEĆERNE REPE ZAČETNICI SUVREMENE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE SLAVONSKOG POSAVLJA

Proizvodnja hrane u svijetu jedno je od prioriteta pitanja koje će biti sve aktualnije narednih godina, pa i dalje.

Ugljični hidrati čine osnovu ishrane. Zajedno s proteinima, masnoćama i vitaminima to su neophodni sastojci ljudske hrane.

Šećer se bez sumnje ubraja među najvrednije prehrambene artikle, a zbog njegovog ugodnog okusa on je pogodan za raznovrsnu upotrebu. Uostalom, slatka su hraniva bila uvijek primamljiva za ljude. Kao proizvođač kalorija, šećer je sasvim na vrhu među hranivim tvarima. To ima svoje velike prednosti, a naročito onda kada naše tijelo naglo osjeća potrebu za velikim količinama energije.

Šećer je uvijek bio neophodan živim bićima, no u obliku u kojem ga danas uživamo poznat je tek u novije vrijeme. Dok se nije usavršio postupak njegovog dobivanja iz prirodnih sirovina, »zaslađivalo« se slatkim plodovima, a kasnije i medom.

Pod pojmom »šećer« u tehnologiji šećera i prometu podrazumijeva se saharoza. Od svih poznatih vrsta šećera saharoza se danas najviše primjenjuje za ishranu čovjeka. Kao sirovine za njezino dobivanje služe šećerna trska i šećerna repa.

Razvoj proizvodnje šećera i uzgoja šećerne repe

○ prvim počecima proizvodnje šećera nema točnih podataka. Prvi zapisi potječu iz 320-te godine prije naše ere (17) i u njima se navodi da u Indiji postoji med koji se dobiva iz trske bez posredstva pčela. Izgleda da se najprije šećerna trska upotrebljavala za sisanje i žvakanje, a zatim se počeo iz nje praviti sirup, a najzad pravi, kruti, kristali šećera — saharoze.

U početku se šećer, koji je bio vađen iz šećerne trske, mogao proizvoditi samo u malim količinama, pa je šećer tada upotrebljavan samo u medicinske svrhe, a kasnije se sve više širila njegova proizvodnja za prehranu.

Prvi je u Evropu (u Grčku) donio šećer Neark, admiral Aleksandra Velikog, vraćajući se s vojnih pohoda na Indiju, prije otprilike 2300 godina. Neark govori o šećeru kao vrsti meda, koji se vadi iz trske. Čini se da Nearku nije bio poznat kruti šećer, već samo sirup izvađen iz šećerne trske.

Uzgoj šećerne trske i dobivanje šećera prenijeto je iz Indije u Kinu, Perziju i Arabiju. Arapi su najviše doprinijeli rasprostranjenju šećerne trske i proizvodnji šećera. Tako su u periodu od 640. do 646. godine donijeli šećernu trsku u Egipat, gdje je usavršen postupak proizvodnje šećera. Uzgoj šećerne trske prenesen je kasnije na Cipar i Kanarsko otočje.

Otkrićem Amerike 1494. godine, Kolumbo prenosi šećernu trsku na otok San Domingo. Povoljni klimatski uvjeti omogućili su širenju ove kulture na Antilskim otocima, koja u 17. stoljeću postaju glavni centar proizvodnje šećera.

Iz Grčke je za vrijeme križarskih ratova donesen šećer u zapadnu Evropu. Mlečani su dopremali šećer iz kolonija u evropske zemlje. Smatra se da su Mlečani počeli sa rafiniranjem sirovog šećera sredinom 14. stoljeća. Tada se šećer lijevao u obliku glava. Iz Italije se postupak rafiniranja šećera proširio u druge zemlje. Monopol trgovine šećerom u to vrijeme držali su Engleska, koja je imala najrazvijeniju preradu sirovog šećera i najmoćniju pomorsku flotu, te Španjolska i Portugalija.

Prvu tvornicu za preradu sirovog šećera iz trske na tlu današnje Jugoslavije osnovalo je jedno holandsko društvo 1752. godine u Rijeci, koja je tada pripadala Austro-Ugarskoj carevini. Ova rafinerija je proizvodila godišnje oko 3.400 tona rafiniranog šećera. Proizvedena količina šećera bila je dovoljna da podmiri potrebe tadašnje Austro-Ugarske monarhije.

Do početka 19. stoljeća u Evropu se iz kolonija, i to uglavnom iz Engleske, uvezio sirovi šećer proizveden iz šećerne trske. Godine 1806. Francuska je, koja je zaratila sa Engleskom i kojoj su bile potčinjene ostale zemlje Evrope, izdala dekret o kontinentalnoj blokadi trgovine evropskih zemalja sa Engleskom, tako da je Evropa ostala bez šećera. Ovako izmjenjeni uvjeti su nametnuli potrebu traženja novih sirovina pogodnih za proizvodnju šećera.

Budući da šećerna trska ne uspijeva u Evropi, to se tražila druga sirovina iz koje bi se dobivao šećer. Počeo se vaditi šećer iz raznog bilja sa slatkim okusom, kao iz soka palme, javora, mrkve, breze i drugog bilja.¹²

Otkriće njemačkog znanstvenika Andrije Sigismuda Markggrafa, objavljeno 1747. godine, bilo je osnov za daljnji razvoj proizvodnje šećera¹⁵. Markggraf je utvrdio da se u soku primorske repe, koja je nazvana Beta mauritima, nalazi šećer indentičan šećeru koji se dobivao iz šećerne trske. Njegovo otkriće bilo je čisto znanstvene naravi, te iz njega nije izveo bilo kakve praktične zaključke o uzgoju repe. Utvrdio je samo da sadržaj šećera u »šećernom korijenu« iznosi 1,5%.

Daljnji rad na korištenju ovog pronalaska nastavio je njegov učenik Franz Karl Achard, tragajući za postupkom izdvajanja šećera iz repe, a istovremeno je selekcijom odabirao repe i pokušao da poveća sadržaj šećera u repi. Od prvobitnog sadržaja šećera u repi od 1,5% Achard je povećao sadržaj šećera na 4-5%, a 1802. godine podigao i prvu tvornicu šećera za proizvodnju šećera iz repe u mjestu Konarach (Cunern) u Donjem Šljonsku, današnja Poljska¹⁴.

Poučen stečenim iskustvom iz svoje prve kampanje prerade repe, Achard izdaje knjižicu »Uputstva za uzgoj šećerne repe i podesniju proizvodnju šećera«, u kojoj iznosi sve dotad postignute rezultate kao i mjere za daljnji rad na unapređenju kako proizvodnje sirovina, tako i njezine prerade.

Zbog toga nije Achard postao samo utemeljitelj industrije šećera, nego i čovjek koji je utro put samoj kulturi šećerne repe.

Mlada industrija šećera u Njemačkoj i pored Napoleonove blokade kontinenta nije se zbog poraza Pruske i zbog slabe rentabilnosti poslije ukinute blokade mogla razvijati onako kako se to očekivalo. Naprotiv, vodstvo je preuzela francuska industrija šećera, povlaštena carinama i dalekovidnom poreznom politikom.

Napoleonovi dekreti dali su veliku moralnu i materijalnu podršku daljnjem razvoju industrije šećera i ne bi se pogriješilo ako bi se reklo da je Napoleon imao važan i značajan utjecaj na budući razvoj ove grane privrede. Premda je poslije pada Napoleona bilo pokušaja da se primjenom raznih mjera onemogući daljnja proizvodnja šećera iz šećerne repe i mnoge tvornice zatvore, ipak je od 500 šećerana (koliko je bilo za vrijeme Napoleona) ostalo oko 50 i one su stvorile uvjete za budući razvoj proizvodnje šećerne repe, odnosno industrije šećera¹³.

Uzgoj šećerne repe ne ostaje samo u granicama zapadne i srednje Evrope, već se postepeno širi i na ostale kontinente (Aziju, Ameriku i sjevernu Afriku), tako da se danas u svijetu od ukupne proizvodnje šećera 42% dobiva iz šećerne repe, a 58% iz šećerne trske¹¹. Ovo pokazuje da je šećerna repa postala važna industrijska biljka.

U svijetu se šećerna repa uzgaja na oko 8,000.000 hektara godišnje. Najveću površinu zauzima u SSSR-u (3,800.000 ha) i u Evropi (oko 3,000.000 ha). Na znatno manjoj površini uzgaja se u Sjevernoj Americi (oko 600.000 ha) i u Aziji (oko 500.000 ha), a na maloj površini (ispod 50.000 ha) u Južnoj Americi i Africi.

Od evropskih zemalja, ne računajući SSSR, na najvećoj površini šećerna repa sije se u Francuskoj (600.000 ha), Poljskoj (550.000 ha), SR Njemačkoj (450.000 ha) i Italiji (300.000 ha).

Po količinama proizvedenog šećera iz šećerne repe danas je u svijetu vodeći SSSR, koji proizvodi cca 8,400.000 tona šećera, zatim slijede: SAD sa proizvodnjom od oko 5,100.000 tona, Francuska sa 4,000.000 tona, SR Njemačka sa blizu 3,000.000 tona i Poljska sa proizvodnjom šećera od oko 1,700.000 tona.

Historijat proizvodnje šećerne repe i šećera u Jugoslaviji

Nagli porast uzgoja šećerne repe i njezino sve veće širenje kao poljoprivredne kulture u zapadnoevropskim zemljama imalo je odraza i u onim zemljama i pokrajinama koje su sačinjavale Austro-Ugarsku monarhiju.

Prema povijesnim podacima još 1840. godine veleposjednik Adamović sa Francuzom le Maitreom podiže tvornicu šećera u Cepinu pored Osijeka. No, budući da je ova šećerana bila primitivna za ono vrijeme, a proizvodnja šećera tek u početku, to je iskorištenje šećera bilo vrlo nisko a proizvodnja skupa, pa je tvornica prestala da radi 1848. godine.

U knjižnici »Šećerna repa«, koju je napisao A.Hribar 1946. godine¹² stoji: »Prva šećerana u Hrvatskoj osnovana je pred 100 godina, a bila je smještena u sjeveroistočnom dijelu Zrinskog grada u Čakovcu; tamo se i danas vide nekoje debele grede, na kojima su bili smješteni strojevi, a u dvorištu vidi se i jarak za dovod vode.«

Godine 1892. na podstrek ondašnjeg ministra Kullaga podiže se tvornica šećera u mjestu Usori kod Doboja, koja je radila sve do 1930. godine, kada je zbog nedostatka sirovina i nerentabilne proizvodnje prestala da radi.

Tvornica šećera na Ćukarici u Beogradu podignuta je 1898. godine, kao prva i jedina šećerana u tadašnjoj kraljevini Srbiji. Kasnije dolazi do izgradnje i ostalih tvornica šećera, tj. u Osijeku 1906. godine, u Zrenjaninu 1910. godine, u Novom Vrbasu 1911. godine, a godine 1912. podižu se tri šećerane, i to u: Ćupriji, Crvenki i Branjinom Vrh (Beli Manastir). Tako je do prvog svjetskog rata u granicama današnje Jugoslavije radilo 8 tvornica šećera¹⁶.

Između dva svjetska rata nije došlo do većih promjena, jedino je 1927. godine proradila još jedna nova šećerana u Sivcu (Bačka), koja je poslije oslobođenja zemlje demontirana i prenesena u Albaniju.

Poslije drugog svjetskog rata uzgoj šećerne repe bilježi sve veći porast. Povećana proizvodnja šećerne repe zahtjevala je i povećanje kapaciteta za preradu proizvedenih količina šećerne repe. Proširivanjem kapaciteta već postojećih tvornica šećera, u razdoblju od 1947. do 1960. godine, te izgradnjom šećerane u Zupanji 1947. godine, u Bitolju 1959. godine, kao i podizanjem šećerana u: Sremskoj Mitrovici, Senti, Kovinu i Peći godine 1962., mogućnost prerade šećerne repe dvostruko se povećala u odnosu na period između dva rata.

Novo tvornice šećera utjecale su na uvođenje kulture šećerne repe u ona područja gdje se ranije nije uzgajala, što je dovelo i do vidnih promjena strukture poljoprivredne proizvodnje.

Do nagle ekspanzije, čak prevelike i prebrze, podizanja daljnjih novih tvornica šećera u SFRJ dolazi poslije zaključivanja Društvenog dogovora o cijenama šećera i osiguravanju opskrbe domaćeg tržišta potrebnim količinama šećera godine 1974. i potpisivanjem Društvenog dogovora o upotrebi sredstava za povećanje kapaciteta za proizvodnju šećera godine 1976. Tako su u kampanji 1979/80. godine proradile novopodignute tvornice šećera u mjestima: Baču, Kovačici, Novoj Crnji, Žablju, Pećincima, Ormožu i Bijeljini, a u kampanji godine 1980/81. i tvornica šećera u Virovitici. Da još napomenemo, da uskoro treba da se dovrši izgradnja i da prerađuje dvije šećerane, u Šapcu i Požarevcu.

Proizvodnja šećerne repe i šećera u svijetu i Jugoslaviji

O proizvodnji šećerne repe i šećera u razdoblju do prvog svjetskog rata nema potpunih podataka, ali oni kojima se raspolaze govore o naglom porastu proizvodnje. Tako je u svijetu 1840. godine proizvedeno 50.000 tona šećera, 1850. — 200.000, 1860. — 450.000, 1870. — 846.000, 1880. — 1.820.000, 1890. — 3.669.000, 1900. — 5.944.000, a 1910. godine proizvedeno je 8.540.000 tona šećera. Kao što se vidi, proizvodnja se svake desete godine skoro udvostručavala.

Sjetvene površine šećerne repe u zemljama koje su prije prvog svjetskog rata proizvodile najviše šećera kretale su se u periodu od 1902. do 1913. godine, u prosjeku kako slijedi: Rusija — 618.800 ha, Njemačka — 465.600 ha, Austro-Ugarska — 357.700 ha, Francuska — 224.100 ha, Belgija — 59.000 ha, Holandija — 48.900 ha, Italija — 42.000 ha, te Švedska koja je imala sjetvenu površinu od 28.600 ha.

U kampanji prerade šećerne repe 1910/11. godine najveći proizvođači šećera bili su: Njemačka (354 šećerane — 2.589.869 tona šećera) i Rusija (276 šećerana — 2.144.000 tone šećera).

Usporedo s povećanjem broja tvornica šećera, kao i proizvodnje šećera, povećava se i proizvodnja šećerne repe i povećavaju prosječni prinosi po jedinici proizvodne površine.

Uspoređujući ostvarene prosječne prinose iz kampanje 1902/3. godine (koji su se kretali od 6,5 t/ha u Bugarskoj i 10,9 t/ha u Srbiji, do 25,0 t/ha u Francuskoj i 25,7 t/ha u Belgiji), s prinosima repe iz kampanje 1913/14. godine (17,04 t/ha u Rusiji do 47,92 t/ha u Italiji) može se zapaziti da je došlo do brzog povećanja prinosa ove kulture, pa je to svakako pridonijelo da je šećerna repa našla svoje mjesto u poljoprivrednoj proizvodnji i da joj se poklanjala velika pažnja.

Po podacima koje citira Jončić¹³ iskorištenje šećera u preradi šećerne repe imalo je slijedeći razvojni put: 1802. godine ono je iznosilo 1,5%; 1840 — 5,88%; 1850. — 7,2%; 1870. — 8,33% do 9,09%, a 1880. godine postignuto je iskorištenje oko 11%. U periodu od 1902. do 1914. godine iz 100 kg šećerne repe proizvodilo se i do 14 kg šećera, što je bio veliki uspjeh. Cijena koštanja proizvedenog šećera znatno je smanjena. Povećano iskorištenje i smanjenje cijene koštanja stvorili su mogućnost da se šećer uvrsti u neophodne životne namirnice, a ne da se smatra za luksuz i da je dostupan samo izvjesnom sloju ljudi.

Nakon završetka prvog svjetskog rata uzgoj šećerne repe i proizvodnja šećera iz nje počinje ponovno da oživljava. Šećerna repa dobiva širu primjenu, jer nuz-proizvodi (lišće sa glavama repe, kao i suhi i svježi rezanac) nalaze odgovarajuće mjesto kao vrlo kvalitetna stočna hrana, a melasa za daljnju preradu u alkohol, pekarski kvasac i druge proizvode.

Ovakav porast proizvodnje imao je utjecaja i na uzgoj šećerne repe u Jugoslaviji, pa prerada repe i proizvodnja šećera pokazuju tendenciju porasta, što svjedoči o sve većem učešću šećerne repe u poljoprivrednoj proizvodnji. Podaci o tim kretanjima vidljivi su iz tabele 1, koju dajemo u skraćenom obliku, tj. za svaku desetu godinu i kao posljednju za 1981. godinu.

Tabela 1 Pobrane površine i prinosi šećerne repe i proizvodnja šećera u Jugoslaviji

Godina	Površina hektara	Prinosi šećerne repe tona	Ukupno po ha	Proizvedeno šećera tona
1918.	21.593	227.270	10,53	24.368
1928.	58.298	855.352	14,67	113.638
1938.	30.251	605.572	20,05	77.278
1948.	74.129	1.318.728	17,78	162.517
1958.	60.905	1.278.780	21,00	168.793
1968.	73.462	2.781.830	37,87	358.822
1978.	123.886	5.187.664	41,90	697.060
1981.	144.551	6.240.551	43,17	790.650

Zastupljenost površina i proizvodnje šećerne repe uz učešće (prema proizvedenoj repi) u godini 1981. po područjima republika pokazuju podaci u tabeli 2.

Tabela 2 Proizvodnja šećerne repe po republikama u 1981. godini

Socijalistička republika	Pobrano hektara	Proizvedeno šeć.repe tona	Ukupno po ha	Učešće u %
Bosna i Hercegovina	2.727	95.573	35,05	1,53
Hrvatska	29.892	1.243.727	41,60	19,93
Makedonija	3.210	86.270	26,88	1,38
Slovenija	4.572	166.581	36,38	2,67
Srbija	104.150	4.648.400	44,63	74,49
od čega u				
SAP Vojvodini	92.883	4.283.105	46,11	68,63
SAP Kosovo	3.200	82.745	25,86	1,33

Treba istaknuti da se na svim terenima uzgoja šećerne repe u zemlji, a posebno na društvenom sektoru, šećerna repa proizvodi na intenzivan, industrijski način, uz primjenu suvremene agrotehnike, gnojidbe i ishrane, upotrebe visokoproduktivnih strojeva i takovih mjera biljne zaštite koja osigurava uspješno suzbijanje bolesti, štetnika i korovske flore.

Privredno-ekonomski i agrotehnički značaj uzgoja šećerne repe

Analizom povijesnog razvoja ove kulture može se izvući zaključak da šećerna repa kao poljoprivredna kultura dobiva isti značaj kao pšenica i kukuruz i da predstavlja jednu od osnovnih ratarskih kultura za podmirenje ishrane stanovništva, jer se proširila svugdje gdje je bilo iole uvjeta za njezin uzgoj.

Šećernoj repi pripada značajna uloga u poljoprivrednoj proizvodnji, budući je njena proizvodnja simbol i odraz intenzifikacije produkcije u poljoprivredi, a potrošnja njezinog glavnog oplemenjenog proizvoda — šećera — jedno je od važnih mjerila životnog standarda.

Zelja za proširenjem i povećanjem proizvodnje šećerne repe rezultira, dakle, iz njezinog privredno-ekonomskog i agrotehničkog značaja, odnosno u prvom redu zbog njezine upotrebne vrijednosti kao sirovine za dobivanje šećera. U tom pogledu ona je u Evropi nezamjenjiva.

Od proizvodnje i prerade šećerne repe zavisi niz drugih grana prehrambene i kemijske industrije (industrija bonbona i čokolade, čajnih peciva, prerade i konzerviranja voća i povrća, alkoholnih i bezalkoholnih pića, industrija lijekova i druge).

Pri preradi repe u šećer kao nuzproizvod dobiva se melasa, preostali sirup poslije kristalizacije šećera, koji sadrži znatnu količinu šećera. Melasa služi u ishrani stoke kao vrlo cijenjena hrana ili pak za daljnju industrijsku preradu. Danas se pretežno upotrebljava za proizvodnju alkohola, melasnog kvasca, glutaminate, huminske kiseline i slično.

U procesu prerade (kod cjeđenja difuznog soka) repe dobiva se i saturacioni mulj, koji može da se upotrebljava kao meliorativno sredstvo za popravak zemljišta i kao vapneno gnojivo (kalcizacija tala).

Pored toga, nuzproizvodi koji se dobivaju u proizvodnji šećerne repe (glave i lišće) mogu imati veliki značaj u ishrani stoke. List i glave šećerne repe, koje čine do 50% ukupnog priroda biljke, služe za ishranu stoke u svježem, siliranom i osušenom stanju ili u vidu brašna kao komponenta u krmnoj smjesi.

Po proizvodnji suhe tvari i hranjivih jedinica po hektaru šećerne repe, dva do tri puta se premašuju mnoge druge ratarske kulture. Ako se uzme da se uz prinos repe od samo 30 tona po ha dobije još oko 20 tona lišća i glava repe i da se prilikom prerade repe dobije oko 1.600 kg svježih rezanaca, onda se samo prinosom lišća s glavama i rezancima postiže proizvodnja od oko 3.000 zobenih hranjivih jedinica, što je ravno hranjivoj vrijednosti oko 3 tone zobi.

Posmatrano sa stanovišta ishrane, proizvodi dobiveni preradom šećerne repe mogu se uvrstiti u one koji predstavljaju najpovoljniji oblik korištenja kao hrane.

Od svih poznatih vrsta rastvarljivih ugljičnih hidrata šećer (saharoza) se danas najšire koristi u ishrani ljudi i on u svijetu pokriva oko 8% kalorija u ishrani svakog čovjeka, dok se u razvijenim zemljama njegovo kalorično učešće u ishrani kreće i preko 20%.

U odnosu na ostale ratarske kulture šećerna repa daje po jedinici proizvodne površine najviše kalorija. Prinos od oko 35 tona po hektaru daje cca 24 milijuna kalorija, dok krompir prinosom od oko 21 tone po ha daje oko 20 milijuna kalorija. Pšenica prinosom 4,5 tona/ha daje oko 15 milijuna kalorija.

Prema jednoj studiji (4) pri intenzivnom iskorištavanju zemljišta osigurava se u uzgoju:

- s 1 ha šećerne repe potrebu kalorija za 20 ljudi kroz 1 godinu,
- s 1 ha krompira potrebu kalorija za 10 ljudi kroz 1 godinu,
- s 1 ha pšenice potrebu kalorija za 6 ljudi kroz 1 godinu,
- s 1 ha raži potrebu kalorija za 5 ljudi kroz 1 godinu,
- s 1 ha livade potrebu kalorija za 3 čovjeka kroz 1 god. i
- s 1 ha pašnjaka potrebu kalorija za 2 čovjeka kroz 1 godinu.

Privredno-ekonomski značaj šećerne repe najbolje se vidi iz podatka (18) da se iz prinosa od 50 tona repe proizvede 8.250 kg šećera, 2.700 kg suhih repinih rezanaca, 2.100 kg melase i 2.500 kg saturacionog mulja. Daljnjom preradom melase dobiva se 650 litara alkohola ili preko 1.250 kg kvasca. Uz to dobije se još oko 30 tona svježeg lišća i glava za korištenje u stočarstvu.

Izražena u novcu vrijednost ovih proizvoda je vrlo velika, što pokazuje i visok stupanj rentabilnosti šećerne repe u odnosu na mnoge druge poljoprivredne kulture. Upravo zbog toga je poznato da agrarna privreda ima izreku: »Šećerna repa je kraljica njivskih usjeva i kad šećerna repa ne bi postojala, moralo bi je se pronaći.«

Positivna strana uzgoja šećerne repe ogleda se i u tome, što je ona vrlo intenzivna kultura, jer u pogledu primjenjene agrotehnike spada u sam vrh intenzivnosti. Uvođenjem šećerne repe u poljoprivredu, može se reći da je u našoj zemlji nastala vidna prekretnica u načinu obrade zemljišta. Ona je okopavina, koja zahtijeva duboku obradu, a za sobom ostavlja tlo dosta čisto od korova i odlično obrađeno, što ima pozitivan značaj za ostale kulture u plodoredu.

Može se slobodno reći da je na povećanje prinosa pšenice imala neposredan utjecaj šećerna repa, koja se sa repom smjenjuje u plodoredu.

Za svoj normalan razvoj šećerna repa zahtijeva dubok oranični sloj, a tokom vegetacije intenzivnu obradu i njegu. Ovakav način obrade i pripreme oranice poboljšava njezina fizička svojstva. Ovakav način obrade i pripreme oranice poboljšava njezina fizička svojstva. Osim toga, obilnim gnojenjem povećava se potencijal plodnosti njiva, a razlike u resorbiranju hranjivih materija omogućuju uspješnu smjenu ovih dviju kultura, jer šećerna repa pretežno koristi katione, a pšenica, suprotno repi, resorbira u većoj mjeri anione.

U prilog iznesenim činjenicama opisat ćemo i jedan vrlo interesantan i slikovit povijesni događaj, koji najrječitije ukazuje o revolucionarnom utjecaju uzgoja šećerne repe na poljoprivrednu proizvodnju.

Godine 1853., kada je Napoleon III sa svojom vjerenicom Eugenijom putovao diljem Francuske, sagradili su građani Valensijena trijumfalni slavluk u čast oba Napoleona, koji su bili toliko zaslužni za uvođenje kulture šećerne repe u poljoprivredu. Na aversu tog trijumfalnog slavluka stajao je natpis »PROIZVODNJA ŠEĆERA«. Ispod toga bila je slika Napoleona I, koji ju je »osnovao« i slika Napoleona III, koji ju je »štitió«. Pod slikom Napoleona I bilo je napisano: »Prije uvođenja kulture šećerne repe proizvodilo je područje Valensijena 695.750 bušela (1 bušel = 46,5 kg) pšenice i tovalo 700 volova.« Ispod slike Napoleona III stajalo je napisano: »Poslije uvođenja proizvodnje šećera iz repe, proizvodilo je područje Valensijena 1.157.750 bušela pšenice i tovalo je 11.500 volova.«

Zahvaljujući šećernoj repi, zabilježen je ovdje porast kod proizvodnje pšenice za 66%, a kod tovljenja volova za čak preko 1.500%. Mora se čovjek začuditi da je pri tom komplimentu namijenjenom šećernoj repi, uopće nije bilo govora o ko-

ličinama proizvedenog šećera. To svakako treba pripisati činjenici, što na šećer nije gledano kao na jedini glavni proizvod i što je šećerna repa pored nuzproizvoda imala i druga preimućstva.

Nabrajajući prednosti što ga za sobom donosi uzgoj šećerne repe za privredu zemlje, treba još napomenuti da je industrija šećera veliki potrošač raznih reprodukcionihi materijala, kao na primjer, uglja, mazuta, kamena krečnjaka, koksa, za tim raznih strojeva i strojnih dijelova, maziva, ambalaže, kao i velikog obima raznovrsnog potrošnog materijala. Dakle, ova industrija je veliki potrošač sirovina ili finalnih produkta raznih grana privrede.

Tvornice šećera u priličnoj mjeri angažiraju i kapacitete našeg saobraćaja. Tako je prije kampanje, u kampanji i poslije kampanje prerade šećerne repe 1981/82. godine prevezeno, na kraće ili duže udaljenosti, preko 8.500.000 tona raznih proizvoda, i to najviše šećerne repe, šećera, uglja, kamena, rezanaca i melase.

Dinamika razvoja proizvodnje i prerade šećerne repe imala je za posljedicu i na tempo porasta potrošnje šećera. Po nekom nepisanom pravilu postoji široko rasprostranjeno mišljenje da je nivo potrošnje šećera po stanovniku mjerilo životnog standarda neke zemlje. U životnoj praksi je to i stvarno tako, jer razvijene zemlje u prosjeku troše znatno veće količine šećera po stanovniku u odnosu na zemlje u razvoju. Prema statističkim podacima koje pruža F.O. LICHTS (Weltzuckerstatistik) evidentna je potrošnja u visoko privredno razvijenim zemljama od preko 45 kg šećera po stanovniku, srednje razvijenim od 40 — 45 kg, dok zemlje u nižem stupnju tehnološkog razvoja troše osjetno manje od 20 kg, a neke čak ni 10 kg.

Potrošnju šećera u SFRJ pokazuju podaci u tabeli 3.

Tabela 3 POTROŠNJA ŠEĆERA U SFRJ

Godina	Ukupno tona	Kg po stanovniku
1947.	114.380	7,30
1957.	198.142	11,10
1967.	404.298	20,18
1977.	655.514	30,18
1980.	794.799	35,64
1981.	828.316	36,96

Izgradnja tvornice šećera u Županji

Prilikom izbora i određivanja buduće lokacije za podizanje tvornice šećera u Županji, svakako se je prvenstveno imalo u vidu da ovaj izrazito poljoprivredni kraj pruža dovoljno mogućnosti za proizvodnju dostatnih količina šećerne repe potrebnih jednoj, u ono vrijeme, velikoj šećerani, a neposredna blizina velike količine vode koju nosi rijeka Sava, također zadovoljavaju zahtjeve ovakove industrije. Iz tih razloga mjesto Županja za podizanje tvornice šećera nije odabrano slučajno.

Davno prije nego što je ispred tvornice prerezana vrpca u znak svečanog otvaranja i puštanja u probni pogon, dioničko društvo »Sladorane« iz Zagreba kupilo je u Županji 116 katastarskih jutara zemljišta na kojem je 1942. godine započela izgradnja tvornice šećera.

Spomenuto društvo imalo je u prvobitnom planu dvije lokacije za podizanje šećerane i to u: Sremskoj Mitrovici i Sisku. Lokacija u Sisku je, međutim, ubrzo odbačena i izabrana je nova pored mjesta Županje. Prednost izbora mjesta Županje

bila je upravo u tome što je veći dio ovog područja na kojem treba da se zasniva sirovinaska baza buduće šećerane već imao izvjesnu tradiciju u uzgoju šećerne repe, jer se još 1939. godine na tom širem području nalazilo pod kulturom šećerne repe oko 1.500 hektara. Od druge lokacije u Sremskoj Mitrovici nije se odustalo, pa je i tu podignuta tvornica šećera, ali tek 1962. godine.

Cjelokupni posao projektiranja, izvođenja radova, izbor i ugradnja opreme bio je povjeren češkim firmama, koje su prema planovima trebale izgraditi i stambeno naselje pored tvornice.

Drugi svjetski rat je uveliko otežao radove, isporuku i dopremu instalacija, tako da je do oslobođenja zemlje bilo završeno svega 10 objekata, od predviđenih 23, izveden je spoj industrijskog kolosjeka do željezničke stanice u Županji i organizirana je ekonomija.

U času povlačenja okupatora, radnici šećerane-Sladorane d.d. — uspjeli su uglavnom sačuvati tvornicu od rušenja i razaranja, tako da je tehnički i građevinski materijal samo djelomično uništen i odnesen.

Nepunu godinu dana nakon oslobođenja, radovi na dovršenju šećerane su nastavljeni. Više dobrovoljnim nego plaćenim radom, uz bezbroj poteškoća, ali sa entuzijazmom koji se pamti samo iz doba onog općeg zamaha poslijeratne izgradnje. U nepune dvije godine dovršeni su svi objekti, stambene zgrade u naselju stavljene su pod krov. Izgrađen je restoran, kupatila za radnike, 5.400 metara željezničke pruge industrijskog kolosjeka s 13 skretnica itd.

Dogovori sa češkim firmama za isporuku i ugradnju opreme nastavljeni su, iako uz bezbroj poteškoća najrazličitijeg porijekla. Njihovi stručnjaci uložili su u posao svoje znanje i iskustvo, a članovi kolektiva su se pri tome obučavali, s bezprimjernim zalaganjem i radnim poletom. Tako je omogućeno da već u drugoj godini izgradnje započne prva kampanja prerade šećerne repe.

Jedanaesti rujan 1947. godine pamti se u županijskoj komuni kao veliki dan, jer on predstavlja početak industrijskog razvoja i modernizacije poljoprivredne proizvodnje tog malog slavonskog kotara. Toga dana je pokojni Boris Kidrič simboličnim prerezanjem vrpce pustio u rad novu tvornicu šećera. U spomen tom neimaru socijalističke izgradnje, tvornica nosi njegovo ime i prezime od dana njegove prerane smrti 1962. godine.

Od 1948. godine dalje čitav proces proizvodnje isključivo je u rukama radnog kolektiva. Stručnjaci i radnici su uz pomoć i drugarsku suradnju stručnjaka iz drugih, već postojećih šećerana u zemlji svladali komplicirani postupak prerade šećerne repe i oslanjaju se sve više na vlastite snage. Rast i uspon Tvornice predstavlja istovremeno i rast i razvoj radnog kolektiva u stručnom i organizacionom pogledu. Od nekadašnjih nekvalificiranih radnika postaju kvalificirani i visokokvalificirani rukovoditelji pogona i odjeljenja, a stručni i tehnički kadar se osposobljava i stipendira na raznim školama i fakultetima.

»Prvo čedo prve Petoljetke«, kako je šećeranu u Županji nazvao Boris Kidrič — jer je to naš prvi poslijeratni novi industrijski objekat — čvrsto je stalo na vlastite noge i pokrenulo čitav mehanizam progressa. Od seljačkog primitivnog gospodarstva, koje sve više poprima konture modernog producenta i prerasta u robnog poljoprivrednog proizvođača, pa do sezonskog radnika koji tu nalazi svoju egzistenciju. Nekoliko desetaka tisuća ljudi u okolici Županje aktiviralo se upravo izgradnjom šećerane. Ona postaje žarište napretka, standarda, razvoja i privredne ekspanzije u ovom dijelu slavonske i bosanske Posavine.

U prvo vrijeme se šećerna repa uzgajala, a proizvodnja i otkup ugovarao na dosta velikom geografskom prostranstvu, koje se protezalo u dužini 300 kilometara, tj. od Kutine pa do Zemuna, a po širini oko 120 kilometara ili potezom od Vinkovaca preko Vukovara, Šida do Bijeljine, odakle se granica proizvodnog područja

protezala dalje preko kotareva: Brčko, Gradačac, Bosanski Šamac i Doboj u SR Bosni i Hercegovini, pa da bi se zaokruživala sa teritorijama kotareva: Kutina, Nova Gradiška, Slavonska Požega, Slavonski Brod i dio Đakova. Na tome području koje zaprema gotovo 500.000 hektara oraničnih površina, izuzevši one rajone gdje se proizvodnja repe ugovarala za druge šećerane (Srem), udio sjetve šećerne repe u strukturi sjetve ratarskih kultura iznosio je oko 1,8%. Tada je proizvodnju šećerne repe ugovaralo oko 20.000 poljoprivrednih proizvođača. Sedamdesetih godina taj se broj svodi na 5.000, a udio zastupljenosti repe u plodosmjeni se kreće oko 4,5%. Deset godina kasnije broj proizvođača šećerne repe smanjuje se ispod 2.000, a učešće zasijanih površina pod repom u odnosu na oranične površine iznosi nešto preko 3%.

Razdoblje od 1947. do 1955. godine moglo bi se okarakterizirati kao period niskih prinosa šećerne repe i kao razdoblje svestrane borbe za sirovinu, kako u pravcu povećanja površina pod šećernom repom, tako i za podizanje prinosa po jedinici površine.

Proizvođači nisu raspolagali nikakvom mehanizacijom, nedostajalo je reprodukcionog materijala, a nije bilo ni stručnih kadrova. Posao oko uzgoja repe je bio vrlo težak i mukotrpan.

U tom vremenskom razdoblju društvene površine, gdje bi utjecaj suvremenijeg i modernijeg načina proizvodnje bio jači, nisu se znatnije povećavale. Tome još treba dodati da je ovaj reparski bazen razmjerno novijeg datuma od reparskih rajona ostalih tadašnjih šećerana, što će reći, da su proizvođači sirovine bili bez većih potrebnih iskustava.

Zahvaljujući naporima na unapređenju uzgoja šećerne repe koji su nastali kao posljedica akcija društveno-političkih institucija, sve veće angažiranosti društvenih i privatnih proizvođača, te njihovoj orijentaciji na robnu proizvodnju, naglo raste interes proizvođača za tu kulturu, pa dosadašnji kapacitet prerade repe u šećerani postaje premalen već 1956. godine. Tada je radni kolektiv odlučio da se izvede rekonstrukcija tvornice, kojom se kapacitet povećao od 1.350 na 1.500 tona prerade šećerne repe za 24 sata.

Glavnina radova je izvršena na otpornoj stanici, koja je uglavnom predstavljala usko grlo u tehnološkom procesu prerade repe, odnosno proizvodnje šećera.

Sjetvene površine pod šećernom repom konstantno su i dalje rasle, a kako u poljoprivredi dolazi do značajnih promjena, ne samo u organizacijskim formama, nego još više u pravcu intenzifikacije poljoprivredne proizvodnje, to se iz godine u godinu, primjenom sve bolje agrotehnike, uvođenjem modernije mehanizacije i efikasnije zaštite od štetnika i bolesti, prosječni prinosi brzo povećavaju i dostižu, pa čak negdje i prestižu evropski nivo. Ovako ubrzani trend porasta proizvodnje šećerne repe dovodi do proizvodnje dostatnih količina sirovina za podmirenje tvorničkog kapaciteta, a ovo opet uvjetuje napuštanje udaljenijih dijelova proizvodnog područja i sužavanja radiusa proizvodnje repe, dok u matičnom orealu slijedi ozbiljna selekcija proizvođača repe.

Godine 1959. kampanja je trajala 155 dana i bila je to do tada najduža kampanja (1966. godine 171 dan). Poznato je da dugačke kampanje nepovoljno utječu, kako na tehnološki tako i na finansijski rezultat poslovanja. Veliki dio onog što se u tom razdoblju zaradi, gubi se svakim danom koji produžuju kampanju preko 100 dana (tako se onda smatralo). I to je bio jedan od razloga da se u kolektivu ponovno počelo razmišljati o proširenju tvornice i novoj rekonstrukciji. U to vrijeme su već bile poznate kalkulacije i ekonomski pokazatelji, koji su ukazivali na to da je optimalni kapacitet tvornice za preradu šećerne repe 3.000 tona (sada je to i više). Zbog toga je odlučeno da se nova — radikalna rekonstrukcija izvede upravo na taj kapacitet. Istovremeno se u tehnologiji uzgoja šećerne repe dešavaju krupne revolucionarne stvari, koje su, također, zahtjevale povećanje kapaciteta prerade, jer je on postao usko grlo i ozbiljna prepreka.

U šećeranstvu u svijetu diskontinuirani i nedovoljno mehanizirani tehnološki procesi zamjenjuju se vrlo brzo novim kontinuiranim i u velikoj mjeri mehaniziranim i automatiziranim procesima. Tokom rekonstrukcije tako su u tvornici postavljene i ugrađene najsuvremeniji uređaji i oprema, zadnja riječ tehnike, kao što su: difuzni tornjevi, postrojenje za čišćenje sokova, centrifuge za zadnji proizvod, automatizirana krećna peć itd.

Prva normalna kampanja u pogledu postignutih tehnoloških rezultata prerade repe iza druge rekonstrukcije slijedila je u 1962. godini. Ocjenjujući količine prerađene šećerne repe, 1963. godine tvornica već predstavlja uhodani i sređeni pogon sa željenim kapacitetom i učinkom. Time je županijska Tvornica šećera ponovno, za ono vrijeme, postala najsuvremenija i jedna od najvećih na Balkanu.

Kao prelomna, a u pogledu ostvarenih prosječnih prinosa šećerne repe, uzima se 1957. godina. Dok je još 1956. godine prosječni prinos iznosio 11,3 tona po ha, godinu dana kasnije — u toj prelomnoj 1957. godini, na 9.825 ha realiziran je prosjek od 20,7 tona/ha. Koliki je to skok, i usprkos smanjenim površinama, učinjen najbolje ilustrira ovaj podatak: 1956. godine prerađena je količina od 117.801 tona repe, a u 1957. — 199.877 tona. Obim proizvodnje i kretanje prosječnih prinosa šećerne repe tih godina pokazuje tabela 4.

Od 1957. godine datira i daljnje stalno povećanje prosječnih hektarskih priroda. Ti prirodi su osim 1958. godine, koja je poradi klimatskih prilika bila ekstremno loša, stalno bili iznad 20 tona po ha, da bi u kasnijim godinama obilno bili premašeni — za ranija shvatanja nedostižnu granicu — 30 tona po ha, a kod nekih društvenih gospodarstava i preko 50 tona po ha. Tu proizvodnju kasnijih godina pokazuju podaci u tabeli 5.

Tabela 4 Pobrane površine i prinosi šećerne repe 1947 — 1957. godine

Godina	Pobrano šećerne repe hektara	Prinosi šećerne repe tona	Ukupno po ha
1947.	8.731	94.940	10,8
1948.	7.467	75.400	10,0
1949.	9.118	83.102	9,1
1950.	11.020	67.338	6,1
1951.	10.004	123.026	12,3
1952.	6.450	30.267	4,6
1953.	7.477	119.989	16,0
1954.	7.522	83.545	11,1
1955.	8.238	146.491	17,8
1956.	10.178	115.313	11,3
1957.	9.825	203.703	20,7

Iz godine u godinu započinje era industrijske proizvodnje šećerne repe. Tehnologija uzgoja na nivou najboljih svjetskih dostignuća, uspješno se aplicira na vlastite uvjete.

U godinama koje su slijedile, sve što je do tada postignuto unapređivano je novim znanstvenim saznanjima, a to je rezultiralo povećanju prinosa šećerne repe.

Od 1959. godine počinje primjena moderne agrotehnike u obradi zemljišta i uzgoju repe, a od tada naročita pažnja posvećuje se gnojidbi za šećernu repu i ishrani usjeva repe i rapidno raste potrošnja mineralnih gnojiva. 1955. godine prosječna dozacija mineralnih gnojiva, računato za cijelo proizvodno područje, iznosila je po hektaru šećerne repe 223 kg, da bi se u 1971. godini cifra zaokružila na oko preko 1.000 kg kod kombinata i nešto manje na privatnim posjedima.

O značajnim dostignućima poslije 1971. godine i najnovijoj rekonstrukciji i povećanju kapaciteta tvornice šećera biti će posebnih napisa.

Tabela 5 Pobrane površine i prinosi šećerne repe 1958 — 1982. godine

Godina	Pobrano šećerne repe hektara	Prinosi šećerne repe tona	Ukupno po ha
1958.	6.002	116.348	19,4
1959.	10.091	260.012	25,8
1960.	6.947	195.111	28,1
1961.	9.349	211.454	22,6
1962.	7.053	151.610	21,5
1963.	9.545	234.580	24,6
1964.	8.306	252.282	30,4
1965.	6.540	206.809	31,6
1966.	11.691	450.648	38,5
1967.	9.553	324.993	34,0
1968.	8.879	349.708	39,4
1969.	8.413	309.298	36,7
1970.	6.746	195.432	29,0
1971.	7.459	213.958	28,7
1972.	8.323	380.883	45,8
1973.	7.139	270.928	37,9
1974.	8.468	379.494	44,8
1975.	7.145	249.069	34,8
1976.	6.966	296.620	42,6
1977.	7.641	354.790	46,4
1978.	7.436	301.193	40,5
1979.	5.731	284.684	49,6
1980.	4.814	189.434	39,3
1981.	6.186	249.858	40,4
1982.	6.187	251.995	40,7

Pionirski zahvati u moderniziranju poljoprivrede

Vrijedno je istaknuti da je tvornica šećera Županja putem uzgoja šećerne repe uvela u ovo područje upotrebu mineralnih gnojiva u poljoprivrednu proizvodnju. Do 1957. godine tvornica šećera je svojim kooperantima gnojivo davala besplatno, da bi se stekle navike i potrebe za njim (10).

Vidljivi proizvodni rezultati primjene mineralnih gnojiva na šećernoj repi ubrzo su poučili poljoprivrednike da počnu sa korištenjem ovog gnojiva i kod uzgoja ostalih ratarskih kultura (prvenstveno na pšenici), pa je time Sećerana odigrala prvu revolucionarnu — pionirsku ulogu u pravcu unapređenja poljoprivredne proizvodnje našega kraja.

U provedbi zaštite u suzbijanju štetnika i bolesti na šećernoj repi nastaju začeci suvremene fitoterapije biljne proizvodnje slavonskog i bosanskog Posavlja, koji korištenje proizvođačima 74 komada motornih zaprašivača »vulkan« i 20 traktor-datiraju od uvođenja modernijih aparatura za provedbu akcija zaštite. Da potsjetimo, da je tvornica šećera Županja još 1958. godine kupila i dala na besplatno skih prskalica velikog zahvata.

Usporedo sa ulaganjima u mehanizaciju bilo je planirano izdvajanje i finansiranje za izgradnju putne mreže — cesta. Tim više što je teritorij istočne Slavonije poslije oslobođenja zemlje raspolagao veoma lošim putovima. To su bile stare makadam ceste i obični poljski putovi. Zbog toga su povezanosti među mjestima

bile vrlo loše, a da se i ne govori o komunikacijama kroz polja, kao i prilaznim putovima do željezničkih stanica, otkupnih mjesta i sl. Tako je Šećerana znatnim novčanim sredstvima sudjelovala u izgradnji cesta: Deletovci — Tovarnik, Soljani — Strošinci, Cerna — Šiškovci, Komletinci — Nijemci, Posavski Podgajci — Drenovci, potpomagala da se izgradi cesta od središta Mirkovaca do željezničke stanice Mirkovci, te niz pristupnih putova i depoa na raznim željezničkim stanicama i pista na radnim jedinicama i OCUR-ima kombinata.

Prodor mehanizacije, poboljšanje i izgradnja putne mreže doprinjeli su bržem uključivanju u proces modernizacije poljoprivrede ovog kraja, te doveli do onog stupnja razvoja i potencijala kojim danas raspolažu naši poljoprivredni proizvođači. Nedvojbeno je da je Šećerana ovim poduhvatima dala ključni doprinos u tražiranju puta za razvoj suvremenog agrara.

Još nešto je posebno bitno — ljudi su bili temeljni činioci i nosioci ovog progresa. Jer i kadrovi koje je Šećerana i uzgoj šećerne repe odgajao i odgojio, školovao i stručno usavršavao svojim radom, zalaganjem i znanjem značajno su pridonijeli da dođe do ovakovih dostignuća u poljoprivredi.

Nekada bivši povjerenici Šećerane postaju malo jezgro naprednih poljoprivrednika i organizatora poljoprivredne proizvodnje u selima. Mnogi od njih zapošljavaju se kao upravitelji zadruga, poslovođe i rukovodioci društvene poljoprivrede, a neki postaju vrijedni aktivisti i zapaženi društveno-politički radnici u sredinama u kojima žive.

Treba spomenuti da je i ekonomski interes iz proizvodnje šećerne repe, koji je motivirao poljoprivrednike na njen uzgoj, imao posebnog odraza na brži razvoj poljoprivrede, pošto su proizvođači šećerne repe bili u mogućnosti postizavati visoke dohotke iz te proizvodnje, pa onda zahvaljujući tome, činiti i veća materijalna ulaganja u ostale djelatnosti i druge vrste poljoprivredne proizvodnje i svoje gospodarstvo podići na viši nivo. Uzgoj šećerne repe je time ostvario osnovu na kojoj se gradi temelj moderne i uspješne poljoprivrede koju danas imamo.

Industrija šećera u Županji, pomažući i podižući poljoprivredu okolnog područja, omogućila je istovremeno i samoj sebi bolju perspektivu i uvjete za daljnji razvoj. Napredovanjem poljoprivrede uzgoj šećerne repe dobiva sve veći značaj, pa se stvara osnova za povećanje obima proizvodnje šećerne repe i šećera i time slavonsko Posavlje daje veći doprinos općoj društvenoj zajednici. Taj doprinos putem proizvodnje šećera i nuzproizvoda imponantan je, o čemu govore podaci da je u tvornici šećera Županja za 36 godina proizvedeno i plasirano na tržište ukupno: 990.050 tona šećera, 308.574 tona melase i 310.885 tona suhih repinih rezanaca. Bilans ove produkcije po godinama iznesen je u tabeli 7.

Morale su proteći brojne kampanje prerade šećerne repe da bi se ostvario takav obim proizvodnje. Osnovni vremenski podaci, uz prosječnu dnevnu preradu o svim kampanjama do sada, dati su u tabeli 6, dok su u tabeli 8 navedene vrijednosti naturalnih pokazatelja kvaliteta sirovine (sadržaj šećera — digestija), iskorištenja u preradi i postignuti prinosi šećera.

I naposljetku valja reći da se počam od 1961. godine, slijedeći ekonomska i privredna kretanja diktirana agrarnom politikom u poljoprivredi, dešavaju bitne promjene. Procesima integracionih povezivanja stvorena su vrlo snažna i krupna društvena gospodarstva, koja postepeno postaju ozbiljan faktor napretka i stabilizacije u poljoprivredi, jer kod takovih gospodarstava na velikim površinama lako je provodiva moderna tehnologija i sve ono što nju prati.

U godini 1957. na površinama poljoprivrednih dobara prvi puta u povijesti naše poljoprivrede nalazi primjenu privredna avijacija (1). Tretiralo se protiv bolesti Cercospore. Ubrzo iza toga avioni se koriste za prihranjivanje usjeva, a kasnije i za prskanja herbicidima protiv korovske flore u pšenici.

Do uvođenja i upotrebe, u širokoj praksi, strojeva velikog radnog učinka put je vodio opet putem uzgoja šećerne repe. (Primjer, traktori »John Deere«). Teška mehanizacija koje se započela koristiti u obradi zemljišta za šećernu repu postepeno se širila i umnožavala na društvenom sektoru, pridonoseći poboljšavanju proizvodnje sveukupnog ratarstva. Uz pomoć sve brojnije opreme u mehanizaciji agrotehnički zahvati provode se sada na nivou evropskih saznanja, uspješno primjenjena na vlastite uvjete.

Budući da je svojevremeno mehanički park poljoprivrednih proizvođačkih organizacija, a naročito u vlasništvu privatnika, bio veoma oskudan i nije mogao ni u kom slučaju pružiti uvjete za napredniju poljoprivrednu proizvodnju, to je Radnički savjet Šećerane godine 1957. odlučio da se kupe 64 traktora s plugovima (25 traktora gusjeničara DT 54,30 traktora »zetur super« i 9 traktora »zadrugar« P-2 diesel), koji su poklonjeni poljoprivrednim dobrima i poljoprivrednim zadrugama diljem sirovinskog područja Šećerane. Ukupna vrijednost ove nabavke iznosila je ondašnjih 130 milijuna dinara. Treba posebno naglasiti da je kupovanjem ovih traktora učinjen zaista ogroman korak u pravcu modernizacije poljoprivredne proizvodnje, jer su za većinu zadruga to bili prvi i jedini traktori koji su do tada došli u selo. Naročito je to bilo značajno sa teškim traktorima gusjeničarima, kojima je otpočela duboka obrada tla (do 45 cm dubine), nužna za poboljšavanje fizikalnih svojstava oranica.

Pored kupovine opreme potrebne u uzgoju šećerne repe, Tvornica šećera je u vlastitoj mehaničkoj radionici izrađivala kultivatore i prodavala ih proizvođačima repe po vrlo povoljnim uvjetima (otplata nakon obračuna za predanu repu). Samo u toku 1958. godine izrađeno je i plasirano na teren 3.050 komada takovih kultiatora (Slika 1).

Isto tako svojim kooperantima, preko organizatora proizvodnje, tvornica je stavljala i stavlja na raspolaganje i besplatno korištenje raznovrstan inventar i strojeve. Brojčanost ovih osnovnih sredstava stalno se mijenja i uvijek dopunjuje savremenijom opremom, koja služi ne samo za uzgoj šećerne repe, već nalazi i znatno širu primjenu u eksploataciji u poljoprivredi. Održavanje strojeva i uopće cjelokupnog inventara obavlja Tvornica u svojoj režiji. Da bi se dobio makar neki uvid o predmetima koji se koriste za proizvodnju i otkup šećerne repe, a često posluže u proizvodnji drugih ratarskih usjeva, evo najvažnijih koje su vlasništvo Šećerane a upotrebljavali su ih poljoprivrednici još davne 1960. godine; 90 komada kolsko-mosnih vaga od 3,5 i 10 tona nosivosti, lociranih po otkupnim mjestima (služe inače mještanima za sva vaganja poljoprivrednih proizvoda, stoke i ostalih potreba za domaćinstva), 489 sijačica za šećernu repu (a koristile su se u sjetvi suncokreta, soje i nekih drugih kultura), 66 rasipača mineralnih gnojiva, 83 motorna zaprašivača »vulkan«, 724 obična ručna zaprašivača, 19 motornih prskalica i 25 traktorskih prskalica, 176 tečnih prskalica, 36 međurednih kultiatora itd. Jasno, danas je taj asortiman, osjetno proširen i moderniziran, poljoprivrednim proizvođačima dobro poslužio.

Prije usvajanja nove mehanizacije prethodile su brojne demonstracije raznolike opreme (traktori, plugovi, sjetvospremači, ravnjači, sijačice, kultiatori, prskalice, zaprašivači, utovarivači, kombajni i dr.), na kojima su se stručnjaci i praktičari upoznavali s novitetima u tehnici i aplikaciji u tehnologiji (Slika 6), kako bi što lakše to prenijeli u široku praksu.

Ta godina je za Šećeranu, a i komunu Županja, od izvanrednog značaja, jer su tada organi samoupravljanja donijeli historijsku odluku, da se u županjskoj komunici formira velika i jaka privredna organizacija — Poljoprivredno prehrambeni kombinat »Županja«. Jezgro te nove objedinjene organizacije predstavljala je Industrija šećera i vrenja »BORIS KIDRIČ«, koja ujedinjena s ostalim društvenim kapacitetima proizvodnje i prerade, za sobom snažno povlači i privatne proizvođače i s njima stvara čvrstu sponu na liniji robne proizvodnje.

Organizacija rada, sada u boljim uvjetima i okolnostima, poprima sasvim druge konture. Broj stručnjaka raznih profila naglo je povećan, prodor znanstvenim dostignućima otvoren je, proces modernizacije ubrzan, efekat ljudskog rada osjetno je poboljšan, a produktivnost i ekonomičnost bilježi uspon.

Tabela 6 Kampanje prerade šećerne repe

Godina	Početak prerade	Završetak prerade	Trajanje kampanje dana	Prosječna dnevna prerada repe t o n a
1947.	11.IX	1.XII	81	867
1948.	1.IX	30.XI	88	1.323
1949.	27.VIII	2.XI	65	1.319
1950.	12.IX	21.XI	59	1.219
1951.	20.VIII	30.XI	130	1.273
1952.	29.IX	3.XI	24	1.138
1953.	24.VIII	27.XI	93	1.422
1954.	12.IX	5.XI	54	1.537
1955.	5.IX	14.XII	100	1.494
1956.	3.IX	22.XI	83	1.483
1957.	26.VIII	2.I 1958.	130	1.562
1958.	16.IX	3.XII	78	1.534
1959.	17.VIII	22.I 1960	155	1.340
1960.	12.IX	17.I 1961.	128	1.485
1961.	25.IX	1.I 1962.	97	1.766
1962.	15.IX	28.XI	75	2.255
1963.	5.IX	5.XII	97	2.740
1964.	9.IX	21.XII	111	2.570
1965.	6.IX	18.XI	74	3.090
1966.	22.VIII	17.II 1967.	171	2.635
1967.	11.IX	9.I 1968.	117	2.871
1968.	10.IX	4.I 1969.	111	3.095
1969.	8.IX	26.XII	110	3.059
1970.	21.IX	1.XII	71	3.126
1971.	13.IX	1.XII	78	3.043
1972.	11.IX	21.I 1973.	129	2.640
1973.	4.IX	10.XII	95	2.948
1974.	16.IX	26.I 1975.	133	2.779
1975.	6.IX	24.XII	110	2.856
1976.	31.VIII	8.I 1977.	124	2.876
1977.	12.IX	19.I 1978.	130	2.908
1978.	27.IX	21.I 1979	116	2.623
1979.	8.XI	13.II 1980.	96	2.470
1980.	16.IX	27.XI	73	2.726
1981.	17.IX	6.XII	81	3.222
1982.	8.IX	14.XI	68	3.901

Tabela 7 Prerađeno šećerne repe, proizvedeno šećera, melase i suhog repinog rezanca

(u tonama)

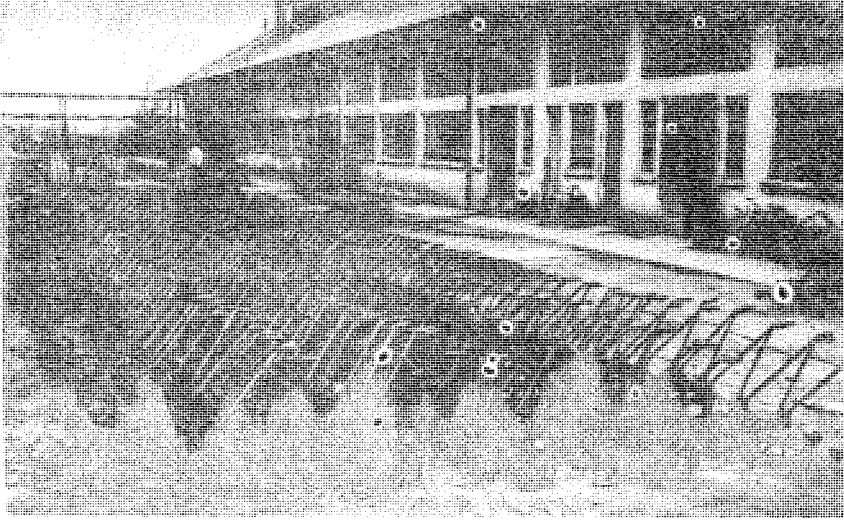
Godina	Prerađeno šećerne repe	Proizvedeno		
		Šećera	Melase	Suhog rezanca
1947.	70.367	7.382	5.109	728
1948.	117.072	13.535	4.972	4.178
1949.	85.946	11.188	3.438	3.054
1950.	71.975	9.241	2.900	2.959
1951.	165.735	17.870	6.845	5.662
1952.	28.383	3.148	1.184	1.181
1953.	131.436	15.706	4.991	4.315
1954.	83.217	10.071	2.792	2.809
1955.	148.399	16.699	4.404	4.177
1956.	117.801	16.754	4.326	4.267
1957.	199.877	25.452	6.572	6.656
1958.	119.695	16.759	4.606	3.225
1959.	208.958	23.627	7.774	5.288
1960.	190.063	25.147	5.624	5.564
1961.	173.126	22.115	7.268	5.475
1962.	155.620	21.350	5.854	4.210
1963.	243.590	28.092	10.033	8.026
1964.	250.550	31.579	9.280	7.703
1965.	219.574	28.899	9.727	7.301
1966.	450.640	57.784	17.713	19.768
1967.	324.925	41.611	13.270	7.435
1968.	353.389	42.684	11.607	16.012
1969.	330.346	43.571	12.166	14.745
1970.	221.970	28.168	7.902	9.990
1971.	238.873	32.205	9.841	12.589
1972.	341.895	37.477	14.427	15.354
1973.	280.061	35.527	11.006	12.548
1974.	351.595	40.500	13.501	16.236
1975.	305.662	32.730	11.677	14.532
1976.	358.118	45.124	12.856	16.311
1977.	366.430	48.669	14.474	16.877
1978.	296.366	39.201	10.874	14.198
1979.	232.340	28.298	11.385	9.814
1980.	198.999	28.509	7.283	8.969
1981.	260.990	30.890	9.486	10.237
1982.	265.282	32.488	11.407	8.492

Tabela 8 Prosječan sadržaj šećera u repi i iskorištenje u preradi, te prinosi šećera po hektaru

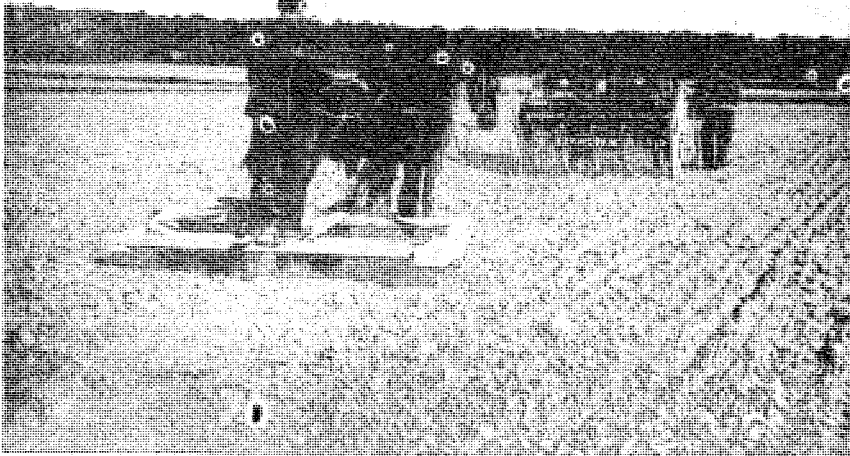
Godina	Sadržaj šećera (digestija)	Iskorištenje u %		Prinosi šećera tona po ha
		Na digestiju	Na repu	
1947.	15,59	67,3	10,49	1,68
1948.	15,23	75,9	11,56	1,52
1949.	16,40	79,0	12,96	1,49
1950.	15,96	80,4	12,83	0,97
1951.	14,27	75,5	10,78	1,76
1952.	13,79	78,3	10,80	0,62
1953.	14,79	80,8	11,94	2,37
1954.	14,76	81,4	12,01	1,64
1955.	13,60	82,7	11,25	2,42
1956.	16,65	85,3	14,05	1,88
1957.	15,15	84,0	12,72	3,14
1958.	15,41	85,0	13,95	2,99
1959.	13,82	81,7	11,30	3,57
1960.	15,60	84,8	13,23	4,38
1961.	16,61	79,1	13,14	3,75
1962.	16,15	84,1	13,57	3,47
1963.	14,29	80,5	11,50	3,52
1964.	15,10	83,2	12,57	4,59
1965.	15,48	85,0	13,16	4,89
1966.	15,56	82,3	12,81	5,99
1967.	15,10	82,1	12,40	5,13
1968.	14,70	84,2	12,39	5,79
1969.	15,64	84,2	13,18	5,74
1970.	15,07	84,1	12,68	4,37
1971.	15,93	84,3	13,43	4,57
1972.	13,60	80,6	10,96	6,23
1973.	15,09	83,5	12,60	5,72
1974.	14,02	82,2	11,52	6,28
1975.	13,05	82,1	10,71	4,54
1976.	14,83	84,9	12,59	6,32
1977.	15,72	84,5	13,29	7,29
1978.	16,14	82,0	13,24	6,67
1979.	15,36	79,3	12,18	7,99
1980.	16,67	85,9	14,32	6,67
1981.	14,50	81,6	11,83	6,13
1982.	14,81	82,7	12,25	6,03

LITERATURA

- (1) Blažinkov, S.: Suzbijanje Cercospore avionom, Biljna zaštita, Zagreb, 8. 1957.
- (2) Blažinkov, S.: Uskladiti ekonomske interese proizvođača i prerađivača, Poljoprivredni vijesnik, 6, Zagreb, 1962.
- (3) Blažinkov, S.: Produktivnost i ekonomičnost proizvodnje šećerne repe PPK Županja, Diplomski rad, Poljoprivredni fakultet Zagreb, 1965.
- (4) Blažinkov, S.: Proizvođači, površine, količine i prinosi šećerne repe na proizvodnom području šećerane Županja 1947-1971, Županja, 1971.
- (5) Blažinkov, S.: PPKŽ OOUR Industrija šećera i vrenja »Boris Kidrič« Županja — Edicija u povodu srebrnog jubileja, »Zadružna štampa«, Zagreb, 1972.
- (6) Blažinkov, S.: Prijedlog modernizacije sirovinske osnove PPK OOUR-a Industrija šećera i vrenja »Boris Kidrič« Županja, Županja, 1976.
- (7) Blažinkov, S.: Rad sirovinskog laboratorija šećerane Županja, Šećerna repa — Jugoslavenski list za proizvođače šećerne repe, 4, Poslovno udruženje industrije šećera Jugoslavije, Beograd, 1977.
- (8) Blažinkov, S.: Kalcizacija oranica saturacionim muljem, Šećerna repa — Jugoslavenski list za proizvođače šećerne repe, 12. Poslovna zajednica industrije šećera Jugoslavije, Beograd, 1980.
- (9) Blažinkov, S.: Analiza važnijih pokazatelja o proizvodnji i preradi šećerne repe u 1981. godini, PPK OOUR Industrija šećera i vrenja »Boris Kidrič« Županja, 1982.
- (10) Cvetković, B.: Prinosi šećerne repe upotrebom veštačkih đubriva u demonstracionim poljskim ogledima, Savez zemljoradničkih zadruga Vojvodine, Novi Sad, 1956.
- (11) F.O.Lichts Weltzuckerstatistik 1980/81., Ratzenburg, BR Deutschland.
- (12) Hribar, A.: Šećerna repa, Poljoprivredni nakladni zavod, Zagreb, 1946.
- (13) Jončić, M.: Značaj, poreklo i stanje proizvodnje šećerne repe, »Zadružna knjiga«, Beograd, 1967.
- (14) Lekawski, W.: Historia polskiego przemyslu cukrowniczego, 150 lat polskiego przemyslu cukrowniczego, AGPOL-ZW, Warszawa, 1976.
- (15) Lüdecke, H.: Zuckerrübenbau — Eine Leitfaden für die Praxis, Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin, 1953.
- (16) Matic, I.: Camrag, D.: Gajenje šećerne repe u našoj zemlji, »Bačka« fabrika šećera Vrbas, 1956.
- (17) Petrov, S.: Proizvodnja i potrošnja šećera u svetu i u SFR Jugoslaviji, Priručnik za industriju šećera 1, Poslovna zajednica industrije šećera Jugoslavije, Beograd, 1980.
- (18) Stanačev, S., Vasić, N., Tanasić, J.: Proizvodnja šećerne repe, NIP »Zadrugar«, Sarajevo, 1977.
- (19) Višnjić, Z.: Problemi naše privrede šećera, »Naučna knjiga«, Beograd, 1953.

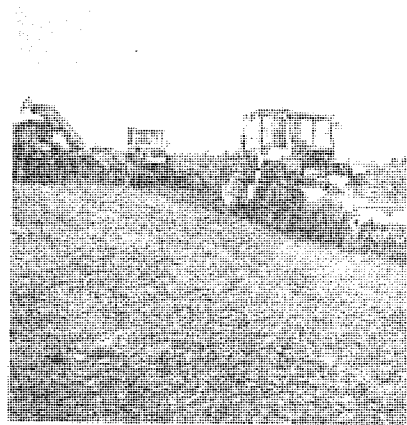
Kultivatori izrađeni u tvornici šećera Županja

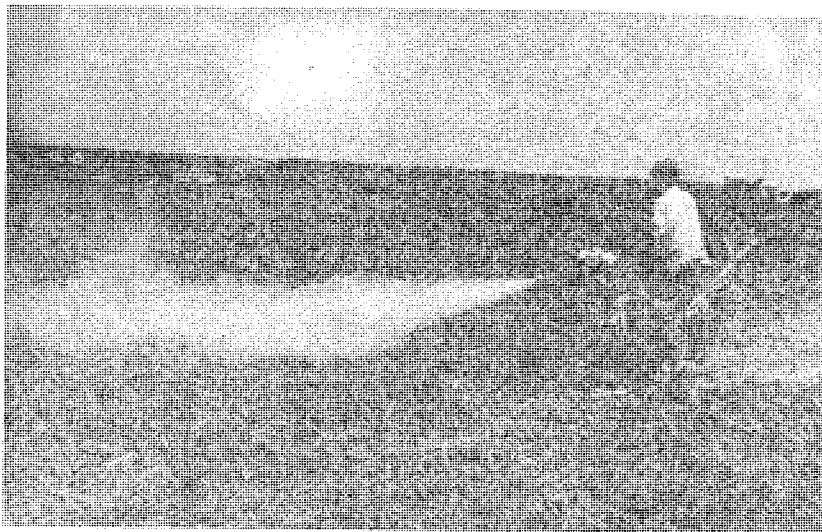
Sjetva šećerne repe nekada

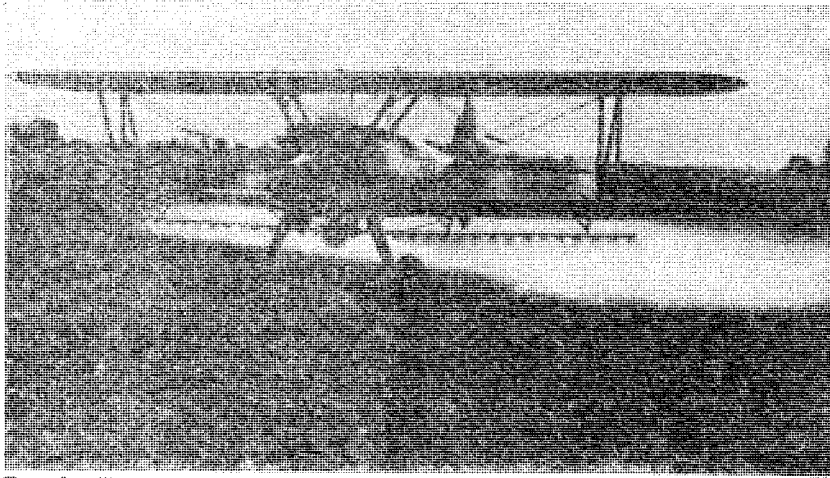
Sjetva šećerne repe danas

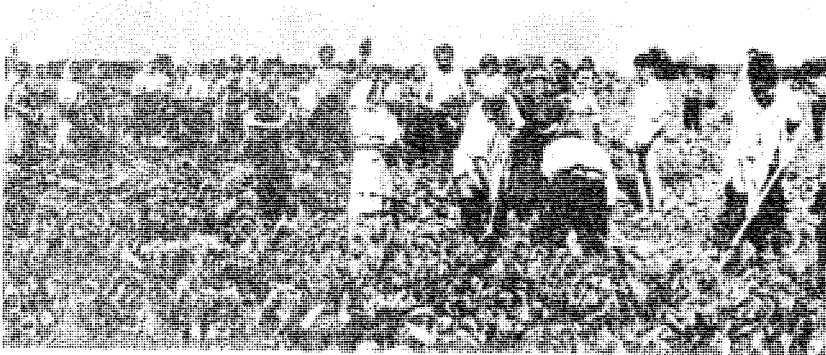
Mehanizirano vađenje
šećerne repe danas

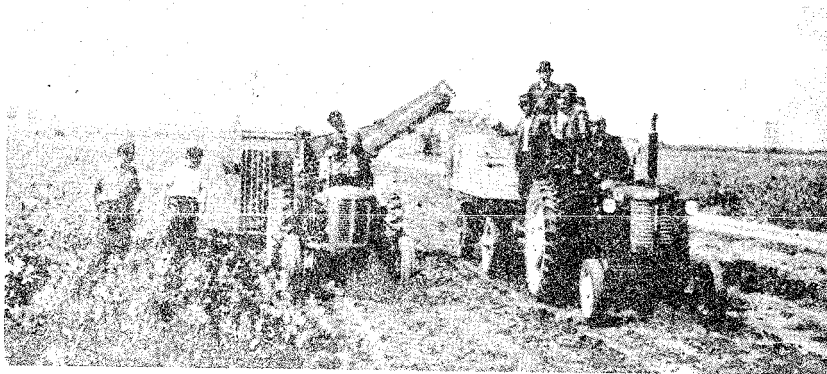
Suzbijanje buhaća na repištu upotrebom motornog zaprašivača »Vulkan«
1958.godine

Prvo korištenje aviona u poljoprivredi.
Snimak iz 1957. godine sa prskanja šećerne repe protiv bolesti Cercospore

Ručno vađenje šećerne repe u prošlosti

Ispitivanje prvog kombajna za šećernu repu u Bošnjacima

Dušan Miličić

Razvoj mljekarstva i mljekarske industrije u Županjskoj općini

Ako želimo upotpuniti sliku današnjeg mljekarstva u istočnoj Slavoniji i suvremeno opremljene Mljekarske industrije »Pionir«, moramo se vratiti nekoliko desetljeća unatrag, točnije u daleku 1929. godinu, kada se osnivaju prve Mljekarske zadruge u Sikirevcima i Babinoj Gredi, preteče današnjih poljoprivrednih zadruga.

Prva zadruga u Sikirevcima

Oduvijek je u Sikirevcima i Babinoj Gredi bilo dosta goveda, uvjetovano prostranim pašnjacima »utvajima« i livadama s velikim količinama sijena, pa je i mlijeka bilo više nego što se moglo potrošiti. U takvoj situaciji ljudi su počeli razmišljati kako da unovče višak mlijeka, jer mala je bila korist od onoga što žene prodaju na tržnici.

Poslije dužih priprema i dogovora, u Sikirevcima je 1929. godine osnovana Mljekarska zadruga sa samo sedam zadrugara, i te godine je uhodovana proizvodnja, da bi Zadruzi 1930. godine pristupilo još osam novih članova. Tako su stečeni uvjeti da se sazove osnivačka skupština, na kojoj su donesena Pravila Mljekarske zadruge, izabrani Upravni odbor i predsjednik, usvojen plan razvoja i rada Zadruge te određeni zadaci svih zadrugara. U početku je prerađivano oko 150 litara mlijeka dnevno, da bi za nekoliko godina radili s 1.500 litara mlijeka i imali 150 zadrugara, a proizvodili su maslac, sireve »trapist« i »imperijal«. Proizvode su plasirali u Zenici, Sarajevu, Dubrovniku i drugim gradovima. Nikada im se nije dogodilo da roba bude vraćena zbog loše kvalitete, iako su sve poslove obavljali ručno i primitivnim strojevima, a za hlađenje su zimi skupljali leđ po barama i čuvali ga za ljeto.

Uporedo s otkupom i preradom mlijeka i prodajom gotovih proizvoda, Zadruga je vršila selekciju muznih krava, nabavljala rasplodne junice i bikove i postigla vidne rezultate u izmjeni pasminskog sastava goveda u selu. Zadruga je imala ugovor s veterinarom da redovito dolazi u selo i liječi stoku, i da daje savjete ljudima kako da postupe u raznim situacijama. Također su imali ugovor sa agronomom, čiji su savjeti bili od neprocjenjive vrijednosti, jer su ljudi do tada primitivno obrađivali zemlju. Mljekarska zadruga u Sikirevcima nije prestajala sa radom ni u toku NOR-a, a tajnim kanalima slati su mliječni proizvodi partizanima na Dilju i Papuku, koji su korišteni uglavnom za bolnice. Odmah nakon oslobođenja prešlo se na socijalistički način posiovanja i postizani su zapaženi rezultati.

Puštanjem u rad Mljekare u Županji 1952. godine, prestaje sa radom Mljekarska zadruga u Sikirevcima, a osniva se Poljoprivredna zadruga, koja i danas samostalno posluje i u čijem poslovanju vidno mjesto zauzima proizvodnja mlijeka.

Počeci zadrugarstva u B. Gredi

Nekako u isto vrijeme i Babogreci poduzimaju sličnu akciju i osnivaju Mljekarsku zadrugu, koja zvanično počinje sa radom 1. travnja 1930. godine, a bilo je poteškoća oko okupljanja ljudi, jer duh zadrugarstva je teško prodirao u svijest tadašnjeg čovjeka, koji je u sve akcije sumnjičavo gledao, a ni vlasti nisu Zadrugi davale nikakve podrške ni pomoći. Počelo se s 36 članova, da bi rat dočekali sa 280 zadrugara. I ova Zadruga je odigrala vidnu ulogu u izmjeni pasminskog sastava goveda, kao i u pomoći zadrugarima da nabave rasne junice i krave. Pored svih nabrojanih poslova, Zadruga je pred početak rata nabavila građevinski materijal za gradnju nove mljekare, za koju su u ratnoj 1943. godini udareni temelji, ali su okupacione vlasti oduzele ostatak materijala i upotrijebile ga za gradnju zaštitnih bunkera oko sela, jer su u to vrijeme pojačani napadi partizanskih jedinica na ustaška uporišta. Poslije rata, materijal koji je sačuvan, upotrijebljen je za gradnju zadrugnog doma u selu. Tokom ratnih godina članovi Zadruge su pomagali NOP u oružju, hrani i ljudstvu, a u selu su postojali stalni punktovi za vezu s partizanima.

Zadruga je u poratnim godinama nastavila s radom i postigla zapažene rezultate, kako u proizvodnji mlijeka tako i u podizanju stočnog fonda koji je u toku rata bio dosta smanjen. Kada je tvornica mlijeka u prahu »Pionir« u Županji počela sa radom, otkupila je od Zadruge temelje i izgradila mljekaru koju je dala Zadrugi na korištenje. Poslije raznih nesuglasica i »pustih« obećanja od strane »Jasinja« da će u selu izgraditi mljekaru i klanicu, od toga ostadoše obećanja, pa i ona mala klanica ode u likvidaciju. Te 1962. godine Zadruga prestaje s radom, a radnike i mljekaru preuzima Mljekara »Pionir« i nastavlja s otkupom mlijeka.

Osnivanjem PPK »Županja« situacija se bitno mijenja — stvara se pogon Suradnje sa selom, koji preuzima ulogu Zadruge i potpuno je opravdao povjerenje te je danas glavni nosilac poljoprivredne proizvodnje u selu.

Ovo smo ukratko napomenuli da bi se vidjelo kako je u našim selima još davno vladao duh udruživanja i zajedništva, a kada je u pitanju proizvodnja mlijeka, ovo je dokaz da su ljudi koji su planirali gradnju Mljekare u Županji imali dosta argumenata. O povijesti zadrugarstva u Sikirevcima i Babinoj Gredi, svoja sjećanja i sačuvane dokumente dali su autori ovih redaka još 1976. godine *Martin Račovanović* iz Sikirevaca i *Franjo Delić* iz Babine Grede, osnivači i sudionici ovih događaja.

Istočni dio naše općine ima velike obradive površine zemlje, pa s tim i mogućnosti za uzgoj goveda i proizvodnju mlijeka. Kako u to poratno vrijeme nije bilo veza sa potrošačkim centrima, mlijeko i mliječni proizvodi nisu se mogli prodavati, pa nije bilo ni interesa za uzgoj visokomliječnih krava. Ljudi su držali

goveda pasmine »podolac« i »buša«, koja su uzgajana na salašima i nisu zahtijevala naročitu njegu, ali te krave nisu davale dosta mlijeka, a brojčano ih je bilo mnogo — prema ondašnjim procjenama oko pet tisuća grla. Prije nego bilo što kažemo o Mljekarskoj industriji »Pionir«, dužni smo reći kako je došlo do gradnje, tj. određivanja lokacije u Županji.

Do mljekare uz pomoć UNICEF-a

Ishrana djece mlijekom i mliječnim proizvodima u društvenoj i kućnoj ishrani u Jugoslaviji je dobila opći društveni karakter odmah poslije rata. Činjenica je da su se teške posljedice rata najviše odrazile na zdravlje djece i omladine, pa nije sporno dokazivati da je na smrtnost djece poslije rata, pored dječjih bolesti, najviše utjecala nedovoljna ishrana djece mlijekom i mliječnim proizvodima i nedovoljan sadržaj količine proteina u ishrani djece.

Prva akcija Ujedinjenih nacija na pružanju pomoći zemljama koje su najviše stradale u toku rata sastojala se baš u pružanju pomoći i organiziranju društvene ishrane djece mlijekom i mliječnim proizvodima i pružanju zdravstvene pomoći pretškolskoj i školskoj djeci. U tu svrhu formiran je i poseban fond Ujedinjenih nacija za pomoć djeci — UNICEF. Iako je ova akcija fonda u početku zamišljena kao privremena mjera, kratkotrajna i prolaznog karaktera, ipak je kasnije prerasla u stalnu organizaciju Ujedinjenih nacija, kao posebna agencija za pružanje pomoći djeci. Tako je UNICEF počeo svoju akciju za pružanje pomoći u 12 evropskih zemalja, a danas se takva pomoć pruža djeci u svim socijalno-ekonomski zaostalim sredinama.

UNICEF je 1948. godine ponudio Jugoslaviji pomoć za gradnju mljekara — praškara kako bi se obezbijedilo zdravo mlijeko za ishranu djece. Ova pomoć je prihvaćena i odmah se prišlo realizaciji. U to vrijeme sekretar UNICEF-a za Jugoslaviju bio je LUJO RUKAVINA, rodom iz Gunje, koji je dobro poznao mogućnost ovoga kraja u razvoju govedarstva, pa je njegova inicijativa za gradnju mljekare u Županji prihvaćena.

Prilikom proslave 30 godišnjeg jubileja »Pionira«, obratili smo se drugu Rukavini da nešto više kaže o danima gradnje mljekara u Jugoslaviji i on nam je rekao i ovo: »Zaostalost mljekarstva u predratnoj Jugoslaviji bila je takva da u cijeloj zemlji nije postojala ni jedna veća, tehnički opremljena mljekara za pasturizaciju i hlađenje mlijeka. I pored postojećih uvjeta, Jugoslavija je prije rata zauzimala, kako po produkciji mlijeka po grlu, tako i po potrošnji mlijeka po stanovniku, naročito u gradovima i industrijskim centrima, jedno od posljednjih mjesta u Evropi. Upoznavši se sa privrednim razvojem u našoj zemlji, UNICEF je uvidio da kod nas postoje realne mogućnosti, uz njegovu pomoć, za podizanje mljekarske industrije, koja će biti sposobna da samostalno proizvodi i snabdijeva potrošače, odnosno djecu zdravim i kvalitetnim mlijekom i mliječnim proizvodima. Prelaskom djelovanja na takozvane dugoročne pomoći, UNICEF je ponudio svoju pomoć u mljekarskim strojevima, tehničkoj opremi i prijevoznim sredstvima, da se u proizvodnim centrima podigne mljekarska industrija. Ponudena pomoć je prihvaćena, i u toku 1949. godine uz zajedničke napore započinje izgradnja čitave mreže objekata. To se u prvom redu odnosi na gradnju mljekara u Osijeku i Županji. S obzirom da sam rođen u Gunji, bilo mi je dobro poznato da taj dio Slavonije raspolaže velikim potencijalom muznih krava, kao i mogućnošću za povećanje broja muznih krava, pa je razumljivo da sam inicirao da se mljekara gradi u Županji, tadašnjem kotarskom mjestu. Osječka mljekara je građena kao konzumna i praškara, a županjska kao praškara. Planirano je da županjska mljekara proizvodi mlijeko u prahu za potrebe djece širom Jugoslavije.

Tadašnje rukovodstvo Županje je bez dvoumljenja prihvatilo gradnju mljekare. data je lokacija, a od njih se nije tražilo nikakvo ulaganje sredstava. Tadašnji predsjednik kotara *Franjo Lešić* te *Ivan Pavličić*, a nešto kasnije *Stjepan Leaković*

i Matej Markeš pružili su ogromnu pomoć, kako u samoj gradnji tako i u početku rada mljekare. Njihova aktivnost ulivala je povjerenje da će objekt biti na vrijeme dovršen i predat na upotrebu, a bili su aktivni i kada je trebalo osigurati sirovinu. S obzirom da je u Županji već postojala šećerana, nije bilo teško izdvojiti potrebne kadrove, a to su bili mladi ljudi koji su se kasnije afirmirali i postali poznati širom zemlje. Moram reći da je bilo pojedinaca koji nisu vjerovali da će se lokacija mljekare u Županji isplatiti, a bilo je i onih koji su govorili da sam se navijački ponašao, no vrijeme je pokazalo suprotno. Živim u Beogradu i nisam bliže vezan za »Pionir«, ali me od srca raduje kada čujem da je mala mljekarica, koja je u ono vrijeme prerađivala par tisuća litara mlijeka, prerasla u vodećeg giganta jugoslovenskog mljekarstva s modernom tehnologijom i kapacitetom od 500 tisuća litara dnevne prerađe. Na kraju bih želio istaći velike zasluge pokojnog Stjepana Leakovića, koji je svojom upornošću uspio održati »Pionir« u vrlo teškim početnim godinama nesređenog tržišta i niza drugih teškoća koje su u to vrijeme pratile mljekarstvo«, reče na kraju drug Lujo Kukuljina.

Iako »Pionir« proslavlja Dan kolektiva uz Dan Republike, iz dokumenata je vidljivo da je svečanost probnog puštanja u rad tvornice održana 25. lipnja 1952. godine. Da je to bio objekt od prvorazrednog značaja, govori i podatak da su ovoj svečanosti prisustvovali visoki funkcioneri federacije, republike kao i predstavnik UNICEF-a gospodin Kuper.

Prije nego je Mljekara puštena u rad, prišlo se organiziranju otkupa mlijeka u selima oko Županje. Tada je utvrđeno da na ovom području nema mlijeka koliko je planirano, pa su organizatori morali potražiti mlijeko na području Slavenskog Broda, Slavonske Požege, Nove Gradiške, Vinkovaca i Đakova, a nešto kasnije išlo se i na područje Brčko, Orašja, Bosanskog Šamca, Modriče i Odžaka. Tako se na ovako velikom području sabiralo jedva tri do pet tisuća litara, a kapacitet Mljekare bio je 20 tisuća litara mlijeka na dan.

Kada se znalo da dolazi kontrola UNICEF-a, mlijeko bi se nekoliko dana sakupljalo u tankove, da bi se prikazalo da sirovine ima dovoljno, jer u protivnom bi mljekaru preselili na drugo mjesto gdje ima više mlijeka. U takvim situacijama se često pomišljalo i na osnivanje tekstilne industrije, da se samo strojevi zamijene. Ipak, pobijedio je zdrav razum, a ljudi zaduženi za sirovinsko područje zdušno su prionuli na posao, i već sljedećih godina proizvodnja je krenula pravim tokovima.

U istočnom dijelu naše općine, prvo u Bošnjacima, počeo je otkup mlijeka, u početku uspješno, da bi kasnije stagnirao. Isto je i u Posavskim Podgajcima, Rajevu Selu, Vrbanji, Drenovcima, Gunji i Račinovcima odmah počeo otkup a nešto kasnije u Soljanima i Đurićima. Mlijeka je bilo vrlo malo. Po pričanju vozača koji su tada vozili mlijeko, u svim ovim selima dnevno se jedva sabiralo 1.000 do 1.500 litara mlijeka. Razlog za ovako male količine mlijeka jeste što nije bilo visokomilječnih krava, a dobar dio mlijeka ljudi su nosili na tržnicu u Brčko. Veći broj ljudi nije vjerovao u organizirano mljekarstvo. Ljudi zaduženi za organiziranje otkupa mlijeka morali su uložiti dosta truda da ljude pridobiju i usmjere na ranjenu pasminskog sastava goveda.

U Gradišta je odmah organiziran otkup — dosta uspješno, dok je u Cerni i Šiškovcima počeo nešto kasnije.

Da bi slika o tadašnjem otkupu mlijeka bila jasnija, iznijet ćemo neke pokazatelje koji su opravdavali pomisao o zatvaranju mljekare. U 1953. godini prosječni dnevni ulaz mlijeka bio je 3.550 litara, a 1955. godine taj prosjek iznosi 3.590 litara. Prosječni dnevni ulaz mlijeka u 1959. godini bio je 20.680 litara, da bi se 1963. godine sa 23.000 litara donekle približio kapacitetu Mljekare. Nagli porast mlijeka bilježi se 1965. godine, i tada dostiže prosječni ulaz od 71.000 litara, da bi se takav prosjek zadržao nekoliko idućih godina.

Stvaranje kombinata — novi poticaj

Stvaranjem Poljoprivredno-prehrambenog kombinata »Županja« u Županji 1963. godine, uspostavlja se čvršći kontakt sa individualnim poljoprivrednim proizvođačima. Osniva se OOUR suradnje sa selom »Napredak«, koja preko svojih radnih jedinica u selima županjske Posavine okuplja poljoprivrednike, a mljekarstvu se poklanja izuzetna pažnja. Otvaraju se i opremaju sabirališta za mljeko, preuzima organizacija otkupa mljeka i usmjeravaju se sve snage za suvremeniju proizvodnju. U početku, kada je »Napredak« preuzeo organizaciju otkupa mljeka, u selima naše općine sabiralo se oko 600 tisuća litara mljeka godišnje, da bi ta cifra 1977. godine iznosila 6 milijuna i 500 tisuća litara, a to je povećanje za deset puta. Ovaj nagli skok u proizvodnji mljeka, postignut je zalaganjem i vođenjem pravilne politike od strane OOUR »Napredak« u razvoju govedarstva i davanjem povoljnih kredita poljoprivrednicima za nabavu rasplodnih junica i krava, gradnju mini farmi i silosa. U potpunosti je izmijenjen pasminski sastav goveda na našem području 1977. godine bilo je na našem području oko sedam tisuća krava, 111 mini farmi s 1.200 vezova, nekoliko silosa i dr.

U 1983. godini situacija se bitno mijenja nabolje. Naši poljoprivrednici posjeduju 156 mini farmi sa 1600 vezova, preko 200 trenč silosa. Vrijedno je iznijeti još jedan podatak: broj visoko mlječnih krava znatno je smanjen u odnosu na 1977. godinu od sedam na pet tisuća krava, ali je mljeka daleko više, čak preko osam milijuna litara godišnje. Ovo ukazuje da su se ljudi uz pomoć stručnjaka OOK »Napredak« opredijelili za kvalitetnije krave. Ljudi sve češće idu u ovakve investicije, jer imaju siguran plasman mljeka, a nisu rijetke ni razne olakšice i prednosti u odnosu na ratarsku proizvodnju. Isplata za predane količine mljeka obavlja se svakog mjeseca. Svake godine u »Pioniru« se okupljaju rekorderi u proizvodnji mljeka i primaju posebnu tvorničku premiju za visoku proizvodnju, a OOK »Napredak« nagrađuje rekordera ljetovanjem na moru. Sve naprijed rečeno o »Pioniru« i OOK »Napredak«, stvorilo je čvrstu stručnu-proizvodnu povezanost između »Napretka« i njegovih kooperanata, što je dovelo da se proizvodnja mljeka u proteklih dvadeset godina povećala za 14 puta. Ovako visoka proizvodnja i dalje se prati novim tehnološko-hranidbenim inovacijama stručne službe »Napretka«.

Ovakav pristup dugoročnoj i suvremenoj proizvodnji mljeka, koja se zasniva na veoma razvijenim odnosima i ostvareni rezultati stvorili su visok ugled »Napretka« što je uvjetovalo da ovaj kolektiv posjeti na desetine delegacije iz cijele zemlje, kao i delegacije iz Poljske, Tanzanije, Mađarske i dr. Svi su dolazili da se na licu mjesta uvjere u rezultate koje bi mogli i kod sebe primijeniti.

U sastavu PPK »Županja« djeluje i OOUR stočarske djelatnosti »Stočar« s tovilistima u Račinovcima i Županji te farmom muznih krava u Bošnjacima. Poljoprivredno dobro Županje je od 1958. godine imalo manje farme muznih krava u Cerni i Bošnjacima, uglavnom simentalske pasmine, a početkom 1960. godine nabavili su oko 600 komada junica istočnofrizijske pasmine. Iste godine izgrađena je farma sa štalama otvorenog tipa. Danas se sa ove farme dobije oko 2.400.000 litara mljeka godišnje, a poslovna suradnja između ovog kolektiva i »Pionira« može služiti za ugled drugim kolektivima.

Modernizacija tvornice

Dnevni kapacitet Mljekare od 25 tisuća litara 1952. godine, bio je veliki u odnosu na tadašnje mogućnosti sirovinke baze, jer se tada na prostorno velikom području sabiralo malo mljeka. Vođenjem ispravne politike otkupa mljeka, sirovinско se područje smanjivalo a količine mljeka povećavale. Povećanjem sirovine, nametala se potreba za uvođenjem suvremene tehnologije i proširenje kapaciteta.

Prvi veći poduhvat koji su radni ljudi »Pionira« izveli 1962. godine bila je gradnja nove kotlovnice. Umjesto dotadašnjih malih kotlova na ugalj ugrađeni su suvremeni kotlovi na mazut, koji i danas zadovoljavaju potrebe tvornice. Već 1964. godine gradi se nova sušara »Jedinstvo« od 100 tisuća litara dnevne prerade, a tih godina i priliv sirovine dostiže cifru od 90 tisuća litara dnevno, što obećava bolje dane za mljekaru i proizvođače mlijeka.

1966. godine dolazi do poznate mljekarske krize izazvane uvozom velikih količina mlijeka u prahu po vrlo niskim cijenama. To je imalo nesagledive posljedice: u mljekarama su se nagomilale velike količine mlijeka u prahu, otkup je drastično smanjen, a veliki broj kvalitetnih krava prodat je klanicama. Posljedice su se dugi niz godina osjećale. Tada je u »Pioniru« bilo 1.070 tona mlijeka u prahu na zalihi, a gubici u 1969. godini iznosili su 600 milijuna starih dinara (tada je jedan »fico« koštao milijun starih dinara). Poslije nekoliko godina, kada se stanje na tržištu normaliziralo, i sirovina počela bilježiti nagli porast, u »Pioniru« se donosi sudbomosna odluka o proširenju kapaciteta. Izgrađena je sušara »anhydro« kapaciteta 120 tisuća litara dnevne prerade a puštena je u rad 4.07.1974. godine i označila novu eru u razvoju »Pionira«. Uložena su znatna sredstva i u prateće objekte — pasteurizaciju, vozni park, maslaru, pakovanje konzumnog mlijeka i dr. Nabavljeni su suvremeni zrijači i termokomore za jogurt, a pitanje ledene vode riješeno je za budućih dvadeset godina. Prilivom novih količina sirovine i povećanjem proizvodnje mlijeka u prahu, nametnula se potreba za gradnjom novog skladišta za mlijeko.

Izgrađeno je novo skladište veličine 2.400 m² korisnog prostora koje je predato na upotrebu 29.11.1976. godine, a istog dana proradila je i nova trafa-stanica jačine 1.800 kwh. Nova hladnjača, koja je izgrađena za potrebe Mljekare pa i grada, čiji je kapacitet tri tisuće tona, puštena je u rad 22.12.1979. godine a iste godine predata je na upotrebu i nova upravna zgrada. Od prostorija dotadašnje upravne zgrade izgrađene su suvremene garderobe za radnike u pogonu. Nova sušara »niro« od 300 tisuća litara dnevne prerade, koja je puštena u rad 26.07.1982. godine, omogućuje »Pioniru« da primi na preradu i do 500 tisuća litara mlijeka na dan, a proizvođačima garantira da mogu proizvoditi neograničene količine mlijeka bez bojazni od bilo kakvih restrikcija. U ovom kratkom prikazu može se vidjeti da je Mljekara pratila porast sirovina i omogućila proizvođačima da sve tržne viškove prodaju. Iz priloženog se vidi da je »Pionir« gradio dosta u svom dvorištu, ali nije ni proizvodnju na terenu zanemario. Naprotiv, na sirovinskom području ima oko 155 moderno opremljenih sabirališta u koja je »Pionir« uložio velika sredstva. U nabavu junica za društveni i privatni sektor »Pionir« je uložio do sada oko 50 milijuna dinara, i sigurno da neće na tome stati, jer se u svakoj godišnjoj bilanci izdvajaju sredstva za tu namjenu.

Udruživanjem do nove farme

Da bi osigurao što više sirovog mlijeka »Pionir« je ušao u još jednu veliku investiciju: izgradio je farmu muznih krava kapaciteta 1.200 vezova, a koja je svečano puštena u rad 21.11.1983. godine.

Razvijajući uspješno poslovnu suradnju, kolektivi »Pionira« i Mljekare iz Splita, imajući u vidu veliku potražnju mlijeka i mliječnih proizvoda na splitskom području, morali su razmišljati o novim sirovinama. Grad Split sa okolicom, kao i drugi gradovi na Jadranu koje snabdijeva splitska Mljekara, ostali su bez dovoljnih količina mlijeka, a »Pioniru« su potrebne veće količine da pokrene proizvodnju kazeinata koji se još uvijek uvoze.

Kako su se ova dva kolektiva našla u istoj situaciji, nije bilo teško da se dogovore da zajednički izgrade farmu muznih krava. Velikog udjela u ovom poduhvatu imalo je i to što su dobijeni povoljni krediti iz poticajnih sredstava za kreditiranje proizvodnje mlijeka i mesa, kao i sredstva iz fonda za razvoj nedovoljno

razvijenih krajeva. Prilikom svečanog puštanja farme u proizvodnju, u njoj je bilo petsto krava i visoko steonih junica, a kada kroz godinu dana bude popunjen s 1.200 krava, u farmi će se godišnje proizvoditi sedam milijuna i 500 tisuća litara mlijeka, 130 tona govedeg i 80 tona telećeg mesa. Ove brojke dovoljno govore koliko je naša zajednica dobila na poboljšanju opskrbe mlijekom i mesom, što je dokaz da i mali kolektivi mogu dati veliki doprinos ekonomskoj stabilizaciji.

U gradnju farme udružene su tri organizacije: Mljekarska industrija »Pionir« iz Županje, Mljekara iz Splita i Radna jedinica poljoprivredne proizvodnje »Zib« iz Rajeva Sela. Splitska i županjska mljekara uložile su sredstva, a RJ »Zib« sedamsto hektara obradivog zemljišta za proizvodnju stočne hrane. Specifičnost ove farme je i u tome što će biti organizaciono vezana za »Pionir«, tako da će dohodak farme i dviju mljekara biti zajednički, s tim što mljekare garantiraju dohodak farme. Organizacija proizvodnje na farmi je jedinstvena — ima vlastito zemljište, a to je garancija da će proizvodnja stočne hrane biti ekonomičnija i njena cijena zavisit će od proizvedene količine mlijeka. Tu neće biti razmirica na relaciji stočarstvo — ratarstvo, već je to jedinstvena cjelina ovisna od proizvedene količine mlijeka.

Tokom gradnje farme gradilište su posjetili drugovi *Vojo Srzentić*, predsjednik Skupštine Jugoslavije, *Milan Rukavina* — Šain, predsjednik Sabora SRH, *Josip Vrhovec*, predsjednik Predsjedništva CK SKH i *Milutin Baltić*, predsjednik Predsjedništva SR Hrvatske. Svi su se povoljno izjasnili za ovakav vid investiranja i udruživanja, te dali punu podršku i prijedloge da se i ubuduće ide na gradnju ovakvih objekata. Ovom prilikom izdvajamo izjavu *Milutina Baltića*, koji je u razgovoru sa županjskim privrednicima rekao: »Ne treba se bojati velikih investicija kao što je ova farma muznih krava, to će se brzo isplatiti. Treba tražiti rješenja i graditi i onu drugu farmu koju ste planirali za 600 krava, jer to obećava prosperitet vašeg kombinata.«

Kada bude konačno popunjena kravama, farma će koštati oko 700 milijuna dinara, jer su u međuvremenu krave poskupjele za četiri puta više od planirane cijene. Da cijena farme nije još više skočila od planirane, treba zahvaliti IGRO »Graditelju« iz Vinkovaca, koji je farmu izgradio s dvadesetak dana »zakašnjenja«. Ukupna cijena farme bez matičnog stada iznosi 480 milijuna dinara, pa jedno ležište za kravu košta 400 tisuća dinara. U ovih 400 tisuća dinara po kravi su i oprema za proizvodnju stočne hrane, obrtna sredstva, interkalarne kamate, doprinosi i dr. Ako izuzmemo samo cijenu koštanja građevinskih objekata s opremom i infrastrukturom, onda ležište po kravi košta 300 tisuća dinara.

Sredstva za gradnju farme osigurana su iz sljedećih izvora:

— poticajna sredstva	204.969.000,00 din.,
— republički fond za ned. razv. krajeve	163.976.000,00 din.,
— mljekara Split (Splitska banka)	129.104.000,00 din.,
— izvođači radova	105.633.000,00 din.,
— vlastita sredstva	7.000.000,00 din.,

Ukupno: 610.682.000,00 din.,

Pored svih kvaliteta, farma muznih krava u Rajevom Selu rješava još jedan gorući problem — zapošljavanje. Kada bude radila punim kapacitetom, u farmi će raditi oko 70 novih radnika i stručnjaka. Načelno opredjeljenje je da to budu radnici iz Posavskih Podgajaca, Rajeva Sela, Gunje i Drenovaca, dakle iz sela koja gravitiraju farmi. Farma je do sada jedini proizvodni objekat izgrađen u ovom »kutku« naše općine, pa ovakva rezoniranja u politici zapošljavanja su za svaku pohvalu. Sve što je kolektiv »Pionira« postigao u svojem tridesetjednogodišnjem postojanju, može se pripisati jedinstvu i zajedničkom zalaganju svih članova kolektiva. Ulaganjem u razvoj kapaciteta tvornice i sirovinske baze, te odabiranja naj-

boljih tehnoloških rješenja, krunisano je dobrim poslovnim rezultatima, a odlučujući faktor je povećanje produktivnosti rada. Evo podataka koji to očito potvrđuju:

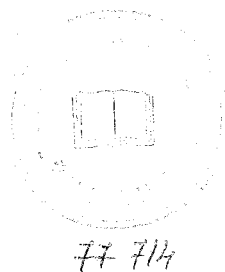
- u 1959. godini sa 122 zaposlena radnika, prerađeno je 7.546.045 litara, što po radniku iznosi 61.852 litre,
- 1967. godine sa 167 radnika prerađeno je 22.950.056 litara, ili 137.425 litara po radniku,
- sa 202 radnika u 1977. godini, prerađeno je 61 milijun litara, što po zaposlenom iznosi 302.000 litara.

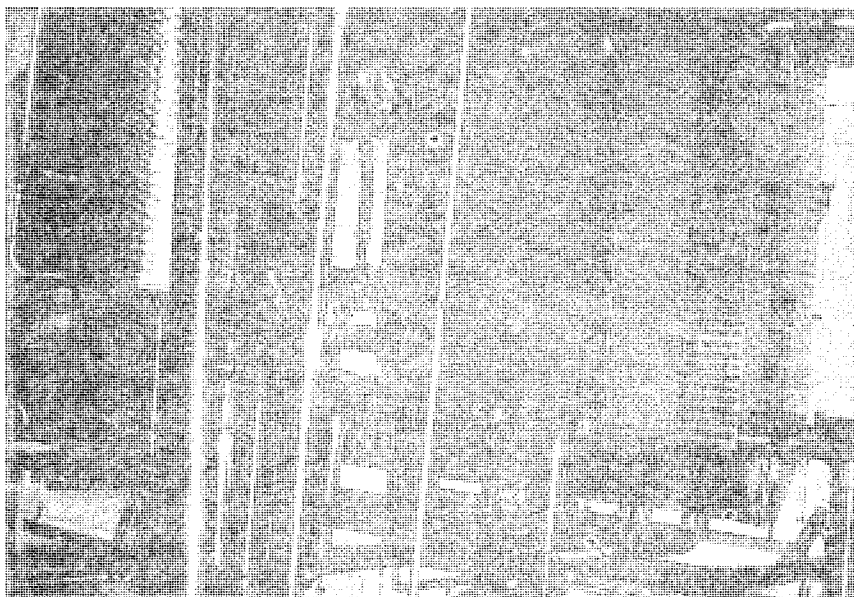
Ovih nekoliko podataka pokazuju da je u »Pioniru« produktivnost rasla po prosječnoj godišnjoj stopi od preko 33 posto, što svakako Mljekaru svrstava među vodeće kolektive u zemlji.

Gradeći nove kapacitete, radni ljudi »Pionira« izgrađivali su i sebe — radili i učili, uzdizali se da bi ovladali suvremenom tehnologijom, a kvalifikaciona struktura zaposlenih u potpunosti zadovoljava potrebe suvremenog tehnološkog procesa proizvodnje. Velika pažnja poklanja se društvenom i osobnom standardu radnika. Već 25 godina radnici imaju topli obrok, na posao se voze vlastitim autobusom, a veliki broj radnika koristi odmaralište Kombinata u Makarskoj. Znatno broju radnika upućuje se na banjско-klimatsko liječenje o trošku OOUR-a. Dodjeljuju se krediti za individualnu stambenu izgradnju, a ulažu se znatna sredstva u gradnju stanova u društvenom vlasništvu, pa ogromna većina ima riješeno ovo pitanje. Samoupravljanje je razvijeno, gotovo svaki radnik je prošao kroz organe samoupravljanja i u praksi uspješno završio samoupravljačku školu.

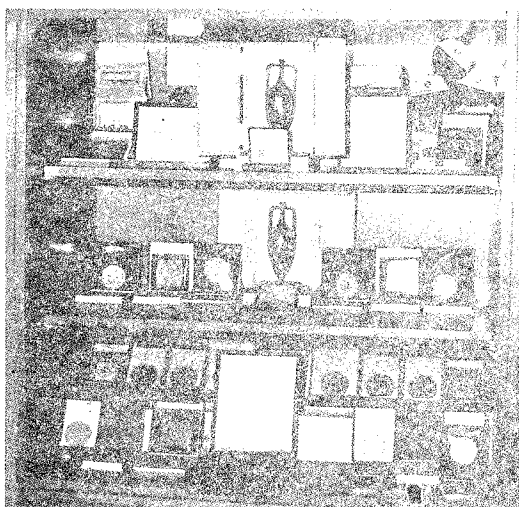
Prateći razvoj »Pionira«, ni društvo nije ostalo po strani. Davana je podrška svakoj akciji — moralna i materijalna, a nisu izostala ni priznanja. »Pionir« je dobitnik »Diplome samoupravljanja«, »Plakete JNA«, dvije »Zlatne amfore« za postojanost kvalitete, a veliki broj radnika odlikovan je visokim odlikovanjima i drugim društvenim priznanjima.

Sve što je »Pionir« u proteklom periodu izgradio, može se sa sigurnošću utvrditi da nije bilo *promašene investicije*, a ova posljednja farma već daje početne rezultate. Useljeno je do sada (7.2. 1984.) oko 600 krava, oteljeno 250 teladi, a dnevno se namuze oko 3.500 litara mlijeka. Početni rezultati farme ohrabruju, pa možemo tvrditi da je farma objekt od posebnog društvenog značaja.

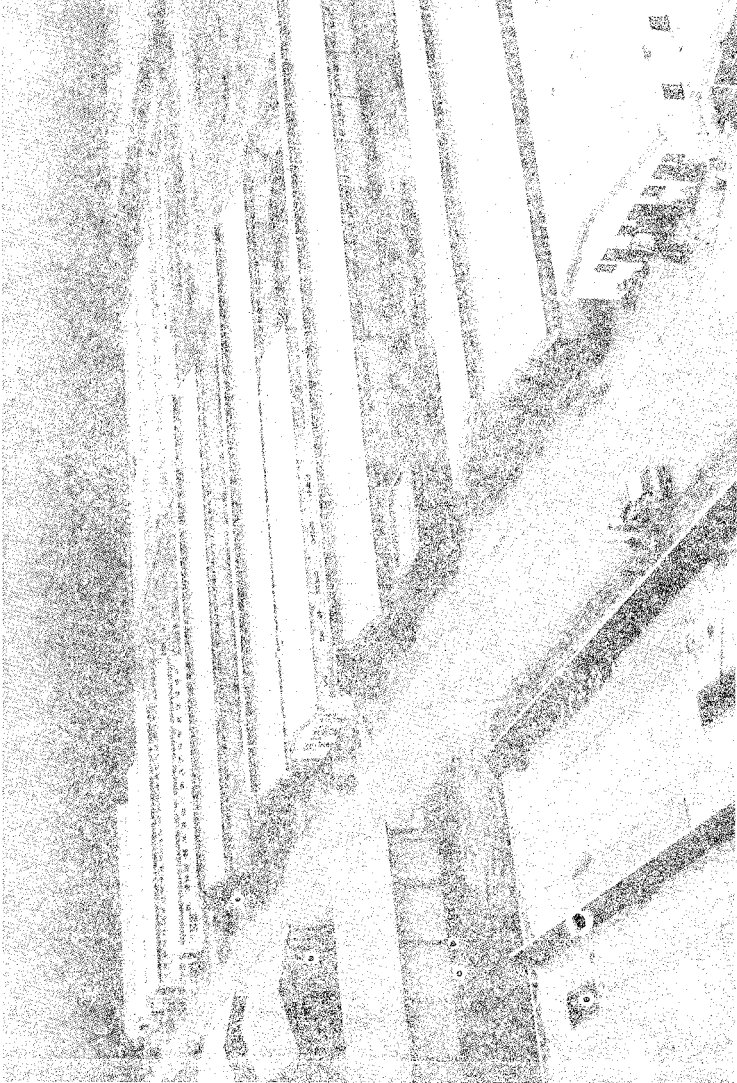

Paster za mlijeko »Jedinstvo« pušten u rad 1982. god.

Dio priznanja »Pioniru« za uspješnu proizvodnju

Nová forma muzeit krade

STJEPAN TOMIĆ

Iz bilježnice kroničara

U Županji prije okruglo... godina

Biti kroničar nije lako, ali je zahvalno: u traganju za onim što je nekada bilo i danas djelomično prisutno otkrije se zanimljiv detalj, koji vrijedi osvježiti — radi sadašnje i buduće generacije. Evo što je kroničar u svojoj bilježnici potcrtao crvenom olovkom.

Kako se nalazimo u 1983. godini (do kraja ovog, 20. stoljeća preostaje još samo 17 godina pa ćemo s novom 2.000-tom godinom dočekati 21. vijek), svakako je zanimljivo pogledati u prošlost Županje prije 110, 100, 90, 80, 40, 30 i 20 godina... Zabilježili smo samo one događaje koji u ovoj godini navršavaju okrugle brojeve, pa se prema tome mogu smatrati jubilejima. No, da vidimo što se značajno događalo u gradiću na Savi prije okruglo... godina.

Godine 1873. ukinuta je Vojna krajina (granica). Te godine u Županji je osnovan Kotarski ured, a u Bošnjacima Kotarski sud, koji je preseljen u Županju 1911. godine;

Godine 1883. jedan dio Županje dobio je električnu struju (po izgradnji Tvornice bačava). Javna rasvjeta na ulicama tada male Županje (približno 2.000 stanovnika) bila je postavljena sa desetak sijalica. Prestankom rada Tvornice tanina (1932.), nestalo je i el. energije, pa se ovo mjesto vratilo na petrolejsko osvjetljenje. Sijalice su ponovo zasjale tek nakon oslobođenja, odnosno 16 godina poslije prekida (1948.);

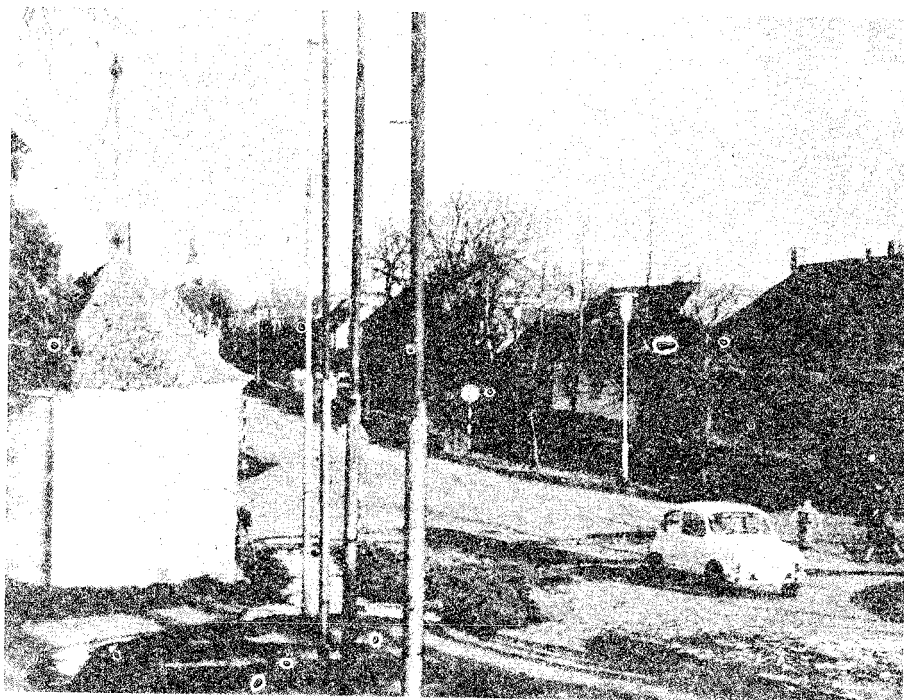
Godina 1893. otvorena je prva apoteka u Županji (vlasnik August Kozjak). Tada se pojavio i prvi otisak iz tiskare V. Brunschmid. Poslije ove postojala je još jedna, A. Jegela. Danas Županja nema tiskare;

Godina 1903. osnovano je Hrvatsko pjevačko društvo »Tomislav«, koje i danas djeluje kao KUD. Ove godine slavi 80. obljetnicu;

Godina 1943. u šumi Merolino obrezovane su i formirane partijske i frontovske organizacije za kotar županjski. Uz kotarski komitet postojala je i prva straža od sedam boraca, koja je prerasla u četu i Županjski bataljon;

Godina 1953. članovi Društva prijatelja muzeja osnovali su Zavičajni muzej u Županji (otvoren u čast Dana borca, 4. VII 1957.);

Godina 1963. na rodnoj kući u Županji (Ulica maršala Tita 116.) otkrivena je spomen-ploča u povodu 30. obljetnice smrti Srećka Albinija, kompozitora i dirigenta (od 1909. do 1919. ravnatelj Zagrebačke opere), rođenog u obitelji graničarskog oficira 1869. godine. Komponirao je operete: »Nabob«, »Bosonoga plesačica«, »Mala baronesa«, »Barun Trenk« i »Madam Trubadur«; operu: »Maričon«; uvertiru: »Tomislav, prvi hrvatski kralj«; kantatu: »Četiri godišnja doba«; balet: »Na Plitvička jezera« i popijevke. Ti zvuci pribavili su ovom Županjcu mjesto u riznici jugoslavenske i svjetske muzičke kulture.

Na slici: Sjećanje na sto godina pravosuđa.

KAZALO

Ivan Jelić: Razvoj narodne vlasti tokom NOR-a na županjskom kotaru	3
Pavo Kobaš i Manda Zelić: 100 godina babogredskih čitaonica	13
Martin Grgurovac Šimin: Život i djelo Josipa Lovretića	31
Marko Landeka: Jezik Mijata Stojanovića u autografu »Sgode i nesgode moga života«	70
Želimir Janjić: Pučki pjesnici	78
Đuro Smolčić: Četiri pjesme	90
Ivica Čosić: Razvoj gospodarstveno-kulturnih institucija u selu Vrbanji do početka XIX stoljeća	92
Zdenka Lehner: Šaranje tikvica u županjskom kraju	94
Mirko Pešić: Nekoliko pokazatelja o osnovnom školstvu županjske općine	103
Stjepan Blažinkov, dr: Tvornica šećera Županja i uzgoj šećerne repe začetnici suvremene poljoprivredne proizvodnje slavonskog Posavlja	111
Dušan Miličić: Razvoj mljekarstva i mljekarske industrije u županjskoj općini	132
Stjepan Tomić: U Županji prije okruglo...godina	142

Gradska knjižnica Županja

620027832

Z
ZAV
ŽUP8

Gradska knjižnica Županja

620027832 / 77.714